

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

Doç. Dr. Numan Durak AKSOY

Publishing House

EDİTÖR: Dr. Yunus Emre TANSÜ
Editör Yardımcısı: Gökhan ARSLAN

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

Doç. Dr. Numan Durak AKSOY

EDİTÖR: Dr. Yunus Emre TANSÜ
Editör Yardımcısı: Gökhan ARSLAN

GAZİANTEP 2018

Copyright © 2018 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non commercial uses permitted by copyright law.
Institution Of Economic Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications - 2018©

ISBN: 978-605-7510-73-0

Cover Design: İbrahim Kaya

EDİTÖRDEN

7 Aralık 1962 tarihinde Gaziantep'in Oğuzeli ilçesinde dünyaya gelen Numan Durak Aksoy, İlk, ortaokul ve lise eğitimini çok sevdiği ilçesi Oğuzeli'nde tamamlamıştır. Lise eğitiminden sonra 1988 yılında Kayseri Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesindeki Lisans eğitimini tamamlayan AKSOY, 1993 yılında aynı üniversitede yüksek lisans eğitimini Dinler Tarihi Bilim Dalında tamamlamıştır. Aynı bölümde Araştırma Görevlisi olarak çalışan Numan Durak AKSOY, 1999 yılında İnönü Üniversitesinde Tarih Eğitimi Bilim Dalında Doktorasını tamamlayarak Doktor unvanını almıştır. 2000 yılında İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümüne Yardımcı Doçent olarak atanmıştır. 2011 yılında Doçentlik unvanını almıştır. 2014 yılında ise çok sevdiği memleketi Gaziantep'e dönerek Gaziantep Üniversitesi'nde Tarih Bölümü Başkanı olarak doçent unvanı ile çalışma hayatına devam etmiştir. Akademisyen kimliğinin yanında siyasi hayatıyla da öne çıkan Numan Durak AKSOY, 1980 yılında Kayseri Ülkü Ocakları Başkanlığı yapmış ardından Milliyetçi Hareket Partisi'nde Merkez Yürütme Kurulu Üyeliği yapmıştır. Bunun yanında Gaziantep Milletvekili aday adaylığı da yapmıştır. Numan Durak AKSOY, gerek siyasi kimliği ile gerekse de akademisyen kimliği ile de herkesin sevgisini kazanmıştır. 28 Nisan 2015 tarihinde bir taziye ziyareti sırasında geçirdiği kalp krizi sonucu yoğun bakıma kaldırılmış, ancak 9 gün süren yaşam mücadelesini kaybetmiştir. 2014 yazında Malatya İnönü Üniversitesi'nden Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümüne geçiş yaptığı ve görev yaptığı bir yıllık süre içinde sevgisini üzerimizde fazlasıyla hissettiren Numan Durak AKSOY'un vefatı bizleri derinden üzmüştür.

Yapılan bu çalışmada anısını sonsuza kadar yaşatmayı düşünüyor ve kendisine olan sevgimizin her zaman devam edeceğini belirterek, Numan Durak AKSOY'a Allah'tan rahmet diliyoruz. Merhum Doç. Dr. Numan Durak AKSOY anısına çıkardığımız armağan kitabı içerisinde yer alan "TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER" konulu

Yüksek Lisans Tezi'nin ayrı bir eser olarak yayınlanması fikri merhumun dostlarından ve okuyucularından tarafımıza iletilince söz konusu çalışmayı yeni bir kitap olarak yayınlama fikri doğmuştur.

Hocamızı, ağabeyimizi, büyüğümüzü kaybetmenin acısı ile Allah'tan gani gani rahmet diler; Yüce Allah'tan ailesine, sevenlerine ve bütün yakınlarına sabır cemil dileriz.

Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gökhan ARSLAN

ÖNSÖZ

Türkler uzun tarihleri boyunca dini özellik arz eden değişik inançlara bağlı yaşamışlardır. Bu sahip olunan inançlar içerisinde iptidai ya da yüksek, başka bir ifade ile semavi derecede olanlar vardır. İster iptidai ister semavi okun Türk kültürünü meydana getiren bu inançların tespiti milli bir görev sayılmalıdır. Buradan hareketle bu inançların belirginlik kazanması Türk kültürünü meydana getiren değerlerin, araştırılmasına bağlıdır. Türk kültürünü oluşturan değerlerden biri de milletlerin din, fikir ve sanat bakımından sahip oldukları değerler hakkında bilgiler içeren destanlardır.

Bütün milletlerin kendilerine ait milli destanları mevcut değildir. Eski Yunanlılar, İranlılar, Hintliler ve Finliler gibi milletlerin efsanevi mahiyette kendi milletleri içerisinde çıkmış kahramanların ait destanları vardır, Ayrıca bu destanlar değişik Avrupa milletlerinin, fikir ve sanat hayatlarına da ilham kaynağı olmuşlardır.

Yapılan tarih araştırmaları sonucunda Türklerin de uzun tarihleri boyunca oluşmuş milli destanlara sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Destanlar milletlerin geçirdiği dönemler, yaşadıkları coğrafi sahadaki özellikleri kısmen ağızdan terennümle halk şiirlerinden, kısmen de göçebe ve kabile hayatı yaşanan Türklerde hala devam etmektedir. Belirtilen bu iki kaynaktan Türklerin Milli destanları hakkında fikir edinmek mümkündür. Nitekim Türk ve Batılı birçok araştırmacı bu kaynaklardan beslenerek destanlarımız hakkında bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır.

Sözlü geleneğe bağlı olan anonim ürünler sayılabilecek destanlar, belirli zaman ve mekân içerisinde cemiyetin iradesini kontrol edebilen durumdaki kahraman bilge şahsiyetler etrafında cereyan eder. Bu destanların akisleri hemen hemen edebi eserlerin tamamında derin izler bırakmıştır. Ayrıca destanlar milletleri tanıtmak, yaşatmak ve milli birliği canlı tutmak için vazgeçilmeyecek derecede bir öneme sahiptir. Zira manzum oldukları ve müzikle terennüm edildikleri için halkın dilinde ve hafızasında uzun süre kalabilecek durumdadır.

Bir milletin kültürünü geçmişinden gelen maddi ve manevi değerlerin tümü oluşturduğu için destanların ve destanlardaki motiflerin tahlili de bu kültürün bir parçasını oluşturacaktır. Amacımız destanların tahlili olmasa da, belli ölçüde tahlili yapılan destanları esas alacak yeni bir tahlil yapmaktır. Zira destanlardaki dini motiflerin ortaya konması da yeni bir tahlil işidir. Bu anlamda, Türk yaratılış ve türeyiş

destanlarından bazılarını ölçü olarak oradaki Türk kültürünün belli bir cephesini oluşturan inançlara yönelik dini motifleri imkânlar ölçüsünde incelemeye çalışacağız. Üzülerek ifade edelim ki, Çin, Arap ve İran kaynaklarında dağınık bir şekilde bulunan Türk destanlarına ait bilgiler maalesef Batılı araştırmacılar tarafından derlenmiş ve adeta Türk araştırmacılara kaynak olacak durumda hazır hale getirilmiştir.

Çeşitli medeniyet seviyelerinde farklı hayat, şartlarında tarihte jürini almış olan Türk kavimlerinin milli destanları da çeşitli ve zengindir. Buna dayalı olarak bu kültür değerlerine yönelik çalışmaların da zengin olması beklenirken aksine az ve kısıtlı olmuştur. Yine de Köprülü, Ögel, Togan, Tanyu, İnan gibi uzman araştırmacıların çalışmalarının, Türk kültürünü gururla temsil edebilecek durumda olduğunu belirtelim. Özellikle Ögel'in, Türk Mitolojisi adlı eseri destanlardaki motiflerin incelenmesi açısından çok büyük bir öneme sahiptir.

Her bölüme kendi arasında dipnot vereceğimiz “Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler” adlı bu tez çalışmamızda gücümüz nispetinde dini motifleri belirlemeye gayret edeceğiz. Bu çalışmamızdaki değerli katkı ve yardımlarından dolayı Sayın Doç. Dr. Harun Güngör Bey'e teşekkür borçluyum. Ayrıca bu tezin hazırlanmasının her safhasında rehberliğini esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Şaban Kuzgun Bey'e de şükranlarımı sunarım.

Numan Durak AKSOY

Kayseri-1993

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ -----	iv
İÇİNDEKİLER -----	vi
KISALTMALAR -----	viii
GİRİŞ -----	1
DESTAN VE MİLLÎ DESTANLARIMIZ -----	1
A) Destan Nedir? -----	1
B) Türk Millî Destanları -----	2
BİRİNCİ BÖLÜM -----	6
TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER -----	6
A) Oğuz Kağan Destanı ve Dinî Motifler -----	6
1) Oğuz Kağan Destanı-----	6
a) Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca Metni-----	8
b) Oğuz Kağan Destanı'nın Türkçesi-----	22
2) Dini Motifler-----	35
a) Oğuz Kağan'ın Doğuşu ve Çocukluğu-----	35
b) Oğuz Kağan'ın Evlenmesi-----	38
c) Oğuz Kağan Destanı'ndaki Kurt Motifinin Değişik Şekilleri-----	40
d) Destandaki Diğer Dini Motifler-----	43
B) Altay Türk Yaratılış Destanları ve Dinî Motifler -----	46
1) Altay Türk Yaratılış Destanları-----	46
a) Verbitskiy'in Derlediği Altay Yaratılış Destanı-----	48
b) Radloff'un Derlediği Altay Yaratılış Destanı-----	54
c) Diğer Altay-Türk Yaratılış Destanları-----	72
1-Bir Altay Türk Destanı-----	72
2-Kara Orman Tatarlarının Efsanesi-----	73
3-Veselovski'y'in Topladığı Bir Altay Rivayeti-----	73
2) Bu Destanlardaki Dinî Motifler-----	74

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

a) Verbitskiy'in Derlediği Destanlardaki Dinî Motifler-----	75
b) Radloff'un Derlediği Destandaki Dinî Motifler -----	79
c) Diğer Altay Destanlarındaki Dinî Motifler-----	84
C) Yakut (Saha) Türk Yaratılış Destanları ve Dinî Motifler-----	86
1) Yakut (Saha) Türkleri ve Yaratılış -----	86
a) Dünyanın Yaratılışı-----	88
b) İnsanın Yaratılışı -----	89
2) Dinî Motifler -----	90
a) Dünyanın Yaratılışındaki Dinî Motifler-----	90
b) İnsanın Yaratılışındaki Dinî Motifler-----	91
D) Türk Memlûk Yaratılış Destanı ve Dinî Motifler-----	93
1) Türk Memlûk Yaratılış Destanı -----	94
2) Türk Memlûk Yaratılış Destanındaki Dinî Motifler-----	96
İKİNCİ BÖLÜM -----	100
TÜRK TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER-----	100
A) Türeyiş Destanları -----	100
1) Uygurların Türeyiş Destanı -----	102
a) Uygurların Yurtları-----	102
b) Uygurların Türeyişi -----	103
c) Böğü-Han ve Âkınları-----	104
d) Uygurların Dinleri-----	106
e) Uygurların Göçü-----	108
2) Yakut Türklerinin "Er-Sogotoh" Ağaçtan Türeme Destanı-----	109
B)Türeyiş Destanlarındaki Dinî Motifler -----	113
1) Uygurların Türeyiş Destanındaki Dinî Motifler -----	113
2) Yakut Türklerinin "Er-Sogotoh" Ağaçtan Türeme Destanındaki Dinî Motifler -----	116
SONUÇ-----	120
BİBLİYOGRAFYA -----	126

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Edebiyat
E.Ü.İ.F.D.	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Mad.	: Maddesi
MS.	: Milattan Sonra
s.	: Sahife
S.	: Sayı
Str.	: Satır
Ter.	: Tercüme Eden
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

DESTAN VE MİLLÎ DESTANLARIMIZ

A) Destan Nedir?

Menşeyi itibarıyla Farsça bir kelime¹ olan destan, (=Dâstân=Dâsitân) sözlük anlamıyla hikâye, masal, efsane² ya da efsanevisözler³ demektir. Dilimizde Fransızca “epope” ve “lejende” karşılığı olarak kullanılır.⁴Yunanca “epos” kavramının kapsadığı eserlere Yakutlar (Saha Türkleri) olango, (Yiğitlik şiirleri, yiğitlerin yaşam öyküleri) Kırgızlar comok, (yiğit destanı) Müslüman Türkler ise destan adını vermişlerdir.⁵

Ansiklopedik olarak destan, milletlerin hayatında derin izler bırakan olayların ve bu olayların içinde bulunan büyük kahramanların, efsanevi hikâyelerini anlatan bir edebî türdür.⁶Başka bir ifadeyle bir boy, ulus veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra, nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı ürünlerindedir. Sözlü geleneğe bağlıbu anonim ürünler, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkıbevi ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş usun didaktik hikâyelerdir.⁷

¹ Şemsettin Sami, Kâmus-i Türkî, İstanbul, 1316, s. 598 ve 609; Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1983 I / 1; İbrahim Olgun-Cemşit Drağın, Farsça-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1985, s. 149; “Destan”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, II / 265.

² “Destan” Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 652; “Destan” Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 264.

³ İbnu Munzur, Ebu'l Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânü'l-Arab, Beyrut, 1968, II / 363.

⁴ “Destan”, Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 652.

⁵ “Destan”, Ana Britannica Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, VII / 188.

⁶ “Destan”, Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 652.

⁷ Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Ankara, 1965, s. 72.

Tarihten önceki çağlarda Tanrılar ve Tanrılaştırılmış insanlar hakkında söylenerek zamanla inanış haline gelen efsane (mythos) yani mitoslarla destanlar, eski milletlerin destan devirlerinde yanyana veyahut art arda doğarlar. Ne var ki destanlar içlerinde zengin mitoloji unsurları bulundurlar.⁸

Divan-ü Lügati't-Türk'te "yır-ır" sözleri, şiir, gazel ve raks havası anlamında kullanılmıştır.⁹Burhan hareketle destanların meydana geldiği devirlerde şiir, raks ve mûsikî ile beraber bulunduğu düşünülür ve destanlarımızda kopuz ile ozanlar tarafından çalınıp söylendiği veya çalgısız özel bir tegannî ile söylendiği dikkate alınırsa Divan-ü Lügati't-Türk'teki "yır" ya da "ır" sözlerinin "epope" kelimesini karşıladığı söylenebilir.¹⁰

B) Türk Millî Destanları

Türk destanlarına ait bilgiler Çin, Arap, İran ve Türk kaynaklarında dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bu kaynaklar destan geleneğimizin çok eski devirlere giden bir tarihi olduğunu göstermektedir. Destanlarımızın Türkçe kaynağı olarak Oğuz Destanı, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Türkî" ve "Şecere-i Terakime" adlı eserleri ile Ali Yazıcıoğlu'nun "Selçuknâme"si zikredilebilir. Divan-ü Lügati't-Türk'te bazı destan parçaları bulunmaktadır. Farsça kaynaklar, Firdevsî'nin "Şeh-nâme", Reşidü'd-Din'in "Camiü't-Tevarih", Cüveynî'nin "Cihankuşa"sıdır. Arapça olan ise Mesudî'nin "Mürücü'z-Zeheb" adlı kitabıdır.¹¹

Türk destanlarının kaynakları hakkındaki bu yaygın kanaat hemen hemen bütün edebiyat tarihçileri tarafından kabul görmüştür.¹²

Dünya milletlerinin sahip olduğu destanlar ölçü alınarak Türk destanlarının ifade ettiği fonksiyonu tespit etmek, konumuzun dışında olduğu için Türk

⁸ Banarlı, a.g.e., I / 1.

⁹ Divanu Lügati't-Türk, Besim Atalay Tercümesi, Ankara, 1986, III / 3-4.

¹⁰ Sadık Tural Kemaloğlu, Milli Destanlarımız Üzerine, Türk Kültürü Dergisi, S. 90, Ankara, 1970, s. 390-391.

¹¹ "Destan", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, II / 265; "Destan", Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, II / 653.

¹² Banarlı, a.g.e., I / 11; Faruk K. Timurtaş, Türk Destanları, Türk Kültürü Dergisi, S. 33, Ankara, 1965, s. 581.

destanlarının bölümleri hakkında kısa bilgiler vererek, asıl konuya geçmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira bu, başlı başına bir çalışma konusudur.

Türk destanları genellikle İslâmiyet'ten önce ve sonra olmak üzere iki grupta mütalâa edilmiştir.¹³

İslâmiyet'ten önceki Türk destanları umumiyette Saka, Şu, Hun ve Uygur tarihinin destanlarıdır.¹⁴

Türk destanları arasında en önemlisi ve elimizde büyük parçası olanı Oğuz Kağan Destanı'dır.¹⁵

Yine bugünkü bilgilerimize göre destanlarımızın en eski halkası olarak Saka Türkleri arasında teşekkül etmiş olan, bu destan Alp Er Tonga ile Şu adlı iki kahramanın mücadelelerini anlatan muhtelif eserlerdir.¹⁶

Türk kavimlerinin müstakil medeniyet seviyelerinde olmaları, birbirinden pek farklı hayat şartlarına ve şekillerine sahip olmaları, milli destanın, çeşitlilik ve zenginliğine yardım etmiştir.

Türk destanları Fuad Köprülü'ye göre; ortaya çıktığı coğrafi saha, kavimlerin medeniyet seviyesi, hayat şartları ölçü alınarak "Altay-Yenisey", "Bozkırlar", "Tarım-Sır-Derya" sahası olarak üç coğrafi bölgeye ayrılırlar. Altay-Yenisey'i sahasındakiler millî destanın en eski parçalarını yani "esatiri" mahiyette olan parçalarını ve "Kozmogoni-Tekevvün-i Âlem" (Kâinatın yaratılışı) hakkındaki "Ustureleri" vermektedir.¹⁷

Fuad Köprülü diğer sınıflamayı da Türk tarihinin umumîtekâmül safhalarına göre yapar ve "Yaratılış" sonrasını, eski Türk veya "Hiyung-Nu", Göktürk veya "Tu-kiie" ve Uygur olmak üzere üç daireye ayırır.¹⁸

¹³ "Destan", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, II / 264-265; Banarlı, a.g.e., I / 11; Timurtaş, a.g.m., s. 581.

¹⁴ Banarlı, a.g.e., I / 11.

¹⁵ Timurtaş, a.g.m., s. 581.

¹⁶ Elçin, a.g.e., s. 73.

¹⁷ Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1986, s. 43; Mehmet Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1979, s. 19.

¹⁸ Köprülü, a.g.e., s. 44.

Türk destanlarında mutlak hürriyet aşkı, sözden dönmemek, dürüstlük, misafirperverlik, yardımseverlik gibi kültürümüzün temel taşları ve dolayısıyla millî karakterimiz anlatılır.

Biz “Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dinî Motifler” adlı bu tez çatışmamızda, İslâm öncesi yeralan yaratılış ve türeyiş destanların ölçü alarak, onlardaki dinî motifleri vermeye çalışacağız. Zira Türk destanlarının tamamını motifler açısından incelemeye tâbi tutmak gücümüz sınırlarını aşmaktadır. Bu sebeple, motifleri belirlerken bile, onların daha ziyade dini karakterli olup olmadıkları dikkate alınacaktır. Nitekim ele geçen destanlarda göçebe hayatının ve tabiat kültürünün izlerini taşıyan “Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz” gibi isimlerle “Bozkurt, Işık, Ağaç, Güneş” cinsinden motifler de bulunmaktadır.¹⁹

İslâmiyet önceki Türk destanlarının özellikle Radloff ve Verbitsky tarafından derlenen yaratılış destanları Mani, Budizm, Lamaizm, Hristiyanlık ve hatta Âdem-Havva motiflerine bakarak Tevrat’tan mülhem olduğu ifade ediliyorsa da²⁰, Potanin, Türk-Moğol destanını “Kuzey Avrupa Destanı” adı altında müstakil olarak tetkik ettiği ve bilhassa 1899’da yayımladığı “Ortaçağ Avrupa Destanında Şark Mevzuları” adlı eserinde bu destanların Batı Asya ve Avrupa milletlerine ve hatta Yahudi ve Hristiyan Ahd-i Atiklerine tefsir ettiğinin ispatına çalıştığı F. Köprülü tarafından belirtilir.²¹

Türk destanlarının pek çoğu yazılı edebiyata, teşekkül ettikleri tarihten sonra geçmiştir. Buna rağmen Türklerin yaratılış ve türeyiş destanlarında, Türkler tarafından kabul edilen kendi zamanlarına ait çeşitli dinlerin, eski ve yeni bir takım inanç ve kültürlerinin izlerini görmek mümkündür. Zira yaratılış destanındaki Tanrı tasavvuru tek Tanrı inancı şeklinde Türk iman hayatında süregelmiştir. Bu da gösteriyor ki, destanlar doğduğu zamanla yazıya geçtiği zaman arasındaki sürenin uzunluğuna bakılmaksızın doğdukları çağların

¹⁹ Elçin, a.g.e., s. 73.

²⁰ Harun Güngör, “Bahaeddin Ögel’in Türk Dini Tarihine Katkıları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 65, İstanbul, 1992, s. 259.

²¹ Köprülü, a.g.e., s. 64.

mahsulleridir.²²Öyleki orada bir milletin başından geçen çeşitli hadiseler, felaket ve saadetler, yenilgi ve başarılar, meşhur kahramanlar, dünyanın ve insanların yaratılışı, kendi türeyişleri ve çeşitli inanışları bulmak mümkündür.²³Türk destanlarının tarih vakıalarıyla yakınlığı dikkate alındığında, tarihte yaşayan Türklerin ruh hayatını, duyuş, düşünüş ve birçok alandaki anlayışlarını destan motiflerinde aramanın gerekli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.²⁴

İki bölümde incelemeye tabi tuttuğumuz “Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dinî Motifler” addı bu tezimizde birinci bölüm; “Oğuz Kağan, Altay Türk Yaratılış, Yakut Türk Yaratılış, Türk Memlûk Yaratılış” destanları ve bu destanlardaki dinî motiflere tahsis edilmiştir. İkinci bölüm ise; Türk Türeyiş Destanları ve bunlardaki dinî motiflere ayrılmıştır. Böylece birinci bölümde yaratılış destanları ve dinî motifler, ikinci bölümde ise, türeyiş destanları ve dinî motifler ile bu motiflerin birbirine benzerlik ve farklılıklar arzeden yönlerini belirtmeye çalışacağız.

²² Banarlı, a.g.e., I / 11.

²³ Timurtaş, a.g.m., s. 577-578.

²⁴ Banarlı, a.g.e., I / 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK YARATILIŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

A) Oğuz Kağan Destanı ve Dinî Motifler

1) Oğuz Kağan Destanı

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, asıl amacımız, Yaratılış ve Türeyiş destanlarındaki dini motifler ve bu motiflerin benzer ve farklı yönlerinin tespitidir. Bu sebeple Oğuz Kağan Destanı ile ilgili olarak sadece meşhur ve yaygın kanaatleri zikretmekle yetineceğiz. Ayrıca her zaman ulaşılma imkânı kolay olsun diye Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca bir metin ve Türkçesini buraya almayı uygun gördük. Bilindiği gibi ilk devirlere ait destanlardan, metni tam olan tek destan M. XIII. asırda Uygur yazısı ve Uygur Türkçesi ile yazıya geçirilmiş olan Oğuz Kağan Destanı'dır.¹

Türkler arasında eskiden beri pek tanınmış olan Oğuz menkıbesinin bugün başlıca iki yazı şekli bulunmaktadır. Biri İslâmiyet'in tesirinden uzak olarak Uygur yazısı ile yazılmış olan şekli diğeri ise Reşidü'd-Dîn'in "Camiu't-Tevârih"inde zikretmiş ve oradan diğere yerlere naklolunmuş şeklindedir.²

Oğuz Kağan Destanı uzun yıllar sözlü olarak yaşadıktan sonra farklı bölgelerde değişik olarak yazıya geçirilmiştir. Milli rivayetleri edebi bir tarzda işleme konusunda, Fars edebiyatının etkisinden söz edilebilir. Zira Oğuz-nâme sözündeki ikinci kelime Farsçada yazı ve kitap manasına gelmektedir.

¹ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1983, I / 17.

² Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1984, s. 25.

Oğuznâme hakkındaki ayrı menkıbelerin ismi olup ozanlar tarafından söylenmiştir.³

Oğuz Kağan destanıyla ilgili her iki kaynak hakkında da değişik kitaplarda birçok araştırmacı tarafından önemli birtakım bilgiler verilmiştir.⁴

Eski Türk destanları, başka milletlerde olduğu gibi milletin kozmogonisini, inanışlarını, tarihini, edebiyatını ve birtakım kanunlarını belirli olaylar çerçevesinde anlatır.

İslâm'dan önceki rivayeti ile Oğuz Kağan Destanı yapısına uygun bir şekilde Oğuz Kağan'dan bahseder. Bu manzum parçalar, içerisinde Türk cihangirliği ve hâkimiyet duygusu olağanüstü bir güzellikte anlatılır.

Oğuznâme rivayetlerinde Oğuz Destanı'nın muhtevası olarak önce Oğuz'un soyu, dünyaya gelişi ve büyümesi bölümü, sonra Oğuz'un fütuhâtı ve boylara ad vermesi bölümü, daha sonra Oğuz'un yurdunu ikiye bölüp oğullarına taksim etmesi bölümü, en sonra da Oğuz'un vasiyeti ve töresi bölümü göze çarpmaktadır. Oğuz Kağan Destanı işte bu muhtevanın ikinci bölümünü yani Oğuz'un fütuhâtı ve kavimlere ad vermesi bahsim içine almaktadır.⁵

Oğuz Kağan Destanı'nın önemli kaynaklarından biri İlhanlı veziri tabip Reşidüddin tarafından kaleme alınan "Camîu't-Tevarih" adlı eserde aktarılan rivayetlerdir. Farsça yazılan bu metin Z. Velidi Togan tarafından "Oğuz Destanı Reşidüddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili" adıyla 1972 yılında yayımlanmıştır.

³ W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, Çev., Fuad Köprülü, Ankara, 1936, s. 67; Faruk Sümer, Oğuzlar, Ankara, 1967, s. 409.

⁴ A. Zeki Velidî Togan, Oğuz Destanı, İstanbul, 1972, s. 17 vd.; Oğuz Kağan Destanı, W. Bong-G.R. Rahmeti, İstanbul, 1970, s. 1-29; Mehmet Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1979, s. 22-23; W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkındaki Dersler, Çev. Kazım Yaşar Koprıman-Avşar İsmail Aka, Ankara, 1975, s. 289-291; Abdulkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, I / 225; Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1989, I / 115 vd.; "Oğuz Destanı", Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, 7 / 2717; Hikmet Tanyu, Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul, 1986, s. 35; Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, İstanbul, s. 33-34.

⁵ W. Bong-G.R. Rahmeti, a.g.e., s. 3.

Uygur yazısı ile yazılmış olan eksik nüshalar⁶üzerinde de birçok araştırma yapılmıştır.⁷W.Bang-G.R. Rahmeti, ilk Önce, Almanca olarak bu metni 1932 yayımlamış ve daha sonra Oğuz Kağan Destanı adıyla bu metin 1000 temel eser arasında çıkmıştır.⁸

a) Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca Metni⁹

... bolsungıl tep tediler anung angagusu
uşbu turur:
takımundın song sevinç
taptılar k(e)ne künlerdin bir kün ay kağan
nug közü yarıp bodadı, irkek ogul togurdı.
oşul ogulnung önglüki çırağı kök
irdi, agzı ataş kızıl irdi, közleri al saçları kaşları
kara irdiler irdi, yakşı nepsikilerdin
körüklügrek irdi, oşul ogul ana-
sınıng kögüzündün oguznı içip, mundın
artıkrak içmedi. yig et, aş, sürme
tiledi. tili kile başladı. kırık kündin song
bedüklede, yürüdi, oynadı. adakı ud adakı teg, billeri
böri billeri teg, yağrı kiş yağrı teg, kögüzü
aduk kögüzü teg irdi. bedeninüng kamagı
tük tüüklüg irdi.yılıklar küteye
turur irdi; atlarka mine turur irdi; kik
av avlaya turur irdi. künlerdin
song, keçelerdin song igit boldı. bu ...
çakda bu yirde bir uluğ oram bar irdi;

⁶ Togan, aynı eser.

⁷ Ögel, a.g.e., s. 128.

⁸ W. Bong-G.R. Rahmeti, aynı eser.

⁹ W. Bong-G.R. Rahmeti, aynı eser.

köp mürenler, köp ögüzler bar irdi. bunda kilgen
ler kik köp köp, buhda uçkanlar kuş köp köp irdi.
oşul orman içinde bedük bir kıyahdkar bar
irdi. yılkılaarnı, yil künlerni yir irdi. bedük
yaman bir kik irdi. birke emgek birle
il künni basup irdi. oğuz kağan bir iriz
kakız kişi irdi. bu kıyandkatnı avlamak tiledi. kün-
lerde bir kün avga çıkdı. çıda birle
ya ok birle, takı kılıç birle, kalkan
birle atladı. bir bugu aldı. şol bugunı dal
nug çubukı birle ıgaçka bağladı, kitdi.
andın song irte boldı. tang irte çak-
da keldi. kördi, kim: kıyandkar bugunı alıp durur.
kine bir adug aldı, altunlug
bilbagı birle yığaçka bağladı kitdi.
mundun song irte boldı. tang irte
çakda kildi. kördi, kim: kıyandkut adugin alıp turur.
k(e)ne oşu ıgaçnıng tübinde turdı kıyandkat
kelip başı birle oguz kalkanın urdı. oguz
çıda birle kıyandkatnıng başın urdı, anı
öltürdi. kılıç birle başın kesti, aldı kitdi, kene
kelip kördi, kim bir şunkar kıyandkat içegüsin
yimekt turur, ya birle, ok birle
şuhkarnı öltürdi, başın kesdi andın
song tedi, kim: şungkarnung angagu-
sı uşbu turur:
öltürdi, temür bolsa; kıyandkatnı şung
kar yidi: ya okum öltürdi, yez bolsa, tep tedi,

kitdi. takı kıyandkatning angugusu uşbu
turur:

kene künlerde bir kün
oguz kagan bir yerde tengrini çalkarbu-
da irdi, karangguluk keldi. kökdün
bir kök yaruk tüşdi. kündün ay
aydın kogulgulugrak
irdi. oguz kagan yürüdi, kördi, kim:
uşbu yaruknung arasında bir kız
bar irdi, yalguz olturur irdi, yakşı körük-
lüg bir kız irdi, anung başında ataş-
lug yaruklug bir mengi bar irdi,
altun kazuk teg irdi, oşul kız antag
körüklüg irdi, kim: külse, kök
tengri küle rurur; ıglasa, kök tengri
ıglaya turur; oguz kagan
anı kördükde usı kalmadı, kitdi; sevdi, aldı. Anung
birle yatdı, tilegüsin aldı, töl boğaz
boldı. künlerdinsong, keçelerdin song
yarudı. üç irkek ogulnı togurdı, birinçi-
sige kün ad koydılar, ikin-
çisige ay ad koydılar, üçüncü-
süğe yaltuz at koydılar. kene bir kün
oguz kagan avga kitdi. bir
köl arasında alındı bir ıgaç
kördi. bu ıgaçnung kabuçağında
bir kız bar irdi, çalguzolturur irdi

yakşı körüklüg bir kız irdi. anung
közü kökdün kökreğ irdi.
anung saçı müren osugı teg, anung
tişi ünçü teg irdi. antag körük-
lüg irdi, kim: yirningyil küni anı körse
ay ay ah ah ölerbiz, tep sütdin
kumuz bola rururlar. oguz kağan
anı kördükde usı kitdi, çürekige ataş
tüşdi, anı sevdi, aldı; anung birle yatdı, tilegü-
sünaldı. töl bogaz boldı. künler-
din song, keçelerdin song
yarudı. üç irkek ogulnı togurdı. birin-
cisige kök at koydılar, ikin-
çisige tag at koydılar, üçüncü-
süğe tengiz at koydılar.
andın song oguz kagan bedük
toy birdi, il küne çarlıg ...
çarlap kingeştiler, keldiler. kırık şire
kırık bandeng çapturdı. türlüğ aşlar, tür-
lüg sürmeler, çubuyanlar, kımızlar
aşadılar, içdiler, toydın, song oguz
kagan begler il künlerge
çarlıg birdi. takı tedi, kim: men siller-
ge koldum kagan, alalng ya takı
kalkan, tamga bizge bolsun
buyan, kök böri bolsungıl uran; temür çıda
lar bol orman, av yirde yürüsün kulan,
takı tulay, takı müren, kün tug bolgıl, kök

kurıkan, tep dedi. kene andın song
oguz kağan tört sarıga çarlıg
çumşadı. biltürgülük bitidi, ilçilerige
birip, yiberdi. işbu biltürgülükde bitil-
miş irdi, kim:men uygurning kaganı bola men
kim yirning tört bulungınung kağanı
bolsam gerek turur; sinlerdin baş çalungu-
luk tilep men turur. oşul, kim mening ağız-
umga bakar turur bolsa, tarıtıg
tartıp dost tutar men, tep dedi. işbu, kim
ağızumga bakmaz turur bolsa, çımad
çakıp, çerig çekip, düşman tutar men;
tagurak basıp, asturup, yok bolsungıl
tep kılur men, tep dedi. kene bu çak-
da ong çangakda altun kagan
tegen bir kagan bar irdi, işbu altun
kagan oguz kaganda ilçi yurnşap
yiberdi. köp telim altun gümüş tartıp, köp telim
kıs yakut taş alıp, köp telim erdiniler yiber
ıp yumşap, oguz kaganga soyurkap
birdi; ağızıga bakındı, yakşı bigü birle
dostlık kıldı, anung birle amırak
boldı. çong çangakıda urum tegen
bir kagan bar irdi, uşbu kagannung
çerigi köp köp, balıkları köp köp irdiler
irdi, oşul urum kagan oguz kağan-
nung çarlıgın saklamaz inli; kadagla
gu barımız irdi, munı söz söz-

ni tutmaz men turur men, tep yarlıg
ka bakmadı, oguz kagan çımad
atup, anga atlagu tiledi. çerig birle
atlap, tuqlarnı tutup kitdi. kırık
kündün song muz tay tegen
tagnung adakıga geldi, kurıkan-
ın tüşkürdi, şük bolup uyup turdı. çang irdi
boldukta oguz kagannung
kurukamga kün teg bir
çaruk girdi, ol çarukdun kök
tülüglüg kök çallug bedik
bir irkek böri çıkdı. oşul böri oguz
kaganga söz birip turur idi.
tadı tedi, kim ay ay, oguz, urum
üstige sen atlar bola sen;
ay ay, oguz tapukunglarga men
yürür bola men, tep tedi. kene
andın song oguz kagan
kunkannı türtürdi, kıtdı. kördi,
kim: çerigning tapukları
da kök tülüklüg, kök çallug
bedik bir irkek böri yürügüde
turur. ol börüning atlann kadag-
lap yürügüde turur irdiler irdi, bir
neçe tünlerdin song kök
tülüglüg, kök çallug bu gedik
irkek böri turup turdu, oguz takı çerig
birle turup tardı, munda itil rnüren tegen

bir talay bar irdi, itil mürenning kudug
ıda bir kara tapıkada
uruşgu tutuldu. ok birle, çıda
birle, kılıç birle urandılar, çerig-
larning aralarıda kop telim boldı uduşgu
il künlerning köngülleride
köp telim boldı kaygntuluñ. unşunç
antag yaman boldı, kim: itil müren-
nüng sugı üp kızıl, sip singgir teg
boldı. oguz kagan başadı, urum kağan
kaçdı. oguz kagan urum kagan-
nung kaganlukın aldı; il
künin oldı. ordusuga köp
ulug ölüg bargu, köp telim tirig
bargu tusu boldı. urum kagannung
bir karundaşı bar idi; uruz beg tegen
irdi, ol uruz beg ogulun tag başı-
da tering müren arasıda
yakşı berik balukka yumşadı. takı
teli, kim: baluknı kadagluga kerek turur;
sen takı uruşgulardın song baluk
nı bizge saklap kelgil tep tedi.
oguz kagan oşul balukka atladı. uruz
begmng ogulı anga köp altun
kümüş yiberdi. takı tedi, kim: ay, menning
kaganum sen. menge, atam bu
baluknı birip turur. takı tedi, kim: baluk-
nı kadagluga kerek turur sen teki

uruşgularдын song balukm benge
saklap kelgil, tep tedi; atam çımad atup irse
menüing tapum irürmi; şendin
çarlug bagiug bellüg bola men
bizning kutıbiz senning
kutung bolmuş, bizning urug
ıbiz senning ıgaçungnung
uruğı bolmuş bolup turur. tengri sen-
ge yir birip buçurmuş bolup turur. men senge
boşunumbire men bigü
birip, dosdukдын çıkmaz turur men,
tep tedi, oguz kagan igitning
sözün yakşı kördi, sivindi, küldi. takı
aytdı, kim: mence köp altun yumşap sen,
balukm yakşı saklap sen, tep tedi. anung
üçün anga saklap at koydı; dostluk
kıldı, kene çerig birle oguz kagan
itil tegen mürenge keldi, itil tegen
bedük bir müren turur. oguz kagan anı
kördi. takı tedi, kim: itilning sugıdın
neçük keçerbiz, tep tedi. çerigde bir
yakşı beg bar irdi; anung aü ulg ordu
beg irdi, uslug.....bir ir irdi
kördi, kim: bu yirde köp telim tallar, köp telim
ıgaçlaroşul ıgaçlar
m.....kesdi. ıgaçlarda
yatdı, keçdi. oguz kagan sevinç atdı küldi
takı aytdı, kim: ay ay, sen munda beg

bolung, kıpçak tegan sen bolung,
tep tedi. takı ilgerü kitdiler. andın song
oguz kagan kene kök tülüglüg,
kök çallug irkek böri kördi. uşbu kök
böri oguz kaganda aytdı, kim: amtı
çerig birle mundun atlang, oguz,
atlap il künlerni, beglerni kiltür-
gil, men senge başlap yolını körgürür
men, tep tedi. tang irte boldukda
oguz kagan kördi, kim: irkek böri
çerigning tapuklarıda yürüğü
de turur, sevildi, ilgerü kitdi ofuz
kagan bir çokurdın aygın atka mine
turur irdi. oşul aygır atnı bek çok siviyyür
irdi. çolda uşbu aygır at közdin yitü
kaçdı, ketdi, munda ulug bir tag bar
irdi. öze üstünde tong takı muz
bar turur. anung başı sogukdın ap ak
turur. anung üçün anung atı muz tag
turur. oguz kaganning atı muz tag
içige kaçıp gitdi. oguz kagan mundın
köp çıgay, emgek çekip turdı. çerig
bir bidik kakız ir beg bar irdi
çalang bulangdın korukmaz turur
irdi. çürügüde, sogurguda onga
ir irdi. oşul beg taglarda kirdi,
yürüdü. tokuz kündün song oguz
kaganga aygır atnı kiltürdi. Muz

taglarda köp soğuk bolupdın ol beg
kagardın sarunmış; ap ak irdi, oguz
kagan siviñ birle küldi; aytdı, kim:
ay, sen munda beglerge bolgıl başlık,
ma menglep senge at bolsun kagarlık
tep tedi. köp erdini soyurkadı; ilgerü kitdi.
kene yolda bedük bir öy kördi. bu öynüng
kümüşdün, kalıkları temürdin irdiler
irdi, kapuluk irdi, açkıç yok irdi.
çerigde bir yakşı çeber ir bar irdi, anung
atı tömürdü kagul tegen irdi, anga
çarlıg kıldı, kim: sen munda kal, aç kalık
açgungdun song kil orduga, tep
tedi. mundın anga kalaç at koydı; ilge-
rü. kene birgün kök tülük-
lüg, kök çallug irkek böri yürümeyin
turdı. oguz kagan takı turdı; kurıkan
tüşküre turgan turdı. tarlagusız
bir yazı yir irdi, munga çürçet tetürürler
irdi, bedük bir yurt, il kün irdi, yılmılara
köp; udi, buzaglan köp; altun kümüşleri köp;
erdinileri köp irdiler irdi, munda çürçet kagan
ı, il küni oguz kaganga karşı
kildiler, uruş tokuş başladı; oklar birle, kılıç-
lar birle uruşdular. oguz kagan başladı
çürçet kagannı basdı, öltürdi, başın
kesdi. çürçet il künin öz agızığa
bakınturdı. uruşgudun song oguz kagan

nung çerigige, nökerlerige, il kün-
ige antag ulug ölüg bargu tüşdi, kim,
yüklemeke, kiltürmekke at, kagatır, ud
azlık boldı. munda oguz kagannung
çerigide uslug yaşkı bir çeber kişi bar irdi, anung
atı barmaklıg çosun billig irdi, bu çeber
birkanga çapdı. kanga üstünde ölüg
bargunı koydı. kanga başıda tirig
bargunı koydı. tarıtdılar, kitdiler. nökerler
nüng, il künnüng kamagı munı kördiler,şaşdılar
kangalar takı çapdılar. munlar kanga yürümek-
de kanga, kanga söze bire turur
irdiler irdi. anung üçün anlarga
kanga at koydolar. oguz kagan kanga-
larnı kördi, küldi; takı aytdı, kim: kanga kanga
birleölügni tirig yürügürsün, kanga-
lug senge at bolguluk kanga
belgürsün, tep tedi; kitdi. andın song
kene bu, kök tülüklüg, kök çalluga
irkek böri birle sındı, takıtanggud, takı
şagam yınggaklarıga atlap gitdi.
köp uruşgudın, köp tokuşgudun song
anlarnı aldı; öz yurtıga birledi;
başadı, basdı. k(e)ne taşkarun kalmasun,
bellüg bolsun, kim: kündünkı bulungda
barkan tegen bir yır bar turur. ulug
bargulug bir yurt turur. köp ısıg bir yır
turur. munda köp kikleri, köp kuşları bar turur

altunı köp, kümüşi köp, irdinileri köp turur, il kün-
lerining önglüki, ırığı kap kara turur.
oşul yirning kaganı masar tegan bir kagan
irdi oguz kagan anung listige
atladı. antag yaman uruşgu boldı; oguz
kagan başadı, masar kagan kaçdı. oguz
anı basdı, yurtın aldı, kitdi. anung dostları
köp siviñler tapdı. anung düşmanları köp
kaygular tapdı. oguz kagan başladı,
sanagulugsız nemeler, yılki-
lar aldı, yurtıga, öyige tüşdi, kitdi
kene çačkuran kalmasun kim,
bellüğ bolsun, kim: oguz kagannung
çanıda ak sakallug, moz saçlug
uzun uslug bir kart kişi turur bar irdi
ukgulug, tüzün bir yir irdi, tüşime
irdi, anung atı ulug türük irdi, kün-
lerde bir kün uykuda bir altun
ya kördi; takı üç kümüş ok kördi. bu altun
ya kün togışdın ta kün batuşı-
gaça tegan irdi, takı bu üç
kümüş ok tün yanggakka kite
turur irdi, uykudun song tüşde kör-
genin oguzlaganga biltürdi;
takı tedi, kim: ay kaganum, senge
çaşgu bolsungıl tüzün, ay kaganum senge
türlük bolsungıl tüzün: negü kök
tengri birdi tüşümde kiltürsün; tala

turur yirni urungunga birtürsün
tep tedi. oguz kagan ulug türük-
nüng sözün yakşı kördi, ögütün
tiledi; ögütüğe köre kıldı, andın
song irte bolupta agalarını, ini-
lerni çarlap kiltürdi. takı aytdı, kim; ay, mening
köngülüm aynı tilep turur; karı bolgumdın
mening kakızlukum yok turur. Kün
ay, yultuz tang sarıga senler barung
kök, tag, tengiz tün sarıga sen-
ler barung, tep tedi. andın song üçegü-
sü tang sarıgabardılar; takı üçegü-
sü tün sarıga bardılar, kün, ay
yaltuz köp kikler, köp kuşlar avlagu-
larıdın song çolda bir altun yanı
çapdımar; aldılar, atasıga birdiler
oguz kagan sivindi, küldi akı yanı
üç buzgulug kıldı, takı aytdı, kim: ay aga-
lar. ya bolsunsenlernüng; ya teg
oklarını kökkece etung, tep
tedi. kene andın song kök, tag,
tengiz köp kikler, köp kuşlar avlagu-
landın song çolda üç kümüş ok
nı çapdılar; aldılar, atasıga birdiler.
oguz kagan sivindi, küldi. takı ok-
ların üçüğe üleştürdi. takı aytdı,
kim: ay iniler, oklar bolsun senler-
nüng; ya atdı oknı; oklar teg

senler bolung, tep tedi. kene andın
song oguz kagan ulug kuriltay
çakırdı, nökerlerin, il künlerin
çarlap çakırdı, kilip kingeşip olturdılar. oguz
kagan bedük ordu.
.....ong yakıda
kırık kulaç ıgaçnı tikdürdi. anung
başıda bir altun taguk koydı; adakı-
da bir ak koyun bağladı, çong
yakıda kırık kulaç agaçnı tiktür-
di. anung başıda bir kümüş taguk koydı;
adakıda bir kara koyunnın bağladı.
ong yakda buzıklar olturdı.
çong yakda üç oklar olturdı.
kırık gün, kırık kiçe aşadılar,
içdiler; siviñ tapdılar. andın song song oguz kagan
ogullarına yurtın eliştürüp birdi, takı tedi kim
ay ogullar, köp men aşdum, uruşgular köp men
kördüm;
çıda bile ok köp atdum, aygır birle köp yürü-
düm; düşmanlarını ıglagurdum. dostlarumnı men
kültürdüm, kök tengrige men ötedim;
senelerge bire men yurdum, tep tedi.
.....
.....

b) Oğuz Kağan Destanı'nın Türkçesi

.....olsun dediler. Onun resmi budur:

Bundan sonra sevindiler.

Yine günlerden birgün Ay Kağan'ın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzel idi.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı: kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı.

Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu.

Bu

O çağda, orada büyük bir orman vardı; birçok dereler ve ırmaklar vardı. Buraya gelen avlar ve burada uçan kışlar çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve halkı yerdı. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti. Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedanı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı.

kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitdi.

Bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalı ile

bir ağaca bağladı gitdi.

Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine

geldi ve gördü ki: gergedan geyiği almış.

Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu; onu

altın kuşağı ile ağaca bağladı, gitti.

Yine sabah oldu. Tan ağarırken yine

geldi ve gördü ki gergedan ayıyıda almış.

Bu sefer o ağacın dibinde (kendisi)

durdu. Gergedan geldi ve başı ile Oğuz'un

kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile ba

şını kesti,aldı gitti.

Tekrar geldiği zaman gördü ki: bir ala

doğan gergedanın bağırsaklarını yemekte-

dir. Yay ve okla ala doğanı öldürdü ve

başını kesti. Ala doğanın resmi budur:

Sonra dedi ki: (Gergedan) geyiği yedi,

ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü; demir olsa

(olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi,

okum onu öldürdü; bakır olsa (olduğu için)

dedi, gitti. Gergedanın resmi budur:

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan

bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık

bastı. Gökten bir ışık indi. Güneşten

ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya

yürüdü ve gördü ki:

O ışığın içinde bir kız var, yalnız oturu yor. Çok güzel bir kızdı. Başında (alnında) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti: sevdi aldı. Onunla yattı ve dilediğini aldı.

Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün adını koydular; ikincisine Ay adını koydular; üçüncüsüne Yıldız adını koydular.

Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kavuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi: saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse: Eyvah! ölüyoruz der ve (tatlı) süt (acı) kırmızı olurdu.

Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı.

(Kız) gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk

doğurdu. Birincisine Gök adını koydular;
ikincisine Dağ adını koydular;
üçüncüsüne Dengiz adını koydular.
Sonra Oğuz Kağan büyük bir toy (ziya-
fet) verdi. Halka emir(verdiki.....)(Oğuz
Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı
ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra
yaptırdı. Türlü yemekler türlü şaraplar, tat-
lılar ve kımızlar yediler ve içtiler. Toydan
sonra Oğuz Kağan beylere ve halka buyruk
verdi ve

Ben sizlere oldum kağan,
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan,
Bozkurt olsun (bize) uran,
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan,
Daha deniz, daha müren,
Güneş bayrak, gök kurıkan.

dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana
emirler yolladı; tebliğler yazdı ve elçilere
verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazıl-
mıştı;

Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzü-
nün dört köşesinin kağanı olsam gerektir.
Sizden itaat dilerim. Kim benim emir-

lerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ettiririm.

Yine o zamanlarda sağ yanda Altun Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altun Kağan Oğuz Kağan'a elçi gönderdi. Pek çok alta, gümüş takdim etti ve yakut taşlar alıp pek çok cevahir yollayarak, bunları Oğuz Kağan'a saygı ile sundu. Ona itaat etti, iyi hediyelerle dostluk temin etti ve onunla dost oldu.

Sol yanında Urum adında bir kağan vardı. Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan, Oğuz Kağan'ın emrini dinlemezdi. Onun arkasından gitmezdi. Ben Onun sözünü tutmam diyerek emrine bakmadı. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak, askeriyle ona karşı yürüdü.

Kırk gün sonra buz dağında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan

gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdü ve gitti. Gördü ki, askerinin önünde gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir.

Gök tüylü ve gök yeveli bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, kargı ile ve kılıçla vuruştular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönüllerinde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Müren'in suyu zencefre gibi baştan başa kıp kırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan'ın hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugâhına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü.

Urum Kağan'ın bir kardeşi vardı. Adı Uruz Bey idi. Bu Uruz Bey oğlunu dağ başında, derin ırmak arasında iyi tahkim edilmiş bir şehre yolladı ve: şehri korumak gerek, sen şehri bizim için korusun ve savaştan sonra bize gel dedi.

Oğuz Kağan bu şehre yürüdü. Uruz Bey'in oğlu ona çok altın ve gümüş yolladı ve dedi ki: Ey (Oğuz Kağan), sen benim kağanımsın; babam bana bu şehri verdi ve: şehri korumak gerektir; sen de şehri benim için korusun ve savaştan sonra gel dedi.

Babam (sana) kızdı ise, bu benim suçum mudur? Ben senin emrini yerine getirmeye hazırım Bizim devletimiz senin devlettir; bizim uruğumuz senin ağacının yemişindedir. Tanrı sana yer vermek lüt fundabulunmuş; ben sana başımı ve devletimi veriyorum; sana vergi veririm ve dostluktan çıkmam dedi. Oğuz Kağan yiğit sözünü iyi gördü, sevindi, güldü ve sen bana çok altın yollamışsın ve şehri iyi korumuşsun dedi. Onun için ona Saklap adını koydu ve onunla dost oldu.

Sonra Oğuz Kağan askeriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve: İtil'in suyunu nasıl geçeriz? dedi.

Asker arasında iyi biri vardı. Onun adı Ulug Ordu Bey idi. O akıllı ve ...bir erdi; gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç ...O ağaçları ...kesti ve bu ağaçlara yattı,geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve: sen burada bey ol; senin adın Kıpçak Bey olsun dedi.

Yine ilerlediler. Ondan sonra Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeleli erkek kurdugördü O kurt Oğuz Kağan'a: şimdi, Oğuz,sen asker ile buradan yürüyerek, halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm dedi.

Tan ağarınca, Oğuz Kağan gördü ki, erkek kurt askerin önünde yürümektedir; sevindi ve ilerledi.

Oğuz Kağan her zaman bir alaca ata binerdi. O bu atı pek çok severdi. Yolda bu at gözden kaybolup kaçtı. Burada büyük bir dağ vardı. Üstünde don ve buz vardı. Onun başı soğuktan apak idi. Onun için adı Buz Dağ idi. Oğuz Kağan'ın atı bu Buz Dağ'ın içine kaçtı, gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ıstırap çekti. Asker arasında bir kahraman bey vardı. Ne Tanrı'dan ne de şeytandan korkardı. Yürüyüşe ve soğuğa

dayanıklı bir erdi. Obey dağlara girdi, yü rüdü. Dokuz gün sonra atı Oğuz Kağan'a getirdi. Buz dağ da çok soğuk olduğundan, o bey kara sarılmıştı, bembeyazdı. Oğuz Kağan sevinçle güldü ve: sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun dedi. Ona çok mücevher bağışladı ve ilerledi.

Yolda büyük bir ev gördü. Bu evin du varı altından, pencereleri gümüşten ve çatı sı demirdendi. Kapalı idi ve anahtar yoktu. Asker arasında pek becerikli bir adam vardı. Adı Tömürdü Kağul idi. Ona buyurdu: Sen burada kal ve çatıyı aç; açtıktan sonra orduya gel. Bunun üzerine ona Kalaç (Kal! aç!) adını koydu ve ilerledi.

Yine bir gün gök tüylü ve gök yeveli er kek kurt durdu. Oğuz Kağan'da durdu ve çadırını kurdurdu. Bu, tarlasız ve çorak bir yerdi. Buraya Çürçet diyorlardı. Büyük bir yurt idi; atları çok, öküzleri ve buzağları çok, altın ve gümüşleri çok, cevahirleri çoktu. Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağan'a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçlarla vuruş tular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan'ı

mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisini tabı kıldı. Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan'ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi. Oğuz Kağan'ın askeri arasında tecrübeli ve gayet becerikli bir adam vardı. Onun adı Barmaklığ Çosun Billig idi. Bu becerikli usta bir araba yaptı arabaya cansız ganimetleri yükledi. Arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu. Onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan'ın mahiyeti ve halkı hepsi bunu gördü ve şaşırıldı. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken (durmadan): Kanga! Kanga! diye bağdıyorlardı. Onun için onlara kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve: Kanga kanga ile cansız canlı yürütsün; sizin adınız kangaluğ olsun ve (bunu) araba göstereyim (?) dedi, gitti.

Ondan sonra yine bu gök tüylü ve gök yeveli erkek kurtla Hint Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı; onları yendi ve kendisine tabi kıldı.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, cenupta Barkan denilen bir yer vardır, çok zengin bir yurttur ve çok sıcak bir yerdir. Burada çok av ve çok kuş vardır Altını ve gümüşü, cevahiri çoktur. Halkının çehresikapkaradır. Bu yerin kağanı Masar adında bir kağandı. Oğuz Kağan onun üzerine yürüdü. Çok yaman bir vuruşma oldu. Oğuz Kağan yendi, Masar Kağan kaçtı. Oğuz onu hükmü altına aldı, yurdunu ele geçirdi, gitti. Onun dostları çok sevindiler, düşmanları çok üzüldüler. Oğuz Kağan yendi. Sayısız eşya, at aldı ve yurduna, evine doğru yola koyuldu, gitti.

Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve üç gümüş ok ta şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: Ey Kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım senin hayatın hoş olsun Gök tanrı düşünde verdiğini

hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı
senin uruğuna bağışlasın!

Oğuz Kağan Uluğ Türük'ün sözünü
beğendi; onun öğüdünü diledi ve öğüdüne
göre yaptı. Ondan sonra sabah olunca bü-
yük ve küçük oğullarını çağırttı ve: Benim
gönlüm avlanmak istiyor. İhtiyar olduğum
için benim artık cesaretim yoktur; Gün ve Ay
ve Yıldız, doğu tarafına sizler gidin; Gök,
Dağ ve Deniz sizler de batı tarafına gidin
dedi.

Ondan sonra üçü doğu tarafına,
üçü de batı tarafına gittiler.

Gün, Ay ve Yıldız çok ava ve kuş avla-
dıktan sonra, yolda bir altın yay buldular;
onu aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz
Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve:
Ey büyük (oğullarım) yay sizlerin olsun;
yay gibi okları göğe kadar atın dedi.
Gök, Dağ ve Deniz çok av ve çok kuş
avladıktan sonra yolda üç gümüş ok buldu-
lar; aldılar ve babalarına verdiler. Oğuz Kağan
sevindi, güldü, okları üçe üleştirdi
ve: ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun.
Yay oku attı; sizlerde ok gibi olun dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Mahiyetini ve halkını çağırtdı. Onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan büyük ordugah.....sağ yanına kırk kulaç dilek diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu; altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne bir gümüş tavuk koydu; dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozuklar oturdu sol yanda Üçoklar oturdu. Kırk gün kırk gece yediler içtiler ve sevindiler.

sonra Oğuz Kağan Oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve:

Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürüdüm; düşmanları ağlattım; dostlarımı güldürdüm. Ben gök tanrıya (borcumu) ödedim Şimdi yurdumu size veriyorum dedi.

2) Dini Motifler

a) Oğuz Kağan'ın Doğuşu ve Çocukluğu

Uygurca Oğuz Destanı ve yazıldığı devir dikkate alındığında bu destanın bütün parçalarının, günümüze kadar ulaşmadığını görüyoruz. Bununla birlikte mevcut metinlerin hemen giriş kısmında Oğuz Kağan'ın doğuşu çeşitli ifadelerle anlatılmaktadır.

“Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu

Ay Kağan'ın o gündü bir erkek oğlu oldu”

şeklindeki ifadelerde geçen Ay Kağan, Oğuz'un babası olan Kara Han'dır.¹⁰Bu tespitle birlikte Ay Kağan'ın Reşidüddin'in “Oğuznâme” nüshasında Oğuz Kağan'ın annesi olduğu da belirtilmektedir. Buna göre Ay Kağan'ın doğurması şöyledir. “Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu.”¹¹

Uygurca yazılmış metinde geçen Ay Kağan, Oğuz Han'ın babası Kara Han olmasına rağmen 763'ten itibaren Mani dinini kabul eden Uygurlar tarafından değiştirilmiş olduğu düşünülebilir. Zira Mani dinine göre Ay, birinci derecede öneme sahiptir. Buna dayalı olarak Uygurlar Oğuz Kağan'ın babasının adında değişikliğe gitmiş olabilirler. Yoksa tarihte Oğuz Han'ın ikinci oğlu Ay Han'dan başka bir Ay Han bilinmemektedir.¹²İster Kara Han'ın oğlu Oğuz Han olsun, İsterse Ay Kağan'da olan Oğuz Han olsun ikisi de aynı şahsiyettir ve destanın kahramanı olduğu için doğumu birtakım üstün vasıflarla anlatılmıştır.

Bu vasıflar anlatılırken Oğuz Kağan'ın yüzünü gök renginde, ağzının ateş kızılı, gözünün al (bazı rivayetlerde de göz rengi ela)¹³saçları ve kaşlarının kara ve endamının ise güzel perilerden daha alımlı olduğu nakledilir.¹⁴

¹⁰ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1989, I / 129; İnan, a.g.e., I / 223.

¹¹ G. Reşit Rahmeti Arat-W. Bong, Oğuznâme, Ankara, 1936, s. 1.

¹² Ögel, a.g.e., I / 129.

¹³ Arat-Bong, a.g.e., s. 1; Banarlı, a.g.e., I / 17.

Burada Oğuz Kağan'ın doğumu ile ilgili olarak görebildiğimiz ilk dini motif, aradan bir yıl geçmeden Oğuz Kağan'ın konuşmuş olmasıdır. Bilindiği gibi Hz. İsa hakkında da insanlarla, beşikte iken ve yetişkin halde iken konuştuğuna dair Kur'an'da ayet mevcuttur.¹⁵Görüldüğü gibi Oğuz Kağan'da tıpkı İsa Peygamber gibi erken bir zamanda konuşma özelliğine sahip olarak gösterilmiştir.

Dikkate değer diğer bir dini motif de, Oğuz Kağan'ın dili açılıp konuşmaya başladığında “ben bir otağda doğduğum için adımı Orun koyunuz”¹⁶ demiş olmasıdır. Ad koyma ile ilgili diğer bir rivayet de, Kara Han'ın oğlu Oğuz Han'ın bir yaşına girdiğinde verdiği ziyafette Oğuz Han'ın “sarayda doğduğum için adım Oğuz konsun”, şeklindeki konuşmasıdır.¹⁷

Kendi adının kendi tarafından konma hadisesi aynı şekilde Hz. Yahya hakkında da nakledilmektedir. “Elizabet'in doğuracağı vakit tamam oldu ve bir oğlan doğurdu ...ve vâki oldu ki, sekizinci gün çocuğu sünnet etmek için geldiler ...ve ne ad konulmasını istersin? diye babasından işaretle sordular. O, bir levha istedi; o da Yahya'dır diye yazdı. Hepsi şaştilar. O'nun ağzı hemen açıldı. Dili çözüldü. Allah'a hamd ederek söz söyledi. Etrafında oturanların hepsine korku düştü ve hep bu sözler bütün Yahudiye dağlığında yayıldı. İşitenlerin hepsi bu çocuk acaba ne olacak? diye bu şeyleri yüreklerinde sakladılar.”¹⁸

Oğuz Kağan'ın doğumu ve çocukluğu ile ilgili bilgiler aktarılırken, doğumundan hemen sonra “ırkıl”a teslim edildiği belirtilmektedir.¹⁹Şunu da Müslüman olmayan Saha Türklerinde ve Orhun Türk Kültürü tesiri altında

¹⁴ Ögel, a.g.e., I / 133 vd.; Arat-Bong, aynı eser.

¹⁵ 3-Âl-i İmran, 46.

¹⁶ Togan, a.g.e., s. 18; Ögel, a.g.e., I / 144.

¹⁷ Ögel, a.g.e., I / 159.

¹⁸ Kitâb-ı Mukaddes, İstanbul, 1985, Luka, I-57 / 67.

¹⁹ İnan, a.g.e., I / 169.

yaşamış ve onların tazı ananelerim saklamış olan, Buryatlılarda irkil kültürünün bugüne kadar yaşadığı bilinmektedir.²⁰

Divan-ü Lügati't-Türk'te ırk, kehanet ve saklıları açığa çıkarma diye izah edilir.²¹Uygurca Oğuz Menkıbesindeki Uluğ Türk ile irkil Ata ve Dede Korkut aynı timsalden ibaret kabul edilebilir.²²

Saha inançlarına göre, ilk Kam'ın adı da An Argıl'dır. An Argıl olağanüstü birtakım güçlere sahip olan "oyun" yani "kam"dır.²³

İrkil Ata kültürü, Oğuz Kağan ve onun yerine geçen Gün Han ile devam etmiştir. İrkil Hoca uzun seneler ömür sürmüş akıllı ve bilge bir şahsiyettir.²⁴Tanrının cihan hâkimiyetini Oğuz'a verdiğini müjdeleyen de İrkil Hoca veya Uluğ Türk'tür.²⁵

Destanlarda geçen ünlü şahsiyetler birtakım sıfatlara, birtakım deneyimlerden sonra sahip olurlar. Bunlar alelade işlerden olmayıp olağanüstü birtakım güçler gerektirir. Oğuz Kağan destanında da at sürülerini ve halkı yiyen vahşi bir canavardan (gergadan) bahsedilmektedir. Üstün deha ve cesaretiyle Oğuz Kağan bu tehlikeyi bertaraf ederek halkının kahramanlık unvanına kavuşmuş olacaktır. Bu aynı zamanda Oğuz Kağan'ın ilk kahramanlığıdır.²⁶

Oğuz Kağan'ın halkı tehdit eden canavarı öldürme olayındaki en önemli dini motif, Gök Tanrı'nın yardımına müracaat etmiş olmasıdır.

"Gayretlenmek benden ise, yardım Gök Tanrı'dandır,

Gök Tanrı ki, gücü ile kendini tanıttandır."

Şeklindeki ifadelerle yardımım başvurduğu gök Tanrıya Oğuz Kağan, çocukluğunda, büyüme çağında ve ergin oluncaya kadar daima

²⁰ İnan, a.g.e., I / 196.

²¹ Besim Atalay, a.g.e., I / 45; Tanyu, a.g.e., s. 63.

²² Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 252.

²³ İnan, a.g.e., I / 196; İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1986, s. 151.

²⁴ Ögel, a.g.e., I / 209-210.

²⁵ Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul, 1980, II / 147.

²⁶ Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İstanbul, 1976, s. 12.

şükrederdi.²⁷Daha sonra da işaret edileceği gibi Oğuz Kağan, Tanrının yardımına sık sık müracaat edecek ve birtakım olaylar Tanrıya yakarma anında vuku bulacaktır.²⁸

b) Oğuz Kağan'ın Evlenmesi

Destanların önemli motiflerin birisi de ışıktır. Destan kahramanlarının doğuşu anlatılırken kahramanın fiziksel özellikleri ışık ve ışık cinsinden olan şeylerle tavsif edilir. Oğuz Kağan Destanı'nın başkahramanı Oğuz Kağan doğduğu zaman aynı şekilde vasıflandırılmıştır.²⁹

Oğuz Kağan'ın evlenmesi ile ilgili olarak, destanda geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere ışık bir motif olarak gözükmektedir. Destana göre Oğuz Kağan, Tanrıya yakarırken aniden ortalık kararır ve gökten mavi bir ışık iner. Güneş ve aydan daha parlak olan bu ışığa yaklaşan Oğuz Kağan ışığın ortasında tek başına bir kızın oturduğunu görür. Ona âşık olur ve onunla evlenir.³⁰Olayın devamında bu kızdan Gün, Ay ve Yıldız isminde üç erkek çocuk dünyaya gelir. Bu çocukların annesi, başında kutup yıldızı gibi parlayan bir ışık taşımaktadır.³¹

Bütün bu ifadeler ışık motifinin net bir şekilde işlenmiş olduğunu gösterir. Bilindiği gibi ışığın asıl kaynağı olan ateş ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de de bu meyanda ayetler mevcuttur. Taba suresinde: “O bir ateş görmüştü de ailesine: Durun ben bir ateş gördüm, ya ondan size bir kor getirir ya da ateşin yanında bir yol gösteren bulurum.” demişti. Musa ateşin yanına gelince: “Ey Musa” diye seslenildi: “Ben şüphesiz senin Rabbinim, ayağındakileri çıkar; çünkü sen, kutsal bir vadi olan Tuvâ'dasın”³²buyurulmaktadır.

Oğuz Kağan'ın evlenmesi hususundaki en önemli dini motif kozmik âlemlerle ilgili oluşudur. Bilindiği gibi eski Türklerde din, tabiat ve hayvanlar âlemi ile

²⁷ Togan, a.g.e., s. 18.

²⁸ Ögel, a.g.e., I / 117; “Destan”, Ana Britannica, III / 2717; Togan, aynı eser.

²⁹ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 48; Banarlı, a.g.e., I / 30.

³⁰ Togan, a.g.e., s. 125; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 49.

³¹ Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, s. 38.

³² 20Taha, 10, 11, 12.

yakından ilgilidir.³³Yine Oğuz Kağan avlanmaya çıktığı bir günde ağaç kovuğunda çok güzel bir kıza rastlar. Bu kıza sevdalanan Oğuz Kağan bu kızla evlenir ve ondan Gök, Dağ, Deniz adında üç erkek çocuğu dala olur.³⁴

Destanda geçen her iki evlenme olayında da ortaya çıkan en belirgin dini motif, kozmik âlemle ilgilidir. Oğuzlar, yerin ve göğün bütün kuvvet ve unsurlarını kendilerinde toplayarak meydana gelmişlerdir. Burada Türk milletini meydana getiren yer ve gök hem kutsal ve hemde maddi varlıklardır.

Oğuz Han'ın gökten inen ışık içerisinde çıkan kızla evlenmesinden sonra dünyaya gelen Gün, Ay ve Yıldız Hanlar gökle ilgilidir. Yine ağaç kovuğundaki kızla evlenmesinden dünyaya gelen Gök, Dağ ve Deniz Hanlarla da dünya kuvvetleri tamamlanmıştır. Bu sebeple Oğuz ve Türk milletinin oluşu kâinatın bünyesine, yapısına ve hatta oluşuna uygulanmış ve intibak ettirilmiştir.³⁵Başka bir ifadeyle destan içinde yer alan iki efsanede de Oğuz Kağan'ın evlendiği kızlar esrarengiz bir âlemden gelmişlerdir. Birincisi Gök Tanrı ile ilgilidir, başında da bunun işareti olan parlak bir yıldız bulunmaktadır. Gökyüzünden gelen bir ışığın içinden çıkmıştır. Bir insandan doğmamıştır. İkinci kız sudan gelmiştir. Bir ağacın kovuğunda Oğuz Kağan onu bulur. Su ile birlikte toprak da bulunmaktadır. Gök Tanrı, hava, su, toprak üçlüsü bize yaratılışı dolayısıyla mitolojiyi hatırlatmaktadır.³⁶

Konu ile ilgili olarak Bahaeddin Ögel'in tespitleri de şöyledir: “Oğuz Destanı'nda, açık olarak görülüyor ki gökten düşen kızdan Gün, Ay ve Yıldız Hanlar doğmuştur. Gök Han ise ağaç kovuğundan gelen yani kutsal yer su ruhların gönderdiği kızdan olmuştur. Burada Türk düşünce düzeninin çok önemli bir meselesi ortaya çıkmaktadır. Kâinatın oluşu ile ilgili inançların tümüne Kozmogoni (Cozmogony) denir. Dünya da dâhil bütün kâinat ise, ilmi

³³ Kaplan, aynı eser.

³⁴ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 49; Kaplan, aynı eser.

³⁵ Ögel, a.g.e., I / 139-140.

³⁶ Bilge Seyitoğlu, “Efsane”, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1992, III / 316.

deyim ile Kosmos (Cosmos) diye adlandırılır. İki türlü kosmos vardır; Büyükkosmos (macro-Kosmos) bütün kaniat ve bilhassa evrendir. Küçük kosmos (micro-cosmos) ise daha ziyade dünya ve yeryüzüdür.

Görülüyorki Türk Kozmolojisinde diğer kültür sahibi milletlerin kozmolojisine nazaran bir ayrıklık vardır. Türklerde gök de dünyanın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan bu düşünce tarzı çok önemlidir.³⁷

Işık motifi Türkler tarafından Uyur devrinde kabul edilen Maniheizm dininde³⁸ esas Tanrı bir iyilik ve ışık Tanrısı olarak ortaya çıkar.³⁹ Maniheizm’i Türklere kabul ettiren Böğü Han’ın rüyalarına giren “ışık” şeklindeki kız, aynı dinin meşhur nur ve ışık bakiresidir.⁴⁰ Oğuz Kağan destanında;

“Çadırları kurdurup, derin uykuya daldı,
Tan ağarıyordu ki, çadıra ışık daldı,
Bir erkek kurt görüldü, ışıktaki soluyarak!
Bir kurt ki gök yeleli, bir kurt ki gömgök tüylü
Bakıyordu Oğuz’a uluyarak.”⁴¹

şeklindeki ifadelerde de görüldüğü gibi kurdun ışıklar içerisinde gelmesi ışık motifine bir örnek teşkil etmektedir.

c) Oğuz Kağan Destanı’ndaki Kurt Motifinin Değişik Şekilleri

Oğuz Kağan Destanında geçtiği şekliyle Oğuz Kağan, ikinci evliliği yapar ve bu evliliğinden üç erkek çocuğu olur. Hemen bunun akabinde Oğuz Kağan bir toy tertip ettirerek Kağanlığını ilan eder. Sonra Oğuz Kağan dört bir yana seferler düzenler ve zaferler kazanır. Ne varki, sol yanda (Batı) Urum Kağan, Oğuz Kağan’ın buyruğunu dinlemez. Oğuz Kağanda bunun üzerine sefer

³⁷ Ögel, a.g.e., I / 140.

³⁸ Bahaeddin Ögel, (İslâmiyet’ten Önce) Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s. 349; Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 92.

³⁹ Harun Güngör, Maniheizm, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (Ayrı Basım) S. 5, Kayseri 1988, s. 153.

⁴⁰ Banarlı, a.g.e., I / 31.

⁴¹ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 119-120.

düzenleyerek, Buz (Muz) Dağı'nın eteklerine varır ve burada bir otağı kurdurur. Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık iner. O ışıktan gök tüylü ve gök yelesi bir erkek kurt çıkar ve Oğuz'a hitaben "Sen Urum üzerine yürüyorsan ben de senin önünde yürümek isterim." der. Bu gök tüylü ve gök yelesi büyük kurt önde ve ordu arkada olmak üzere yürürler ve kurt durduğunda dururlar. Nihayet İtil (İdil) Müren kenarında bir dağın önünde savaşırlar ve Oğuz Kağan, Urum Kağan'ı yener ve büyük bir zafer elde eder.⁴²

Kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür. Türklerin kurttan türeyişiyle ilgili efsaneler ilk defa Orta-Asya'da Hun hükümdarının Wu-Sun kralını öldürmesini anlatan Çin kaynaklarının naklettiği hikâyede geçer. Hikâyeye göre Wu-Sun'un oğlu Kun-Mo küçük olduğu için öldürülmemiştir. Hun hükümdarı ona kıyamadığı için çöle bırakılmasını emretmiştir. Bu esnada çocuğun yanına bir dişi kurt gelerek onu emzirmiştir. Bu olay, Hun hükümdarı tarafından izlendiği için çocuğun tekrar geri getirilmesini istemiştir. Bu çocuk sonraki tarihlerde meşhur bir komutan olarak Wu-Sun kralı olmuştur.⁴³

Kurttan türeyiş efsanesiyle ilgili olarak nakledilen başka bir olay da Kao-çilerin (Töles) erkek kurttan türeyişleriyle ilgili efsaneleridir. Efsaneye göre; Kao-çi'nin iki akıllı ve güzel kızı vardı, bunları hiç kimseyle evlendirmeye kıyamaz. Bunların ancak Tanrı ile evlenebileceklerini düşünür ve bir tepenin başına bırakır. Nihayet bir kurt gelir ve tepenin çevresinde devamlı olarak ulumaya başlar. Küçük kız bunu tanrı sayarak onunla birlikte olur ve bu suretle bu hükümdarın kızıyla bu kurttan Kao-çi halkı türer. Bu efsane değişik şekillerde yorumlanarak Hunların kurttan türemesi (türeyen Uygurlardır) şeklinde nakledilmiştir.⁴⁴

⁴² Oğuz Kağan Destanı, W. Bong-G.R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 20-23; Harun Güngör, Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanç ve Âdetleri, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 1986, s. 40-81.

⁴³ Ögel, Türk Mitolojisi, s. 13-14.

⁴⁴ Altan Deliorman, Bugünkü Manasıyla Bozkurt, Yeni Orkun, S. 12, İstanbul, 1989, s. 4-5.

Yukarıda anlatılan her iki efsanede geçen kurt birincide dişi, ikincide erkek kurttur.

Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinde geçen kurtta dişidir. Efsaneye göre, Lin Memleki tarafından yok edilen Göktürkler içerisinde sadece on yaşlarında bir erkek çocuk kalır. Ayakları kesilerek bataklığa atılan bu çocuk bir kurt tarafından beslenir. Daha sonra büyüyen bu çocuk kurtla birlikte olur ve Göktürklerin nesli bu kurttan meydana gelen çocuklarla devam eder.⁴⁵

Çin kaynakları, Türklerin, bir dişi kurttan türediklerine inandıkları için, bayraklarının direkleri üzerinde altından bir kurt başı bulunduğunu, kağanın muhafız birliği etrafında börü (yani kurt) adının verildiğini kaydederler. 572-580 yılları arasında dikildiği anlaşılan Soğaçta Kitabeleri, Bugut abidesinde kabartma şeklinde bir kurdun resmedilmiş olduğu bildiriliyor. Bu kurdun ayaklarının altında bir insan şekli bulunmaktadır. Bu, Türklerin türeme efsanesinde bir sahne olarak izah edilmiştir.⁴⁶

Çok eski çağlarda Türklerin bir totemi olarak kabul edilen kurt Göktürkler devrinde totemden daha ziyade bir sembol teline gelmiştir.⁴⁷

Uygurca yazılmış olan Oğuznâme’de Oğuz Kağan’a yol gösteren kurt “göktüylü ve gök yeveli” olarak vasıflandırılmıştır ve “Börü” ismini taşır. Kurt efsanesinin Türklerde totem olarak kabul edilmesi ihtimali oldukça zayıftır. Belki kurt M.Ö. II. asırda bile iptidai totem mahiyetini çoktan kaybetmiştir. Zira kurt, Hunlarda kutsal bir tılsım veya arması haline gelmiştir.⁴⁸ Ayrıca şunu da ifade edelim ki, totemci klanda herkes aynı adla anıldığı halde Türkler çok kere kurdun asıl adını bile söylememişlerdir.⁴⁹

⁴⁵ Ögel, Türk Mitolojisi, s. 18 vd.

⁴⁶ Faruk Sümer, Türk Destanları II, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 62, İstanbul, 1992, s. 5.

⁴⁷ Ögel, Türk Mitolojisi, s. 41.

⁴⁸ Ögel, Türk Mitolojisi, s. 46; Ayrıca Bkz. B. Ögel, Türklerde Semavî Kurtlar, Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 13, Ocak 1988, s. 5.

⁴⁹ İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara, 1980, s. 15.

Bu kurdun ata olarak tanınması, onun dini bir totem olduğu zannını uyandırmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Türklerde totemciliğe rastlanmaz. Bozkurda duyulan saygının dini bir motif olmaktan ziyade millî bir sembol olduğunu kabul etmek dala yerinde olacaktır.⁵⁰

Ergenekon, Oğuz Kağan Destanı ve Kurt Dağı efsanesinde bozkurdun yol gösterme fonksiyonu tamamen sembolik bir anlam ifade eder.

Şu ya da bu şekilde kurt ya da Bozkurt; Türk'ün tarihine, kültürüne, sanatına ve felsefesine etki ederek derin izler bırakmıştır.

d)Destandaki Diğer Dini Motifler

Oğuz Kağan Destanının XIII. yüzyılda Uygurca nüshalarında “Oğuz Kağan’ın bir yerde Tanrıya yalvarmakta olduğu”⁵¹belirtiliyor. Tanrı ve Şeytandan bahsediliyor.

Eski kavimlerin dinlerinde gökyüzündeki tabii varlıkların büyük rol oynadığı bilinmektedir. “Bozkır Türk dininde gökyüzü belirtileri (güneş, ay, yıldızlar) değil yekpare göğün sembolleştirdiği tek tanrı inancı temel teşkil etektedir. Bu anlamda “Gök Tanrı” dini Türklere mahsus bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmaktadır.”⁵²

Oğuz Kağan’ın oğulları Gök, Dağ, Deniz, Gün, Ay, Yıldız arasında göğün diğer tabiat varlıkları olarak yer alışı da göğün Tanrıdan ayrı bir anlama geldiğinin açık bir işaretidir. Oğuz Kağan’ın “Gök Tanrı’ya borcumu ödedim” deyişi burada Tanrının bir gök gibi ulu, yüce benzetmesi ile sıfat olarak kullanılışım göstermektedir. Yine destanın başka yerinde “kök” mavi anlamında “O, ışıktan gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurt çıktı” şeklinde geçer.⁵³

⁵⁰ Deliorman, a.g.m., s. 7.

⁵¹ Oğuz Kağan Destanı, W. Bong-G.R. Rahmeti, s. 3; Hikmet Tanyu, Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul, 1986, s. 35.

⁵² İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 62.

⁵³ Tanyu, aynı eser, s. 35 vd.

Türklerin ilk fatih atası, bütün milli nizam ve müesseselerin kurucusu sayılan Oğuz Kağan semavi bir menşe'den gelmiş ve harikulade vasıflara sahip olarak doğmuştur. Destanın İslâmî rivayetine göre Oğuz Han daha doğuşunda Müslüman olmadığı için, anasının sütünü emmez. Büyüyünce bu din ayrılığı onunla bata Kara-Han ardında mücadeleye sebep olur. Oğuz Han babasına galipgelir. Tahta çıkar, kağanlığını ilan eder.⁵⁴

Oğuz Kağan Destanı'nda Tanrı ve O'nun birliğinden de bahsedilmektedir. “Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrıyı ikrar ve itiraf et” şeklindeki ifadeyle Oğuz Kağan annesini bir olan Tanrıya iman etmeye çağırmıştır.⁵⁵

Bilindiği gibi Allah'ın birliği Kur'an-ı Kerimde de en veciz bir şekilde anlatılmıştır.⁵⁶

Türk destan ve masallarında çok yaygın olan motiflerden biri de “kırk yiğit ve kırk kız” motifidir.⁵⁷Oğuz Kağan destanında “kırk” farklı biçimlerde geçer. Hemen destanın başlangıcında “kırk” ... dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra, büyüdü, yürüdü ve oynadı” “Oğuz Kağan kırk masa, kırk sıra yaptırdı.” şeklinde geçer. Destanın sonlarına doğru kırk kelimesi “... kırk kulaçlık bir direk”ve yine “... oturup eğlendiler kırk gün kırk geceden çok” biçiminde ifade edilir.⁵⁸

“Kırk yiğit” şeklindeki ifade Oğuz destanının parçalanıp hikâyeler biçimine aldığı Dede Korkut hikâyelerindeki Alp'ler le ilgili olarak kullanılmıştır.⁵⁹

Türk destanlarında ele alınan bir diğer motif de ağaç ve ağaç sevgisidir. Oğuz Kağan Destanı'nda geçtiği üzere Oğuz Kağan ava çıkmış, bir göl ortasındaki odada ağaç kovuğunda bir kıza rastlamıştır. Olağanüstü güzellikteki bu kızla evlenen Oğuz Kağan'ın “Gök, Dağ, Deniz” adında üç çocuğu olmuştur.⁶⁰

⁵⁴ Togan, a.g.e., s. 17-18; Turan, a.g.e., s. 146-147.

⁵⁵ Ögel, a.g.e., I / 157; Togan, a.g.e., s. 117; Tanyu, a.g.e., s. 46.

⁵⁶ 112-İhlas 1-4.

⁵⁷ İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 238.

⁵⁸ W. Bong-G.R. Rahmeti, a.g.e., s. 1; Banarlı, a.g.e., I / 17; Ögel, a.g.e., I / 127.

⁵⁹ İnan, a.g.e., I / 239.

⁶⁰ W. Bong-G.R. Rahmeti, a.g.e., s. 4.

Burada geçen ağaç “Anne ağaç” fonksiyonunu ifade eder. Buna göre Oğuz’un eşi ağaçtan türemiştir. Ağaç motifinin Oğuz Destanı’nda “Kıpçak Beyinin” ad alması ile ilgili hikâyesi de şöyledir: “Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve İtil’in suyunu nasıl geçeriz? dedi. Asker arasında iyi bir bey vardı, onun adı Uluğ Bey idi. O akıllı ve ... bir erdi, gördüki bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç ... Oağaçları ...kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve senburada bey ol. Senin adın Kıpçak Bey olsun dedi.”⁶¹

Ağaç ve ağaç sevgisiyle ilgili motifler Türk insanının rüyasında, şiirlerinde ve inançlarında daima kendisine bir yer bulmuştur.⁶²

Dede Korkut kitabında geçen “kölgelüce kaba agacın kesilmesün” ifadesi ağaç kültü ile ilgilidir. Gökyay’ın konu ile ilgili yorumu şöyledir: “Dede Korkut kitabında ağaç hakkındaki soylama (s.25 v.d.) İslâmlıkla ilgili unsurlar bir yana, Altaylı Kamların kutsal ağaçlar için söyledikleri ilahileri hatırlatmaktadır. Hikâyelerin sonundaki dualarda da devletlü kaba ağacın kesülmesün diye ağaca ayrı bir yer vermektedir.”⁶³

Eski dinlerde ağacı kutsallaştırma şeklinde bir inanca her zaman rastlamak mümkündür. Ağacın belki aralıklarla kendini yenilemesi, onun ulûhiyetimekânı olduğu fikrini doğurmuş böylece ağaçlarda ilahların ve ruhların bulunduğu kabul edilmiştir. Budda’nın Nirvana’ya kavuştuğu yer incir ağacının altıdır. Yahudilikteki ağacın kutsallığı ve özel nitelikleri ağaçlar fikri vardır.⁶⁴

Hristiyanlıkta çam ağacı Noel’in sembolü sayılır ve Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği ağacında büyük bir önemi vardır.

⁶¹ W. Bong-G.R. Rahmeti, aynı eser, s. 8-9.

⁶² Banarlı, a.g.e., I / 31; Abdulkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 38-39.

⁶³ Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkut’un Kitiabı, İstanbul, 1973, s. CCXCV.

⁶⁴ Hikmet Tanyu, “Ağaç”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 456.

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de de hurma, nar, üzüm, incir, zeytin gibi ağaç⁶⁵ isimlerinden bahsedilmektedir. Hz. Peygamberde ağaç dikilmesini tavsiye etmiş ve bizzat kendisi ağaç dikmiştir.⁶⁶

B) Altay Türk Yaratılış Destanları ve Dinî Motifler

1) Altay Türk Yaratılış Destanları

Türkoloji'nin hemen hemen her cephesiyle uğraşan Radloff'un "Sibirya" adlı üç ciltlik eseriyle, bu eserin bazı bölümlerini içeren "Sibirya'dan Seçmeler" isimli eseri⁶⁷, Türk yaratılış efsaneleri hakkında en kapsamlı ve en büyük müracaat kaynağıdır. Türk ve Batılı araştırmacılar tarafından sıkça başvurulan bu eser Altay Türklerine ait Yaratılış efsaneleri içermektedir.

Türk destanları meydana geldiği ve yaşadığı coğrafi bölge açısından birinci grupta yer alan Altay-Yenisey sahasında vücuda gelen mahsullerdir. Bu destan kalıntıları "Esatır-i =Mithologique" bir mahiyette Şamanî Altay Abakan Türklerinde yaşamaktadır.⁶⁸

Altay Türk Yaratılış Destanı'nın kökü Türk ve Sibirya mitolojisinin ana çizgilerine oturtulmuştur. Bununla birlikte Altay bölgesinin uzun zaman Kalmuk egemenliğinin altında kalmış olmasından hareketle, nispeten Moğol etkileri de söz konusudur. Temel bakımından Altay Yaratılış Efsanesi İran Mitolojisi ve İran düşüncesine bağlıdır. Zira Batı Türkleri Altay dağları ile bunun batısında oturuyorlar ve İran'a çok yakın bulunuyorlardı.⁶⁹

Altay Yaratılış Efsanesinin dayandığı bir diğer temel de Maniheizm'dir. Çünkü Maniheizm içerisinde Ön Asya dinlerinden ve kitaplarından birçok şey de alınmıştır. Bu sebeple bu destanlarda eski İranlıların Tanrıları yanında Tevrat'ın Âdem'ini (A.S.) ve Onunla ilgili hikâyeleri bulmak mümkündür. Bu

⁶⁵ 95-Tîn, 1; 55-Rahman, 68; 2-Bakara, 266.

⁶⁶ Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahih, İstanbul, 1979, Şırb, 9.

⁶⁷ W. Radloff, Sibirya'dan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1976.

⁶⁸ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 42.

⁶⁹ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 419-420.

etkinin kaynağı ise Altay bölgesinin o bölgenin tesiri altında kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁰

Altay kültürü bronz endüstrisi yoluyla Çin'in değişik bölgelerine de etki etmekteydi.⁷¹

Şamanizm büyük çapta Altay Dağlarında ve Yenisey ırmağının meydana getirdiği vadilerde yaşayan birtakım Türk boylarında muhafaza edilmiştir. Eski çağlardan beri türlü dinlerin tesiri altında kalmış olan Şamanizm'e, Zerdüştlüğün ve Budizm'in de etkileri olmuştur.⁷²

Şu kadar varki, Altay ve Saha manevi inancının bütün Türklere şamil edilmemesi gerekir.⁷³

Bununla birlikte 19. yüzyılın ortalarında Radloff tarafından Altay Türk Yaratılış destanlarıyla ilgili olarak bu konuda şu bilgiler verilmektedir. "Ural-Altay halkları ailesinin batı kollarından olan bütün Kuzey Asya halkları yani bütün Tunguz, Moğol ve Türk boyları eskiden Şamanlığa mensuptular. Bu Şamanlık kültürü, bugün Çin'in devlet dini olan Budizm'i kabul etmiş Mançular müstesna, ancak Tunguz'lar arasında genel olarak yayılmıştır. Tibet tesiri altında kalan Moğollar arasında bu dinin izlerinin olup olmadığı hususunda bilgim yoktur. Nihayet zikredilen bu üç gruptan Asya yüksek elini en başta terkedilen Türkler ise Altay ve Sayan Dağında yaşayanlar müstesna, Yüzyıllardan beri İslâmiyet'in tesiri altında kalmışlar ve bu dine çok bağlıdırlar. Türk boylarının ancak Rusya ve Sibirya'da bulunan pek az bir kısmı Hristiyan olmuş ve yalnız Batı Moğolistan'da oturan Sayanların bir kısmı da Budizm'i kabul etmiştir. Bundan dolayı Şamanlığı ancak Türklerin batıya ve güneye göçleri sırasında Büyük Altay Dağı silsilesinin verimli doğu bölgelerinden, göç eden komşulardan ayrılarak geride kalan boylar üzerinde komşuların büyük tesiri

⁷⁰ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 420.

⁷¹ Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981, I / 14.

⁷² İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 456.

⁷³ Şaban Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Ankara, 1985, s. 85.

görülmektedir. Öyleki Şamanlık doğudan Budizm ve batı ile kuzeyden de Hristiyanlık tarafından sıkıştırılmaktadır. Bütün Abakan Tatarları resmen vaftiz edilmiş olarak gösterildiğinden ve Sayanların çoğu da Budist olduğundan ancak Altaylı dağ Kalmukları, Teleütler, Kara Orman Tatarları ve Şorlar büyük kısımlarıyla açık olarak Şamanizm'e mensupturlar. Sibiryata tatarlarının bir kısmı ancak son yüzyılda Rus arazisinde Müslümanların tesiri altında kalmıştır. Bunlar Baraba Tatarları ile Tara Tatarları (Kurdaklar) ve Tomsk Teleütleri adı verilen boylardır.”⁷⁴

“Altay Yenisey” sahası henüz eski Türk dini olarak nitelendirilen Şamanî “Altay-Abakan” kabilelerince meskûndur. Bunlar göçebe olmakla beraber yine yerleşmiş haldedirler. Vaktiyle demircilik gibi bazı sanatlarda ilerlemiş olan bu topluluk, bugün Türk boylarının şüphesiz en geride kalanıdır. İşte bunlar bize millî destanın en eski parçalarını, yani, “Esatiri” mahiyette olan parçalarını ve “Kozmogoni=Tekevvünî âlem” (Kâinatın yaratılışı) hakkındaki “Ustureleri” vermektedir.⁷⁵

a) Verbitskiy'in Derlediği Altay Yaratılış Destanı⁷⁶

Dünya bir deniz idi ne gök vardı, ne bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz sular içreydi bir yer!
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, kati bir yer, bir bucak.
Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bu ün, om bir çare buldu.
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:
Tut önündeki şeyi, hemen yakala! dedi.
Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerim,
İçinden tekrarladı, semanın sözlerini.

⁷⁴ Radloff, a.g.e., s. 212-213.

⁷⁵ Köprülü, a.g.e., s. 43; İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 36.

⁷⁶ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 432 vd.

Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze
Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!
Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi.
Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
Çökerin emri ile bulunca Ülgen durak,
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
-Bir dünya istiyorum bir soyla yaratayım!
Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!
Bir ak ana (Ak-ene) var idi, yaşardı su içinde,
Ülgen'e şöyle dedi göründü, su yüzünde:
Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
De ki hep, Yaptım oldu! Başka bir şey söyleme!
Hele yaratır iken, Yaptım! olmadı deme!
Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi.
Denişe dalıp gitti, bilinmez noluverdi.
Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı:
-Dinleyin, ey insanlar! Var'ı yok demeyiniz!
Yarlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!
Ülgen yere bakarak: -Yaratılsın yer! demiş.
Bu istek üzerine denizden yer türemiş.
Ülgen göğe bakarak: -yaratılsın gök! demiş.
Bu buyruk üzerine, üstüne gök bezemiş!
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş

Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.
Bir başka kalıp ise, yere gerilmiş imiş,
Kapkaranlık kuzeye, başı çevrili imiş.
Ortadaki balığın başı tam kuzeyde, imiş,
Tufan hemen başlarmış, yönü az değişseymiş.
Onun başı her zaman, tam yönlü durmalıymış,
Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş,
Başı zincirler ile bu yüzden bağlanmıştı,
Başın oynamaması, bu yolla sağlanmıştı.
Zincirler bağlanmış ortadaki direğe,
Balık nolur, nolmaz, kımıldamasın diye!
Tanrı balık işim, verdi Mand-ı Şire'ye
Mand-ı Şire düzeltti, başı dönse nereye.
Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü.
Dünya yaratılınca, Tanrı rahat seçti,
“Oturmak için yine, Altay Dağı'na geçti.
Çok biçtik bir dağ idi, Altın-Dağ dedikleri,
Ayla güneşe değer gökteydi delikleri.
Bulunurdu Altın Dağ, gökle yer arasında,
Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında
Dağın etekleriyse dünyaya değmez idi,
Bir adam boyu kadar, durur da düşmez idi.
Dünya yaratılışı altı günde olmuştu,

Yedinci günde ise Bay-Ülgen uyumuştı,
Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştı.
Bir gün yatuktan sonra, Bay Ülgen kalktı yine,
Etrafına bakındı, neler yarattım diye
Bizimkinden başkaydı, kendine eş dünyası
Onun eğildi yalnız, Ay ve güneş dünyası,
Dokuz ayrı dünyada, fazla yaratılmıştı,
Birer cehennem ile bir de yer katılmıştı.
Dünyaların büyüğü, Han-Kurbustan-Tengere,
Bu dünyalar içinde, yok o dünyadan üzre!
Ülgen bu dünyasına, verdi yardımcı bir Han,
Bu Han'ın adı idi, Mangızım-Matmas-Burkan.
Tanrılar barınağı, Han-Kurbustan-Tengere,
Cehennemini adı, Mangiz-Toçiri-Tamu,
Altın-Telegey ise, onun yerin ise namı
Cehennemi yaparken Tanrı hiç boş durmamış,
Matman-Kara adıyla, bir de mühür atamış,
Doksan dokuz dünyanın ortacılar ortası,
Adı Ezre-Kurbustan, Tengere, Gök dünyası,
Bu dünya mührünün kendisi de idi hal,
Belgem-Keratlu, Türün-Musıkay Burkan
Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer,
Cehennemine herkes Tüpgen-Kara-Tamu, der.
Biri bu cehennemi, idare eder baştan,
Bu da kutsal ruhlardan Birmatman-Karakçı Han,
Dünyamıza gelince dünyalar düzeninde,
En küçük olanıdır, iman yaşar içinde,
İnsanın Dünyasına derler Kara-Tengere,

İdare eder onu, kutsal büyük May-Tere.
Dünya cehennemine, toptan Kara-Teş derler,
Kerey-Han adlı biri, onu idare eder.
Sanma ki bizim dünya, dünyalar içre tektir,
Otuz üç katlı gökle, dünya çok çok yüksektir.

*

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
Bakarak duruyordu şaşırdı birden bire,
Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu
Toprağın üzerinde bir de kil duruyordu.
Toprak üstünde ki şey dedi, nedir acaba,
İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,
Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
İnsan da toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.
İnsan yaratan Tanrı, ortadan kayboldu,
Erlikte yola çıktı, arayıp onu buldu.
Tanrının gönlü temiz, yücelerden yüceydi,
-Bir küçük kardeşim ol! diye, Erlik'e gel.
Erlik Tanrı Ülgen'in kardeşi olmuş idi,
Fakat nedense kalbi, hırs ile dolmuş idi.
Erlik yaratılınca gezip, tozup, eğlendi,
Aradan günler geçti, birden durup söylendi:
-Ben niçin olmayayım, Tanrıdan daha yüksek,
Tanrı neden dolayı, göklerde olsun birtek!
Ben niçin olmayayım, hem kuvvetli hem yüce,
Bu bir kabahat midir, ben doğduysam yenici!

Daha ileriye gidip, gözleri hırsla doldu,
Tanrıyı kıskanarak, ezel! Düşman oldu.
Güçlü Tanrıya baktı, kutsal gücü kıskandı,
Söylenmeye başladı, kendi nefesine kandı:
-Ah! Keşke ben de böyle, insan yaratabilsem!
Dünya sahibi olsam, dünya yaratabilsem,
Tanrı baktı ki Erlik pek bir işe yaramaz,
Erlik'in varlığıyla bu dünya da yaşamaz.
Yarattı Mand-1 Şire adlı bir kahramanı,
Dedi, Erlik yerine korusun bu insanı.
Mand-1 Şire'den başka, kemikleri kamıştan,
Yedi kişi yarattı etleri de topraktan
Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
Yedi imanın hemen, can geldi ruhlarına.
Tuttu burunlarım bir dahacık üfledi,
Akıl verdi insana ruha akıl ekledi.
Kutsal er Mand-1 Şire, insanı koruyacak,
Onu yaşatacaktı, düşmanları kovarak.
Ama insanoğluna biri lazımdı ancak,
Onun iradesini, bir düzene koyacak.
Bunun için de Tanrı May-tere'ye verdi can,
Dedi insanoğlunun başına oluver Han!

b) Radloff'un Derlediği Altay Yaratılış Destanı⁷⁷

Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer,
Ne gök vardı ne de ay, ne güneş, ne de bir yer.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluya tekti,
O da uçar dururdu, sanki Tanrıyla eşti.
Uçar, hep uçarlardı, boş yer yoktu konmazlardı
Tanrı idiler çünkü, ondan yorulmazlardı
Yoktu Tanrının hiçbir işle düşüncesi insanoğlunun işi, durmadı hiç hilesi.
Bir rüzgâr çıkarmıştı suları kaynatarak,
Tanrıyı kızdırmıştı, yüzüne sıçratarak,
Sanki insanoğlu, bununla bütün oldum,
Ben çok güçlendim artık, Tanrıdan üstün oldum.
Ama nasıl olduysa, sulara kaydı birden
Gömüldükçe gömüldü denize daldı yerden
Tanrıya yalvarmıştı, sulara boğulur iken,
Kurtar beni, ey Tanrı, diye bağırır iken
Tanrı insafa geldi gitmedi üzerine
Dedi: -Ey insanoğlu çık suların üstüne
Tanrı'nın buyruğuyla insanoğlu kurtuldu,
Gitti Tanrı yanına, orada uslu durdu.
Tanrı bir gün buyurdu: -Yaratılsın, katı taş
Denizlerin dibinden nasıl çıktı bir taş.
Taş birden yüzerekten geldi Tanrı önüne,
İnsanı da alarak çıktı taşın üstüne
Tanrı bir gün insana, şöyle bir buyruk verdi:
İn suların dibine, bir toprak getir dedi.
İnsan daldı sulara, aldı bir avuç toprak,

⁷⁷ Ögel, a.g.e., I / 451 vd.

Sulardan çıkıp verdi, Tanrısına sunarak.
Yaratılın yer! dedi, Tanrı sulara saçtı
Yeryüzü yaratıldı, denizler karalaştı.
İnsana şöyle dedi, Tanrı ona bakarak
Dal suların dibine, getir yine az toprak.
İnsan dedi: -Ben artık, bu defada dalayım,
Kendi payıma olsun biraz toprak alayım.
Daldı sular dibine, bu düşünce üstüne,
İki avuç toprakla, çıktı sular yüzüne
Birini özü için, soktu kendi ağzına,
Birini de uzatıp sundu gök Tanrısına
Kendi kendine dedi: -Dur, bunu saklayayım,
Denizlere saçarak, payıma yer alayım!
Tanrı toprağı aldı tutup sulara saçtı,
Tanrının isteğiyle birden yer kalınlaştı.
İnsanın ağzındaki, gizlice saklı toprak,
Büyümeye başladı boğazını sıkarak.
Tıkadı nefesini, boğulur gibi oldu,
Ölür gibi olurken, etrafa koşu durdu.
Oh, Taundan kurtuldum, deyip düşünür iken,
Etrafına bakındı, Tanrıyı hazır buldu
Boğulmak üzereyken, becerdi demesini:
Ey Tanrı, gerçek Tanrı, nolursun kurtar beni!
Tanrı kızıp söylendi: -Ne yaptın sen ne yaptın!
Saklayacağın diye, ağzına toprak attın,
Niçin böyle düşünce, yer alıyor aklında,
Toprağı nene gerek, saklarsın sen ağzında!
insan dedi:- Ey Tanrı düşündüm ben payıma,

Yerim olsun diyerek, toprak aldım ağzıma.
Tanrı İnsanoğluna Tükür diye bağırdı.
Tükürdü insanoğlu, tükrük yere dağıldı.
Yeryüzü dümdüz iken, kırışıp birden soldu,
Sanki bitti yerlerde, tepeler dağlar doldu.
Tanrı bu hale kızıp, İnsanoğluna döndü:
Kötü düşüncen ile şimdi günahkâr oldun!
Bana kötülük için, kötü hislerle doldun!
Saklansın hep içine senin halkınla sana
Onlarda böyle olsun, nasıl duyduysan bana!
Benim halkımın ise, düşüncesi hep arı,
Gözleri güneş görür, aydınlıklar ruhları.
Gerçek Kurbistan diye, adlandırırılar beni,
Erlük, şeytan diyerek, adlandırınsınlar seni!
Benden suç saklayanlar, senin halkın olsunlar!
Günahkâr olanlarsa, senin malın olsunlar!
Senin suçundan kaçan gelsin kul olsun bana,
Günahından gizlenen, gelip sığınsın bana!

*

Günlerden bir gün idi, Tanrı dolanıyordu,
Baktı bir ağaç gördü göğe tırmanıyordu.
Garip bir ağaç idi dalsız budaksız idi.
Tanrı bunu görünce kendine şöyle dedi:
Çıplak kalmış bir ağaç, böyle dalsız budaksız,
Zevk vermiyor gözlere, görünüşü pek tatsız!
Tanrı yine buyurdu: -Bitsin, dokuz dalı da!
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.
Kimse bilmez Tanrının, düşüncesi ne idi,

Soylar türesin diye, şöylece emir verdi:
Dokuz kişi kılınsın, dokuz dalın kökünden,
Dokuz oynak türesin, dokuz kişi özünden!
Birgün Erlik Tanrının yanına konmuş idi.
Tanrının karşısında, çöküp oturmuş idi.
Bir gün gürültü geldi, Tanrının sarayından
Bu ne diyerek Erlik ölmüştü merakından.
Bunu duyunca Erlik, hemen sordu Tanrıya:
Nedir bu gürültüler, geliyor dışarıya?
Tanrı dedi: -Ne olsun, sen de Hansın ben de Han,
Onlar benim ulusum benim emrime bakan
Şeytan bunu duyunca birdenbire sevindi:
O ulusu bana ver; nolur Tanrı dedi.
Şeytanın bu sözünden, Tanrı sezmişti işi,
Hayır veremem sana, deyip bitirdi işi
Şeytan bunu duyunca, dalmış bir düşünceye,
Kendine plan yapıp, başlamış hep hileye:
Ne eder, eder elbet, ben bir yol düşünürüm,
Tanrının ulusunu, ben yerinde görürüm!
Yarımış yola koyulmuş, uzun uzun yürümüş,
Yetmiş bir günde bulmuş, ama çok şeyler görmüş.
Bakmış Tanrının halkı, kimi insanlar gibi,
Kimi yaban hayvanı, kimi de kışlar gibi
Şeytan sormuş kendine: Tanrı bütün bunları,
Ne yaptı, nasıl aldı, almalıyım şunları;
Bu da benim isteğim, ne edip almalıyım
Bütün bu ulusları, ulusum yapmalıyım.
Böyle sözleşen Şeytan kendi kendine sorar:

Ne yeyip ne içler, ne ile bunlar yaşar?
Bakmış ki halk toplanmış, bir ağacın yanında
Meyve yeyip dururlar ağacın tek dalında.
Yemiyormuş hiç kimse karşıkı dallarında,
Meyveyle dolu iken geçmezmiş yanlarından.
Şeytan bunu görünce, şaşırılmış doğrusu bu,
Demiş bari sorayım, nedendir acaba şu:
Şimdi gördüm buradan sislere bir bakınca,
Niçin sizler yersiniz, şu dallardan yalnızca?
Tanrının ulusundan biri de şöyle demiş:
Bu dallarda yiyoruz, Tanrı bu emri verdi,
Biz onun kullarıyız, Tanrımız böyle dedi.
Tanrı bize dedi ki, görün şu dört budağı,
Yemeyin hiçbirinden, değirmeyin dudağa.
Dedi, gün doğusunda, beş dal uzanıyor ya,
Sizin aşınız olsun, uzanın bu meyveye.
Bunu diyen Tanrımız, çıkıp göklere gitti.
Bu ağacın dibine bir iti bekçi dikti.
Giderken ite dedi: -Sakın uyuyup kalma
Eğer şeytan gelirse, sakın onu bırakma!
Bekçi itin yanına, bir de yılan vermişti
Yılana da ayrıca şöyle tenbih etmişti:
-Eğer Şeytan gelirse, sok hemen sen Şeytanı!
Ayrıca tenbihledi, hem iti hem yılanı;
Dedi: -Gün doğusunda, uzanan şu beş daldan,
Kim ona yanaşır da, alırsa meyvelerden,
Uzak tutun onları, dala yanaştırmayın!
Bu dallardan birine, hiç el uzattırmayın!

İşte ne yapalım biz bu, beş daldan yiyoruz.
Tanrının emri böyle, buyruğa uyuyoruz!
Şeytan bunu duyunca ağaca doğru vardı,
Törüngei adlı biri, halk içinde yaşardı.
Şeytan ona yaklaştı, kurnazca şöyle dedi:
Tanrı size demiş ki, beş dala uzanmayın!
Sizin aklınız yok mu? Yalana inanmayın
Bu beş dallık meyveyi yasak etmişmiş size
Bu nasıl bir söz imiş, inanmayın bu söze!
Bu büyük bir yalandır, gerçekle ilgisi ne?
Dört daldan yenmez diye kim demiş kendisine
Şeytan bunu söylerken, yılan uyuyor imiş.
Şeytan girmiş yavaşça ta yılanın içine,
Akıl vermiş yılanı, ne uygunsa işine.
Demiş:
-Yılan uyuma! Tırman da çık ağaca,
Yılan başlamış birden, tırmanmış dik ağaca.
Bu yasak meyvelerden ilk defa yılan tatmış,
Şeytanın arzusuyla kendini kötü yapmış.
Hani Törüngei adlı, bir er kişi vardı ya,
Vurulmuştu gönülden, Eri adlı bir kıza.
Yasak meyve yer iken, bağırılmış şöyle yılan;
Eci ile Törüngei siz de yeyin bunlardan!
Törüngei akıllıydı dedi: -Yemem onları!
Biz nasıl yeriz onu, yemek yasak bunları
Tanrı bize buyurdu, yemeyin ondan diye,
Ben ağzıma vuramam, sen bana vursan bile!
Yılan bunu duyunca olmayacak baktı,

Bir parça meyve alıp, Eci kıza uzattı.
Eci meyveden alıp yardı ikiye böldü,
Meyvenin sularını yavuklusuna sürdü.
Tam bu çağlarda iken, insanlar tüylü imiş,
Bu meyveyi tadınca tüyler dökülürmüş.
Kalmışlar her ikisi de, tüsüz, donsuz, ap ayaz,
Utlanmış, aramışlar, saklanacak yer biraz.
Hemen kaçmış birisi, bir ağacın ardına,
Öbürüyse koşmuş bir gölge yanırımına.
Tanrı çıkagelmiş, bakmış herkes dağılmış,
Törüngei! Törüngei! Eci! diye çağırılmış.
Neredesiniz? diye de, Tanrı aramış yine
İnsanlar cevap vermiş, bu soru üzerine:
Biz ağaçlardayız ama gelemeyiz size biz!
Tanrı demiş: -Törüngei, ne yaptınız böyle siz!
Erkek demiş: -Ey Tanrı, benim yavuklum, kandı,
Yasak olan meyveyi dudaklarına bandı!
Tanrı dönmüş kadına, şöyle demiş Eci'ye
Ben neler duyuyorum, nedir yaptığın böyle!
Kız da demiş ey Tanrım ben bakmadım meyveye,
Yılan söyledi bana bu meyveyi ye diye
Tanrı yılanı demiş: -Uymadın sen sözüme!
Yılan boynunu büklüş: -Şeytan girdi özüme,
Bilmedim nasıl oldu, gittim Şeytan izine!
Tanrı da şaşmış almış Şeytanın hilesine.
Tanrı demiş: -Ey yılan, Şeytan senin içine,
Nasıl oldu da girdi, uydun şeytan işine!
Yılan demiş: -Ey Tanrı, düşmedim ben peşine;

Sende idi kulağım, hazırdım her sesine;
Ben burada uyurken, Şeytan bana sokulmuş,
İçime girerekten beni bu hale koymuş!
Tanrı dönmüş köpeğe -Ey köpek, sen ne yaptın?
Şeytanı tutmadın mı, neden uyuyup yattın?
Köpek demiş: -Vallahi, Şeytan nedense benim,
Gözüme görünmedi, nasıl onu göreyim?
Bunları duyan Tanrı, yılanı demiş bir yol:
Ey yılan, bundan sonra Şeytan'ın kendisi ol!
İnsan düşmanın olsun öldürsün canını alsın,
Kötülük timsali ol adında öyle kalsın.
En çok kadına kızan Tanrı şöyle demiş:
Vefasızlık örneği, ey Eci adlı kadın!
Şeytan söşüne kandın, onun aşına andın!
Benim yeme dediğim meyveyi alıp yedin!
Üstelik eşine de al da bunu ye dedin!
Bundan sonra çocuğu, hep kadınlar doğuracak
Doğum ağrılarıyla, ıstıraplar boğacak!
Tanrı erkeğe dönüp, ona da şöyle demiş:
Sen de kadına uydun, tuttun şeytan sözünü,
Şeytan aşını yiyip kaybettin sen özünü!
Benimkini tutmadın, şeytan sözünü tuttun,
Yerini ben de değil, şeytan yanında buldun!
Bana kulluk etmeyen, ışıqla dolamaz
Benim sözümünden çıkan, rahmetimi bulamız!
Senin yerin ben değil, karanlık yerler olsun,
Kalbin aydınlık değil karanlıklarla dolsun!
Bilirsiniz pekâlâ, şeytan benim düşmanım,

Şeytanla dostluk ettin, utan, oldun düşmanım!
Nedir senin yaptığın, reva gördüğün bana!
Senin bu yaptığını düşmanlar yapmaz sana!
Eğer yemeseydin sen, sen şeytanın bu aşın,
Benim sözümü tutup çevirseydin başını
Olurdun eş arkadaş, Tanrı yanında er geç
Şimdi artık kendine, kendi öz yolunu seç.
Sizler çocuk doğurun, türetin soyunuzu,
Dokuz kız, dokuz oğlan, türetsin boyunuzu.
Ben payıma yaratmam, faydasız, insanoğlu!
Şeytanın arkadaşı, vefasız insanoğlu!
Şeytanın meyvesine, kanan sen insanoğlu
Şeytanın duasını, alan sen insanoğlu!
Tanrı döndü şeytana, kızarak şöyle dedi:
Sen nasıl aldatırsın insanı böyle, dedi
Şeytan Tanrıya bakıp, küstahça cevap verdi:
Ulusundan ver diye, rica ettim ben sana,
Bu ricamı tutmadın, sen vermem dedin bana!
Ben de hırsızlık ettim, kandırıp yine çaldım,
Atla kaçanı bile, düşürüp yine aldım!
Kalbine fesat soktum, rakı, içki içenin,
Dayakla canın aldım, insanla döğüşenin!
Suya girenlerin de, aklımı alacağım,
Su dibine daldırıp, canın alacağım!
Ağaca çıkanların, kayaya çıkanların,
Ayağımı kaydırıp ölüme atacağım!
Şeytanın bu sözüne, Tanrı da şöyle dedi:
Bir kat var sana göre, üç kat yerin dibinde,

Ne ay var, ne de güneş, karanlıklar içinde.
Seni gökten aşağı, sürüp indireceğim!
Seni yerin altında tutup sindireceğim!
Bundan sonra da Tanrı, insana şöyle dedi:
Bekleme benden yemek, benden artık yardım yok!
Kendinize çalışınız, aşınızı yapın çok!
Bundan sonra ben size, görünmem artık bitti!
Benim elçim Mai-Teren, sizinle yere gitti!
O artık ne gerekse, sizlere öğretecek!
Bana elçim olarak, haberi iletcek!

*

Gönderdi Mai-Tere'yi, Tanrı gitti katına,
Öğretti ne gerekse, insanın hayatına.
Arpalı kara ekmek, şalgam aşıyla doyduk,
Tanrı aşı yerine, türlü soğanı koyduk.
Günün birinde şeytan, Mai-Tere'ye giderek:
Ne olur ey Mai-Tere, ne olur benim için,
Tanrıya yalvarıver, varı benim için!
Kurtulur da çıkarım, belki Tanrı katına,
Belki de kavuşurum, göklerin hayatına!
Mai-Tere kabul etti, Tanrı katına vardı,
Altmış iki yıl derler, Tanrısına yalvardı.
Tanrı gelip insafa, şeytana şöyle dedi:
Ey şeytan bana eğer, düşmanlık yapmaz isen,
Affettim haydi seni, katımda otur, dedi.
Tanrının affı ile şeytan göklere gitti.
Tanrıya vardı bir gün, şöylece rica etti:
Ne olursun ey Tanrı, ben de gökler yapayım,

Kut ver bana nolursun, payıma gök alayım!
Bu rica üzerine, kut verdi Tanrı ona,
Dedi: -Sen gökler yap, al kendi hesabına
Şeytan kutu alınca, kendine gökler yaptı,
Gökler şeytanla doldu, cinlere köşk yer yaptı.
Ayrıca göklerde, kutsal kişiler vardı,
Tanrıya yardım eder, semada dururlardı.
Mandı-Şire'ydi biri, düşünüp durdu birden,
Şeytanları görünce, kalbi buruldu birden:
Bu ne kötü düzendir, şeytanlar hep azarlar!
Tanrının insanları, yeryüzünde yaşarlar!
Şeytanın adamları, gökyüzünü basarlar!
Tanrıya doğrusu bu, Mandı-Şire darıldı,
Düşman oldu şeytana, harbe hazırlandı.
Şeytan da karşı geldi, vuruştular bir zaman,
Mandı-Şire'yi yaktı, ateş püskürdü şeytan
Mandı-Şire kaçarak, yüzün Tanrıya sürdü,
Onun haline bakan Tanrı solarak güldü:
Dedi: -Ey Mandı-Şire, bu gelişin nereden?
Mandı-Şire dert yandı, sordu, O ulu düzen neden?
Ey Tanrım şöyle bakın, bu ne kötü düzendir?
Anlatayım size bir, beni en çok üzendir.
Şeytanın adamları, gökte hayat, sürerler,
Tanrının insanları, karayerde tünerler!
Ben atıldım şeytani, gökyüzünden kovmaya,
Anladım ki bende güç yok onları boğmaya!
Mandı-Şire'yi duyan, Tanrı doğrulup dedi
Korkma ey Mandı-Şire, benden kuvvetlisi yok,

Şeytanın gücü şimdi, elbet senden daha çok!
Her şeyin zamanı var, bu çağ bir gün gelecek,
Bugün git Mandı-Şire! diye Tanrı diyecek!
Bekledi Mandı Şire, yata yata yıl geçti,
Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.
Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,
Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.
Demişti hani Tanrı, elbet bir gün gelecek,
Mandı-Şire git hemen! diye Tanrı diyecek!
Beklediğim o günler artık gelmiş olmalı,
Aradan yıllar geçti, zaman dolmuş olmalı,
Gerçekten Tanrı onu, görerek şöyle dedi:
Ey Mandı-Şire artık, sen bugün varacaksın!
Göklerden onu kovup, yerlere atacaksın!
Muradına kavuşup onları kovacaksın!
Ondan kuvvetli olup çok güçlü olacaksın!
Kutladım kutla seni, güçlüdür benim kutum,
Her işte sana yetsin, şendedir tek umudum!
Duyunca Mandı-Şire, güle güle katıldı,
Bu ne biçim güç diye, sormak için atıldı:
Ne okum ne okluğum, ne tüfeğim var benim!
Ne kargım ne mızrağım, ne kılıcım var benim!
Yalnız var elim kolum, biliyorsun ey Tanrım!
Bir kolun kuvvetiyle, ben ona ne yaparım?
Tanrı dedi: -Ne ile gitmek istersin ona?
Mandı-Şire söz aldı, dedi ki Tanrısına:
Benim hiçbir şeyim yok, göreceğim ben onu,
Kendi öz ayağımla, tepeceğim hep onu

Kendi kollarım ile ben onu tutacağım,
Havaya kaldırarak, onu fırlatacağım!
Tanrı dedi: -Al şunu, al bu mızrağımı al!
Şeytanı görünce de mızrağımı ona sal!
Mandı-Şire alınca, bu mızrağı eline,
Göklere çıkıp daldı, gitti şeytan iline.
Erlik'i buldu yendi, şeytanı yakaladı,
Gökte neyi varsa, hepsini parçaladı.
Şeytanın her şeyini, göklerden yere attı,
Şeytan bunu görünce, kendi de gökten kaçtı.
Bundan önce dünyada ne kaya ne taş vardı,
Ne şimdiki gibi de yükselen bir dağ vardı.
Şeytanın göklerinden, düşen parçalar ile
Dünya karışmış oldu, kayalar taşlar ile
Dünyanın her tarafı, dağla tepeyle doldu,
Dağların her yanı da yamaçlı sarp, dik oldu,
Dümdüz iken dünyamız, dünyaya olan oldu,
Tanrının yarattığı hep böyle yaman oldu.
Şeytana tabi olan, kim varsa attı gökten,
Kimi suda boğuldu, tümü gökten dikerken
Kimi düştü sığıra, boynuzlarında öldü,
Kimi düştü ağaca, budaklarında öldü.
Kimi de taşa çarptı, insanlara kimisi,
Elhasıl öldüler ne var ne yoksa hepsi.

*

Şeytan Tanrıya vardı, gökte bir yer diledi:
Benim gökte nem varsa, yıkıldı gitti, dedi.
Ne olursun, ey Tanrı, küçük bir yer ver bana!

Tanrı Şeytana dedi: -Yok veremem ben sana!
Şeytan dedi: -Ey Tanrı, küçücük bir yer olsun,
Tarla yapayım ondan, benim de tarlam olsun.
Tanrı, dedi: Olamaz! Erlik: -Bir yer ver bana
Yalnız beş kulaç olsun! Tanrı vermedi ona
Şeytan baktı olmuyor, gitti bir sopa buldu,
Sopayı yere sokup sonra Tanrıya sordu:
Tanrı bana bu kadar, yer ver başka istemem,
Sopanın ucu kadar, olsun fazla istemem!
Tanrı gülerek dedi: -Haydi bu yeri alın,
Daha fazla değil ha! Ucu kadar sopanın.
Şeytan yine başladı, kurmaya yuvasını,
Yaymaya başlamıştı, kötülük havasını.
Şeytanın niyetini, Tanrı görüp anladı,
Tanrı kızıp bağırdı, sesi gökte çınladı:
İn yerin ta dibine, in artık in, burdan in!
Neyin var neyin yoksa al tümünü, burdan in!
Kur yerin en dibinle, ne istersen kendine!
Topla damın, deveni, in yerin en dibine!
Kendine ne istersen, ordunu askerini!
Kur yerin en dibinde, sarayını, kaleni!
Sönmez ateş alevi, gölerde hiç sönmesin!
Ne güneş ve ne de ay, gözüne görünmesin!
Yerin en diplerine, seni kapatacağım,
Bil seni kıyamette ancak çağıracağım.
Yaşarsın ışığımla, iyilikte yürürsen,
Kat kat indireceğim, kötülükte yürürsen!
Bil bunu! Sonun böyle!

Şeytan dedi: -Ey Tanrı, düşündüm ki alayım,

Ölüleri yanıma yer altına varayım

Tanrı dedi: -Olamaz! Ölüleri veremem!

Şeytan eline verip kötülükler edemem!

Şeytan dedi: -Ey Tanrı ne aile ne halkım,

Yar yerin diplerinde, ben nasıl yaşıyayım?

Tanrı dedi:- Ey şeytan ne sorarsın bunu sen?

Kut bile verdim sana, insan yarat istersen!

*

Kutu alınca şeytan çekildi dünyasına,

Şeytan yaptı bir körük, bir kerpeten yanına.

Eline çekiç alıp vurdu örse bir defa,

Tam çekicinin altından, fırladı bir kurbağa

Bir vurdu yılan çıktı, kıvrılarak kayboldu

Bir vurdu ayı çıktı, kaçıp toz duman oldu

Bir vurdu domuz çıktı, domuzun en vahşisi,

Bir vurdu Albıs çıktı, kötü ruhun saçlısı.

Bir vurdu Şulmus çıktı, kötülükleri saçtı,

Bir vurdu deve çıktı, Tanrının sabrı taşı.

Tanrı kızarak geldi, topladı neyi varsa,

Kerpeten, çekiç, körük, gibi ne şeyi varsa.

Hepsi birden toplanıp ateşe atılmıştı.

Körüğün alevinden, bir kadın fırlamıştı.

Kerpetenle çekiçten er kişi türemişti.

Tanrı kızıp kadının, yüzüne tükürmüştü.

Kadın kuş oldu uçtu, Kordoy derler bu kışa,

Kokutur bataklığı, köpek havlar bu kuşa

Erkek de bir kuş oldu, adına derler yalban,

Bacakları çok uzun, şekli ise çok yaman.
Bu çok garip bir kuştur, nedense yok elleri.
Arar bulur nerdeyse, atılmış çizmeleri.
Bayıldığı tek şeyi, topuğu kemirmektir,
Evdeki pisliklerle, ona güzel yemektir.

*

Tanrı halkına dönüp nasihat verdi şöyle:
Davar yaratıverdim, aş olsun diye size!
Dünyada akıp giden, suları yine size,
Arı ve duru yaptım, içiniz diye size!
Yardım edin diyorum! Size yardım ederken,
Gidiyorum şimdi ben, dönmem artık pek erken!
Sonra yardımcı olan, ruhlarına da döndü:
Bu senin görevindir, Ey Şal-Yime dinle sen!
Rakı içip de sarhoş, olanları koru sen!
Küçük kuzuları, çocukları koru sen!
Küçük buzağları, toy tayları koru sen!
Sen koru insanları, iyi ölümle ölen,
Kabul etmeme kim varsa, kendisini öldüren!
Tanrıya hizmet için, Hakan'a hizmet için!
Harpte savaşıp ölen, hizmette ölmek için!
İnsanları sen topla, bana getirmek için!
Şeytanı senden uzak, ırak yerlere sürdüm,
İnsanoğlu şunu bil! Mutluluk olsun diye!
Şeytan gelirse sana, yemek istemek için,
Korkma, ver kendi aşın, iyilik olsun diye
Eğer gelirse şeytan, sana aş vermek için,
Bil yapıyor bu işi, kötülük olsun diye

Şeytan aş veriyorsa, düşün bu veriş niçin?
Arzuluyor, bil seni ulusum olsun diye!
Unutma bu sözümü, adımlı ter an için,
Büyük Tanrı başında, Hakanın olsun diye!
Adımı andıkça sen, ulusum olacaksın
Bana tâbi kaldıkça, kut bulup dolacaksın!
Çok uzak ülkelere, ben şimdi gideceğim,
Unutma çok geçmeden, ben yine döneceğim!
Tanrı hiç gelmez diye aklını bozmayasın!
De, ‘Tanrı gelecektir’ bunu unutmayasın
Görür şimdi gözlerim, bütün iyilikleri!
Gözümde de hiç kaçmaz, silin kötülükleri!
Dünya ulusu için, tayin ettim yerime,
Size baksın, Yapkara-Mandı-Şire, Şal-Yime.
İnsanlara iyi bak, ey Yapkara, Yapkara!
Şeytan bir gün gelirse, bil ki ruhu kapkara!
Ölen insanların, ruhunu çalacaktır!
Kendi ulusu için, yurdunu alacaktır!
Varma sakın üstüne, Mandı-Şire’ye söyle,
Mandı-Şire kutludur, onu, o yener böyle!
Dedi: -Ey Bodo Sungkü, bekle ayla güneşi!
Mandı-Şire sen de bak, sakla ayla güneşi!
Fenaları iyiden sen uzak tut Mai-Tere!
Düşmanları kamimden, sen de ey Mandı-Şire!
Benim adımlı hep an, tenine güç geldikçe,
Başkasına yaptırmam kötü şeyi bildikçe
Ölenlerin mirası, herkese eşit olsun,
Fayda bulsun öksüzler herkesle eşlik bulsun!

Adı çıkmışsa eğer bir Hakan iyi diye,
Sen sanma, inanma hiç, halkı da iyi diye
Öğret insanlara sen her dem iyi olmayı,
Öğret oltayla balık, ağla balık tutmağı.
Hayvan beslemenin de öğret yolu ne ise,
Öğret sincap tutmayı, yapsınlar bir elbise.
Sevk et insanları hep, yollara senden iyi!
Ben varmışım gibi eğit hep, hem benden iyi!

*

Tanrı bunları demiş ordan uzaklaşmıştı,
Mandı-Şire dünyada yapayalnız kalmıştı.
Bir çengel bilip hemen, oltaya çengel taktı,
Kendiri eğirerek, bir ağ kendi yaptı.
Bir de kayık yaparak onlara balık tuttu,
Balığı çok olmuştu, artık kendi mesuttu.
Barutu icat edip tüfekte atıverdi.
Tüfeđini kullanıp sincap avlayıverdi.
Her şeyi iyi gitti, Tanrının sözüyle,
Her iş yolunda gitti, Tanrı öğüdü ile!
Her şeyi yapabildi, her şeyi bulabildi,
Aç kalmadı Tanrıdan her şeyi alabildi.
Mandı Şire dedi ki, yine günlerden bir gün
Bir rüzgâr beni alıp uçuracaktır bugün!
Gerçekten bir rüzgâr geldi, Mandı Şire'yi aldı,
Girdapları içinde uçurup göğe sardı.
Bunu gören Yapkara: -Mandı-Şire'yi, dedi.
Tanrı kendi payını alarak bizden gitti!
Onu aramam artık, çünkü göremem artık,

Tanrının tek elçisi, şimdilik benim artık.
Sanki yeniden doğdum, geriye yeni döndüm,
Tanrının elçisiyim, dünyaya yeni döndüm.
Sakın yoldan çıkmayın, Tanrıdan öğrenilen;
Kuvvetin aslı budur, Tanrıdan bize gelen;
Diye öğütler verdi, sonra da çıkıp gitti.

c) Diğer Altay-Türk Yaratılış Destanları

1-Bir Altay Türk Destanı⁷⁸

Ülgen, insanoğlunu yaratırken, etlerini topraktan, kemiklerini de taştanyapıp ona ilk örneğini verdi. Kadını da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi. Fakat bunların ruhu yoktu. Bir ruh bularak bunları canlandırmak lazımdı. Bunun için yola çıktı. Yola çıkmadan önce insanı koruması için tüysüz bir köpek yaratmayı da ihmal etmedi. Az sonra Şeytan Erlik çıkageldi. Köpek, Erlik'i görünce havladı ve insan örneklerinin semtine bile uğratmak istemedi. Fakat Erlik ona yanaştı: “-Ben sana tüy vermeye, insan örneklerini de canlandırmağa geldim sakın havlama!” dedi. Köpek buna inandı ve sustu. Şeytan köpeğe pisliğinden attı ve “bunu ye” dedi. Köpek pisliğinden yeyince tüy sahibi oldu ve insanları şeytana bıraktı. Eline bir kamış alan şeytan, kamışı insanların arkasına soktu ve hızla üfledi. Sonrada gitti. Az sonra Tanrı Ülgen geldi. Ne görsün, kadın ve erkek canlanmış, çoktan ruh sahibi olmuşlardı. Ülgen şaşmıştı. Ne yapsındı, yeni bir insan mı yaratsındı? Düşünürken bir kurbağa çıkageldi ve Ülgen'e yanaşarak şöyle dedi: “-Onları yok etmen neye? Bırak yaşayanı yaşat, öleni de öldür” dedi. Ülgen de onları kendi hallerine bırakıp gitti.

⁷⁸ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 465.

2-Kara Orman Tatarlarının Efsanesi⁷⁹

Çok, çok eski zamanlarda Payana insan şeklinde birşey yapmıştı. Ama ona can vermek için bir ruh bulamamıştı. Ruhu gökte arayıp bulmak lazımdı. Bunun için de Payana göğe doğru yola çıktı ve ruhu aramaya koyuldu. Yola çıkmadan önce de köpeği, bu insan şeklini korumak için onun yanına koydu ve şöylece tenbih etti: “-Sen burada kal, gelen olursa havla ve dikkat et!” O çağlarda köpek henüz daha tüysüzdü. Az sonra şeytan göründü ve köpeğe yaklaşıp şöyle dedi: “-Sen bu insanı bana verirsen, bende sana altın tüyler veririm ve kıl sahibi olursun.” Köpek de altın tüylerim olsun diye, şeytanın sözüne kandı ve insanı da şeytanın ellerine verdi. Erlik aldı insanı eline, neresi varsa her tarafına tükürdü. Az sonra Tanrı insana ruh vermek için çıkageldi. Erlik Tanrının geldiğini sezince hemen oradan uzaklaşıverdi. Tanrı gelince birde ne görsün, kendi yaptığı insan baştan aşağıya kadar tükrük içinde kalmış ve kirlenmişti. Tanrı ne yaptıysa insanı temizleyemedi. Baktı ki olmayacak, tersini yüzüne çevirdi. Bu yüzden insanın içi tükrükle dolu kaldı. Tanrı köpeğe kızıp köpeği iyice dövdü ve döverken de şöyle dedi: “-Sen ey köpek! Sen hep böyle kötü kalacaksın. İnsanoğlu nasıl isterse sana öyle yapsın. Seni ister dövsün, isterse öldürsün. Sen hep böyle köpek kal!

3-Veselovskiy’in Topladığı Bir Altay Rivayeti⁸⁰

Bir gün Tanrı Ülgen deniz üzerinde bir çamur parçası gördü. Çamur nasılsa tıpkı bir insan şeklini andırıyordu. Tanrı ona can verdi. Bu yolla Şeytan Erlik meydana gelmiş oldu. Başlangıçta Erlik’in Tanrıya saygısı çoktu ve araları çok iyiydi. Ama gel zaman git zaman araları açıldı ve Erlik, Tanrıya düşman oldu.

⁷⁹ Ögel, Türk Mitolojisi, I / 465.

⁸⁰ Ögel, a.g.e., I / 466.

2) Bu Destanlardaki Dinî Motifler

Kozmogoni, bütün dünya ve âlemin meydana gelişi hakkındaki nazariye ve görüşlerdir. Bu görüşlerin hepsinin de aynı millete ait olması, mitoloji araştırmalarının bir şartıdır. Yüksek seviyede kozmogonilere sahip olan milletlerin düşünce bakımından da büyük gelişmeleri olmuştur. Bu sebeple kozmogonileri yüksek veya iptidai diye iki bölüme ayırmak lazımdır. Türklerde de seviye bakımından çeşitli kozmogonileri arasında birleşik ve yakın bazı görüşler olduğu bir gerçektir. Ancak bu destanlar çeşitli bölge ve şartlarda söylenmişlerdir. Büyük devletler kuran ve yüksek bir toplum hayatı yaşayan Türklerle ilgileri azalmış dağ başlarında yaşayan Türklerin söyleyişleri başka; Sibiryâ tundralarında sıkışmış, bezgin, görüşleri daralmış Türklerinki ise başkaydı. Bununla beraber bunların hepsinde de ana çizgiler bakımından ortak olan noktalar vardı. Konu aynıydı fakat konunun işlendiği sahne ayrıydı.⁸¹

Türk milletinin dünyanın ve insanın yaratılışı hakkındaki duyuş, düşünüş, görüş ve inanışlarını anlatarak yakın çağlara kadar Orta-Asya Türk halkı arasında yaşama gücü gösteren bu yaratılış destanları özellikle Altay Dağları ve Yenisey havzasındaki Türkler arasında muhafaza edilmiştir.

Altay yaratılış destanlarına Mâni dininden tutalım, ta Budizm, Lamaizm ve hatta Hristiyanlık gibi türlü dinlerin türlü tesirleri girmiştir.

Verbitskiy, Altayların en orijinal inançlarını derleyen kişilerden birisidir. Yukarıda onun tarafından derlenen Altay yaratılış destanı tam olarak verilmiştir. Şimdi bu parçalarda geçen dinî motifleri incelemeye çalışacağız.

⁸¹ Ögel, a.g.e., I / 431-432.

a) Verbitskiy'in Derlediği Destanlardaki Dinî Motifler

Efsanede geçen “Tanrı Ülgen” ikinci derecede ve yardımcı bir Tanrıdır.

Dünyayı yaratmadan önce büyük Tanrının kutsal bir ilhamı Bay Ülgen'in bütün varlığını sarmıştır. Dünya sonsuz bir deniz durumundadır. Bay Ülgen, bütün varlığın ve kâinatın yaratıcısı durumunda değildir.⁸²

Efsanede geçtiği üzere Ülgen Ak-Ananın tavsiyesi üzerine yeryüzünü yaratmıştır.⁸³

Ülgen'in hem Altay Türklerinin yaratıcısı Tanrısını hem de diğer Türklerin eski ve müşterek Tanrı tipini temsil ettiği söylenebilir.⁸⁴

Altay yaratılış efsanesinde kâinatın başlangıcında yalnızca iki varlık vardı. Bunlar Tanrı Ülgen ile Kişi Oğludur (Erlık). Bu durum Orta-Asya ve Sibirya efsanelerinde de aynıdır. Bu bakımdan Altay yaratılış efsaneleri, efsane motifleri bakımından Orta-Asya'nın yerli inanışlarına uygundur.⁸⁵

Bilindiği gibi ikili düşünce prensibi (Dualisme) dualizm, İran mitolojisinin önemli bir özelliğidir. İran dinleri üzerinde önemli bir etkisi olan Zerdüş'te göre âlemde mücadele eden iyilik ve kötülük diye adlandırılan iki aslî ruh vardır.⁸⁶ İran mitolojisinde yer alan Hürmüz, iyilik tanrısını; Ehrimen ise kötülük tanrısını ifade eder. Türklerin yaratılış destanlarının tümünde, kâinatın başlangıcından beri başlıca iki varlık vardı: Tanrı ve şeytan. Bu düzen prensipler bakımından eski İran mitolojisinin temel sistemine benzer. Tanrı insanı yeryüzü yaratıldıktan sonra yaratmıştır. Hâlbuki Altay yaratılış efsanesinde insanoğlu, kâinatın daha başlangıcında bile vardı. Bu Altay efsanesini diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Bu durum bir yanlışlık eseri de olabilir. Veya bilmediğimiz bir mitolojik temelden de gelebilir. Altay yaratılış destanında henüz daha hiçbir şey yok iken iyiliğin sembolü Tanrı Ülgen ile kötülüğün sembolü olan Şeytan Erlık

⁸² Ögel, a.g.e., I / 437.

⁸³ Bkz. Verbitskiy'in derlediği destan, str, 20 vd.

⁸⁴ Ögel, a.g.e., I / 426.

⁸⁵ Ögel, a.g.e., I / 421.

⁸⁶ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 1988, s. 77.

büyük deniz ilerinde uçup duruyorlardı. İfadelerinden de anlaşılacağı üzere iki prensip mevcuttur.⁸⁷İran mitolojisi ile Türklerin yaratılış destanları arasında bir benzerlik vardır. İrandaki Ehrimen ve Hürmüz, Türk mitolojisinde Tanrı Ülgen ve Şeytan Erlik olarak geçer. Burada Tanrı Ülgen daha güçlü bir durumla gösterilirken İran mitolojisinde her iki Tanrı arasında bir kuvvet dengesi vardır. Ayrıca Tanrı Ülgen ile Şeytan Erlik başlangıçtan beri dost halindedirler. Bu durumsa Mani dini ile ilgili olarak nakledilen şu hususu çağrıştırır: “Başlangıçta ne gök ne de yer vardı. Yalnızca bir yanda karanlık ve diğer yanda da aydınlık bulunuyordu. Aydınlığın temeli ve tabiatı akıl ve iyiliktir. Karanlığın temeli ise budalalık ve kötülüktür. Birinci çağda bu iki prensip ister hareket halinde isterseistirahat halinde olsunlar hiçbir zaman birbirlerine karşı cepte almamışlar ve düşmanlık gülmemişlerdir.⁸⁸

Türklerin menşe’ efsanelerinin hepsinde “Tanrı-Şeytan” ikilisi hep göze çarpmaktadır. Fakat kuvvet dengesi daima Gök Tanrı lehindedir. Verbitskiy’in derlediği Altay yaratılış efsanelerinde Şeytan ile Ehrimen ortada gözükmez. Bu, Türklerin tek tanrılı düşüncesi çerçevesinde efsaneyi ele almış olmalarından kaynaklanabilir.

Burada dikkati çeken diğer bir husus da Ak-Ana motifidir.

“Bir Ak-Ana vardı yaşardı su içinde

Ülgeri e şöyle dedi, göründü su yüzünde”

şeklinde geçen ifadelerle göre, Ak-Ana Tann Ülgen’e tavsiyelerde bulunmuştur. Bu motif araştırmacılar tarafından pek anlaşılabilir olarak kabul edilmiştir. Zira ifadede geçen Ak-Ana’nın “yaptım olmadı” sözleri pek açık bir fikir vermemektedir.⁸⁹Verbitskiy’nin topladığı Altay yaratılış destanındaki en önemli motif, dünyamızın üzerinde durduğu büyük balıktır. Budizm ve Çin kültürü

⁸⁷ Ögel, a.g.e., I / 451 vd.

⁸⁸ Ögel, a.g.e., I / 425.

⁸⁹ Ögel, a.g.e., I / 444.

etkisi altına girmiş olan halklara göre ise dünya bir kaplumbağa üzerinde durmaktadır.⁹⁰Altay yaratılış destanında üç balıktan söz edilmektedir.

“Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş
Balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş
Dünyanın yanlarını ikide balık konmuş
Dünya gezer olmamış bir yere kalıp donmuş”.

Bu ifadeye göre dünyanın destekleyicisi durumunda olan her iki yandaki balıktan daha ziyade büyük olan ve dünyayı taşıyan ortadaki balık önemli sayılabilir.

Hint mitolojisinde de Meru dağının bir balıkla ilgisi vardır. Siyam halklarına göre dünya bir balık üzerinle durur. Fakat bu güney efsaneleri oluş ve anlatılış bakımından Altay efsanelerinden farklıdır. Dünyanın balık üzerinde durduğu ve zelzelelerin bunlarla ilgili olduğu rivayetleri Altay dağlarından Sibirya, Rusya ve Anadolu’ya kadar uzanmaktadır.⁹¹

Güney Sibirya’da söylenen Türkçe destanlarda da dünyanın altında kırk boynuzlu bir öküz ile Kiro Balak adlı büyük bir balık bulunmaktadır. Yakut Türklerine göre “Doydu-Balığa” denen bu dünya balığının ağzı gırtlığının altında ve gözünde ensesinde idi. Yakutlar aynı balığa “Ölög - Balığa” yani “Ölüm Balığı” veyahutda “Ölüm yeri Balığı” da derlerdi.⁹²

Altay Şamanizmi’nde de yer altında yaşayan Abra ve Yutpa adlı timsaha benzer, iki büyük canavar vardır. Bilhassa bunlardan Abra adlısı, yeraltı dünyasındaki büyük bir denizde yaşardı.⁹³

Kur’an-ı Kerim’de zikredilen, “Göklerde ve yerde, her ikisi arasında ve toprağın altında bulunanlar O’nundur”⁹⁴şeklindeki ayette geçen “toprağın altı” ifadesine çeşitli izahlar getirilmiştir. Bu konuda İbn Abbas’a dayalı olarak

⁹⁰ Ögel, a.g.e., I / 441.

⁹¹ Ögel, a.g.e., I / 442.

⁹² Ögel, a.g.e., I / 440.

⁹³ Ögel, a.g.e., I / 440.

⁹⁴ 20-Tâhâ, 6.

nakledilen bir rivayet şöyledir: Yer, “Nûn”un üzerinde, Nun denizin üzerindedir. Nun’un iki tarafı, yani başı ve kuyruğu Arş’ın altında birleşir. Derya, gökyüzünün yeşilliğini kendisinden aldığı yeşil bir kaya üzerindedir. Bu kaya da Cenab-ı Hakk’ın: “Oğulcağızım hakikat (yaptığım iyilik ve kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa dahi bir kaya içinde ya göklerde yahut yerin içinde gizlenmiş olsa bile Allah onu getirir...” ayetinde işaret ettiği kayadır. Bu kaya bir öküzün boynuzu üzerinde, öküz de ıslak toprağın üzerindedir. Bu ıslak toprağın altında neyin bulunduğunu Allah’tan başkası bilemez.⁹⁵

Görüldüğü gibi dünyanın bir hayvan (öküz) üzerinde durduğu şeklindeki efsanevî rivayetler israiliyat da olsa tefsir kitaplarına kadar girmiştir.

Verbitskiy’in topladığı efsane daha ziyade Batı Türklerinin te’siri altında bulunuyordu. Bu yaratılış efsanesinin sonu Budist ananelerle tamamlanır ve sonra ikinci bir efsane başlar. Bu başlangıçta da İran mitolojisinin te’sirleri kendisini gösterir.⁹⁶

Çünkü birinci destan Budist dünyalar ve cehennemlerin tarifleri ile sona erdikten sonra su katılmamış yeni bir destan yeniden başlar. Burada da esas bütün dünyayı kaplayan ilk okyanustur. Sonra toprak ve sonra kil’in şekillenmesinden insan meydana gelir. Kil-Şah ile ilgili motifler, İran mitolojisine aittir.⁹⁷Batı Türklerinin yedi rakamını önemli saymaları bu destanlarda onların tesiri olduğunu açıkça gösterir.⁹⁸Nitekim Yerbitskiy’in derlediği destanda;

“Dünyanın yaratılışı alt günde olmuştu,

Yedinci günde ise Bay ülgen uyumuştı.”

şeklinde yedi rakamı zikredilir. Burada bulunan önemli bir motif de dünyanın altı günde yaratılmış olmasıdır.

⁹⁵ Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrailiyat, Ankara, 1979, s.84.

⁹⁶ Ögel, a.g.e., I / 415-428.

⁹⁷ Ögel, a.g.e., I / 380-384.

⁹⁸ Ögel, a.g.e., I / 446.

Görünüşte de olsa Tevrat ve Kur'an'ın, göklerin ve yerin yaratılışı ile ilgili kıssaları arasında benzerlikler vardır. Bu benzerlikle arasında art arda cereyan eden yaratılış evrelerini toplam sayımın aynılığı gelir. Zira Tevrat'ın bildirdiği altı gün, Kur'an'ın bildirdiği altı güne tekabül eder.⁹⁹Hatta Tevrat'ta geçen ifadeler çok büyük bir benzerlik arz eder. “Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Çünkü Allah yaratıp yaptığı işten o gün istirahat etti.”¹⁰⁰ Görüldüğü gibi burada geçen yedinci gün dinlenmeye tahsis edilmiştir.

Kur'an'da zikredilen şekliyle altı gün ifadesi aynen kullanılmasına rağmen bir dinlenme ve istirahattan bahsedilmez. Ayrıca altı gün ifadesi doğrudan dünya için değil, gökler yer ve ikisi arasındakiler için kullanılır.¹⁰¹

b) Radloff'un Derlediği Destandaki Dinî Motifler

Orta-Asya ve Sibiryada söylenen yaratılış efsaneleri içinde en büyük ve en doğru olan W. Radloff tarafından derlenmiş Altay Türklerine ait efsanedir.

Dünyanın yaratılışı hakkındaki efsaneler çoktur. Ve bunlar yaratılış efsanesinin cereyanını farklı farklı anlatırlar. Fakat dünya mitolojilerinin ortak bir özelliği sayılabilecek bir motif, yaratılıştan önce dünyanın su ile kaplı olmasıdır. Altay bölgesinde yaşayan Türklerden derlenmiş olan yaratılış destanlarında da önceleri her tarafın sularla kaplanmış olduğu belirtilir. Bu durum Hint mitolojisinde de aynıdır.¹⁰²Yaratılış destanında bu durum şöyle ifade edilir:

“Daha yer ve gök yaratılmadan evvel her şey sudan ibaretti

⁹⁹ Maurice Bucaille, Müspet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an, Çev. Mehmet Ali Sönmez, İstanbul, 1987, s. 219.

¹⁰⁰ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 2 / 1-3.

¹⁰¹ 25-Furkan, 59; 57-Hadid, 4; 7-Araf, 54; 10-Yunus, 3.

¹⁰² Ögel, a.g.e., I / 474.

Ne toprak ne sema ne güneş, ne de ay vardı.”¹⁰³

Kur’ân’da geçen bir ayette de bütün canlıların sudan meydana getirildiği ifade edilir.¹⁰⁴

Kitab-ı Mukaddes’in Eski Âhid bölümünde Tekvin kısmında su motifi şöyle anlatılmaktadır: “Tanrı ilk önce gökleri ve yeri yarattı, yer تنها ve boş idi. Boşluğu karanlıklar kaplamaktaydı. Sular üzerinde de Tanrı’nın ruhu hareket ederdi.”¹⁰⁵

Destan’ın devamında Ak-Ana’nın tavsiyesi üzerine Tanrı, Er kişiyi yaratır.¹⁰⁶Bu Tanrı Tengere-Kayrakandır. Bu Tanrı, semanın onyedinci katında oturur ve oradan kâinatın kaderini idare eder. Sudûr yoluyla biradan üç ilâh meydana gelir.¹⁰⁷

Radloff’a göre Kayrakan’dan sudur yoluyla onaltıncı katta bulunan Bay-Ülgen dokuzuncu katta oturan Kızagan Tengere ve yedinci katta da Mergen Tengere bulunur.¹⁰⁸Bu konuda Hikmet Tanyu ise şöyle izah getirir; “Tanrı Kara Han adı birçok yerde geçtikten sonra “Tanrı Ülgen” adını kullanıyor. Tanrı Ülgen, Tanrı Kara Han’ın aynıdır, adı değişiyor. Yeryüzünü yaratandır.”

“Tanrı Ülgen konuşurken yer ve gök ve cümle yaratılan hepsi susmuştu. Kâinat ilk yaratıldığındaki o ulu ve dolu su sessizliğinde ve gökle yer arasındaki boşluk o ilk ıssızlığındaydı.”

Tanrı Ülgen, önce Tanrı Kara Han olarak beliriyor. Bunlar tanrının çeşitli sıfatlarıdır.¹⁰⁹

Verbitskiy’in derlediği yaratılış destanında Erlik insan olarak zikredilmektedir. “İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik, bu ilk insanın ise

¹⁰³ Radloff, a.g.e., s. 215; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 45; M. Necati Sepetçioğlu, Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanı, İstanbul, 1981, s. 19.

¹⁰⁴ 21-Enbiya, 30.

¹⁰⁵ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, I / 1, 2.

¹⁰⁶ Sepetçioğlu, a.g.e., s. 19.

¹⁰⁷ Radloff, a.g.e., s. 218.

¹⁰⁸ Radloff, a.g.e., s. 218.

¹⁰⁹ Tanyu, Türklerde Tek Tanrı İnancı, s. 43-44.

adı olmuştu “Erlik”. Fakat Türk destanlarında geçen Erlik, Kötülük Tanrısı ve Şeytandır. Bu da İran mitolojisindeki Ehrimen ile aynıdır. Türklere Maniheizm dini veya daha önce Soğdca konuşan Orta-Asyalılar tarafından getirilmiş olabilir. Türk destanında Erlik Ülgen ile beraber ebediyete kadar kalacaktır.¹¹⁰

Radloff’un derlediği Altay Yaratılış Destanı’nda geçen Erlik insanları kötü yola sevk ederek kendisi hâkimiyeti altına almıştır. Bu şekliyle Erlik adeta Şeytan konumundadır.¹¹¹

Türk yaratılış destanlarında Erlik her zaman kendi istek ve yaratılışına dayalı olarak kötü şeyleri seçer, kötü şeyleri yapmayı tercih eder. İyi işlerin temeline ve köküne muhaliftir ve onlara kendiliğinden karşı çıkar.¹¹²Burada zikredilen Erlik’in konumu Kur’an’da “Şüphesiz Şeytan size kötülüğü, hayâsızlığı, Allah’a karşı da bilmediğiniz şeyi söylemenizi emreder.”¹¹³“Elbette senin kullarından belli bir kısmını alıp onları saptıracağım, onlara kuruntu kurduracağım ...”¹¹⁴şeklinde geçen şeytanın konumuyla aynıdır.

Destanda geçtiği şekliyle Erlik güzel semâyı gördükten sonra bir semâ yapmaya karar verir. Kayra kan’dan müsaade alarak kendi emrindekileri oraya yerleştirir.¹¹⁵Bu ifadelerde yine Kur’an’da şeytan hakkında geçen şu ayete çok büyük benzerlik arzetrektedir: “İnsanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana mühlet ver dedi. Allah, “sen mühlet verilenlerdensin” dedi. Şeytan: “Beni azdırdığın için, andolsun ki kullarına karşı duracağım; sonra önlerinden arkalarından, sağlarından ve sollarımdan onlara sokulacağım; çoğunu sana şükreder bulamayacaksın” dedi.¹¹⁶

Altaylıların tasavvuruna göre, yeraltı ruhlarını Körmös (Karatös) temsil eder. Erlik’te bu Karatös akidelerinin merkezi durumundadır. En ağır hastalık ve

¹¹⁰ Ögel, a.g.e., I / 429.

¹¹¹ Radloff, a.g.e., s. 216.

¹¹² Ögel, a.g.e., I / 429.

¹¹³ 2-Bakara, 169.

¹¹⁴ 4-Nisa, 118-119; 6-Enam, 128; 9-Araf, 200.

¹¹⁵ Radloff, a.g.e., s. 217.

¹¹⁶ 7-Araf, 14-17; 15-Hicr, 36-37; 17-İsrâ, 62.

felaketler bu Erlik'in faaliyetiyle ilgilidir. Buna dayalı olarak da ona kurban sunulması gerekmektedir. Bundan maksat Erlik'in gönlünü yumuşatmaktır.¹¹⁷

Bir motif olarak Altay yaratılış destanlarında geçen May-Tere, Mandı-Şire, Şalyime, Yapkara gibi ifadeler İran mitolojisinde Tanrı Hürmüz tarafından yaratılan melekler “Ameşaspena”larla mukayese edilebilir. Altay yaratılış destanlarında tanrının devletinden ve onun teşkilatlanmasından da bahsedilmiştir. Ancak insanların yönettiği devletlere yer verilmez. İnsanlığın idaresi ile ilgili vazifeler, May-Tere, Mandı-Şire, Şalyime, Yapkara gibi kutsal ruhlara verilmiştir. Yani tanrı bu görevleri “kut” verdiği bir insanoğluna değil, yine kendi meleklerine vermiştir. İran ve Mâni dinindeki mitoloji bizzat tanrı tarafından yeryüzünün idare edildiği yolundadır. Veda mitolojisinde de Tanrı “Asura” Türk yaratılış destanında olduğu gibi bir kabineye sahiptir.¹¹⁸

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de de yeryüzündeki birtakım işlerin melekler tarafından idare edildiğini beyan eden ayetler¹¹⁹ mevcuttur.

Altay yaratılış destanlarında geçen Mandı-Şire Budizm'de “Bodhisattua Maltreya” adlı tanrının Maniheizm yoluyla Orta-Asya lehçelerine geçmiş şeklidir. Budistlere göre dünyanın gerçek yaratıcısı bu tanrıdır ve kablumbağa şekline girerek dünyayı meydana getirmiştir.¹²⁰

Altay yaratılış destanlarında insanın yaratılışı konusu da bir motif olarak ortaya çıkar. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Verbitskiy'i insan ve Erlik'i aynı kabul eder. Radloff'ta geçtiği şekliyle Tanrı Kara Han, kendisine benzer bir mahlûk yaratmış ve ismine “Kişi” demiş.¹²¹ Tevrat'a göre Âdem'i bizzat tanrının kendisi yaratmıştır.¹²² Kur'an'da da bu durum aynıdır.¹²³

¹¹⁷ İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 404 vd.; Radloff, a.g.e., s. 226.

¹¹⁸ Ögel, a.g.e., I / 425.

¹¹⁹ 51-Zâriyât, 4; 79-Nâziât, 5.

¹²⁰ Ögel, a.g.e., I / 446-447; Radloff, Sibiry'a'dan Seçmeler, s. 218; Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 47.

¹²¹ Köprülü, a.g.e., s. 45.

¹²² Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 7.

¹²³ 3-Âl-i İmran, 59; 4-Nisa, 1; 6-En'âm, 2; 82-İnfîtâr, 6-8.

Burada önemli olan bir diğer husus da insanın neden yaratılmış olduğudur. Destanlarda geçen şekliyle insan toprak üstündeki “kil”den yaratılmıştır. Altay ve Sibirya Türklerinin insan yaratılışı ile ilgili efsanelerinde de toprak, ilk ana motif olarak kabul edilir. Şamanist Türklere göre, Tanrı ilk insanın şeklini de topraktan yapmış ve bu ilk insan şeklini tüysüz köpeğin muhafazasına bırakarak kendisi de can bulmak için göklerde ruh aramaya gitmiştir.¹²⁴ Meleklerin getirmiş olduğu topraktan yapışkan çamur halinde insana şekil verilmesi kırk gün süreyle yerde bekletilmesi içi boş durumdaki bu insan şeklinin içinde şeytanın dolaşması v.b. şekildeki bu hususlar israiliyat rivayetleri olarak nakledilmektedir.¹²⁵

Bilindiği gibi insanın toprak ve toprak cinsinden olan şeylerle yaratılması hususu Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde zikredilmektedir.¹²⁶

Kur’an’daki ayetlerle, çağımızda sahip olduğumuz insanın yaratılması hususundaki fen bilgileri birbirleri ile mutabıktırlar.¹²⁷

İnsanın topraktan yaratılmış olduğu hususu: “Ve Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu.”¹²⁸ şeklindeki ifadesiyle Tevrat’ta da yer almaktadır.

Altay yaratılış destanlarında tanrı, insanın dış kalıbını topraktan yapmış, ruhunu ise gökte bulup getirmiştir. Yine bu destanlarda insanın hayvanlar gibi tüylü oluşu dikkati çeker. Zaman zaman da insan şeytan gibi gözükmektedir.¹²⁹

Âdem ile ilgili olarak destanlarda geçen motiflerden biri de “Yasak meyve” motifidir. Destanlarda çok uzun bir bölüm yılanın yasak meyveden yemesi, şeytanın yılan içinde gizlenmesi ve yasak meyveyi yedirmesi konusuna

¹²⁴ Ögel, a.g.e., I / 486.

¹²⁵ Aydemir, a.g.e., s. 248 vd.

¹²⁶ 2-Bakara, 28-30; Âl-i İmran, 6; 6-En’âm, 2; 82-İnfîtâr, 6-8.

¹²⁷ Bucailler, a.g.e., s. 315 vd.

¹²⁸ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 7.

¹²⁹ Ögel, a.g.e., I / 475 vd.

ayrılmıştır.¹³⁰Yaratılış destanlarının bu bölümünde eski Tevrat'ın tesiri altında kalındığı açıkça gözükmemektedir. Zira bu olay Tevrat'ın Tekvin bölümünün üçüncü babında Âdem-Havva ile ilgili olarak hemen hemen aynı şekilde yer almaktadır.¹³¹Kur'an-ı Kerim'de "... şu ağaca yaklaşmayın"¹³²ifadesiyle zikredilen yasak ağaç motifi değişik şekilde yorumlara tabi tutulmuştur.

Yukarıdaki biçimiyle nakledilen yasak ağaç ya da yasak meyveden yenilmesi hususu israilî rivayetler arasında yer almış; fakat Âdem'e yasak ağaçtan yediren Havva olduğu hususunda fikir birliğine varılmıştır.¹³³

c) Diğer Altay Destanlarındaki Dinî Motifler

Verbitskiy ve Radloff tarafından derlenen Altay-Türk yaratılış destanları dışında yer alan diğer Altay-Türk yaratılış destanlarındaki dini motiflerden biri erkeğin kaburga kemiğinden kadının yaratılmışlığı meselesidir. Bu husus Tevrat'ta şu şekilde ifade edilmektedir: "Ya Rab Allah adamın üzerine derin uyku getirdi ve o uyudu ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapladı ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir. Buna Nisa denilecek çünkü insandan alındı."¹³⁴

Destanda ise bu konu "... kadın da erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi"¹³⁵ ifadesiyle geçer. Aynı şekilde farklı ifadelerle kadının, erkeğin sol eğe kemiğinden yaratılmış olduğu israilî rivayetler olarak nakledilmiştir.¹³⁶Ancak kadınlarla ilgili davranış biçimini anlatan hadîslerde sol

¹³⁰ Ögel, a.g.e., I / 455 vd.

¹³¹ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 3 / 1 vd.

¹³² 2-Bakara, 35.

¹³³ Aydemir, a.g.e., s. 256 vd.

¹³⁴ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 21-23.

¹³⁵ Ögel, a.g.e., I / 465.

¹³⁶ Aydemir, a.g.e., s. 252.

eğe kemiğinden yaratılma ifadesi geçer. Fakat burada kadınların yaratılışı ile ilgili bir malumat elde etmek imkânsızdır.¹³⁷

Bu destanlarda Erlik, şeytan olarak geçmektedir.¹³⁸Hâlbuki diğerdestanlarda Erlik kötülükler ve karanlıklar tanrısı olarak geçmişti.

Veselovskiy'nin topladığı bir Altay rivayetinde monoteist bir inanışa doğru gidişin var olduğu kabul edilebilir. Orada da Erlik, şeytan olarak takdim edilir. Başlangıçta tanrıya sonsuz saygısı vardır. Fakat sonraları Şeytan Erlik, tanrıya düşman olmuştur. Şeytan Erlik'i yaratan tanrının kendisidir. Fakat Erlik, tanrıya sonradan düşman olmuştur. İslâmtarihinde de İblis'e insan üzerinde mutlak bir güç tanınmaz ve bizatihi kötü değildir. Allah'ın bir yaratığıdır ve O'nun ellerinde bir araçtır.¹³⁹Bu şekildeki ifadeler bu efsanede Tevrat ya da İslâmiyet'in tesirinde kalındığını göstermektedir. Fakat Altay söylenişi ya söylenen ya da derleyenler tarafından değiştirilmiş de olabilir.

Altay yaratılış destanlarında insanın yaratılması ortaklaşa ele alınmış bir motiftir. Bu destanlarda da ilave olarak kadının erkekten yaratılması zikredilmiştir. Altay yaratılış destanlarının esas konularından biri de şeytan ile insanın rekabetidir. Şeytan sürekli insanoğlunu kendi hâkimiyeti altına almak ister. İran mitolojisindeki Ehrimen'in en büyük arzusu da budur.

Eski Türkler insanoğluna "kişioğlu" derlerdi. Kişioğlu da bilindiği gibi Türk mitolojisinin önemli varlıklarından biridir. Şeytanın insanı kıskanmasının en büyük etkenlerinden biri tanrının insanı kıymetli saymasındandır. Göktürk yazıtlarında da geçtiği şekliyle gök ve yerden sonra tanrının yarattığı en değerli varlık insandır.¹⁴⁰

Altay yaratılış destanlarında insan şekil olarak yaratıldıktan sonra köpeğin muhafazasına bırakılmıştır. Fakat şeytan köpeği kandırmak suretiyle insana

¹³⁷ Buhari, a.g.e., Nikah, 79-80.

¹³⁸ Ögel, a.g.e., I / 465.

¹³⁹ Anne Marie Schimmel, Tasavvufun Boyutları, Çev. Ender Gürol, 1982, s. 172-173.

¹⁴⁰ Ögel, a.g.e., I / 475 vd.

sahip olmuş ve onun sonsuza kadar mutluluğunu engellemiştir. Altay ve Sibirya mitolojilerine göre tanrı insanı çamurdan yapmış ve bu cansız şekillere ruh bulmak için göklere gitmişti. Şeytanın bunları kıskanıp da birşey yapacağından korktuğu için de bu insan şekillerine sahip olsun diye, tüysüz köpeğini onların yanına bırakmıştı. Fakat şeytan köpeğin zayıf tarafını biliyordu Altın tüyler verme sözüyle köpeği kandırmış ve insan şekillerine yaklaşmıştır. İnsan şekillerine yaklaşan şeytan, onlara teker teker tükürmüş ve hepsini pislik içinde boğmuştur. Tanrı bu durumu görünce üzülmüş, insanları pislikten çevirerek onlara ruh vermiş ve canlandırmıştır.¹⁴¹

İnsanların etlerinin, topraktan ve kemiklerinin kamıştan yaratılmış olması yeni bir efsane motifidir.

Bir Altay yaratılışta geçtiği üzere insanın eti topraktan, kemikleri kamıştan yaratılmıştır. Yine bu destanda geçen kurbağa Budist deyimlerinin yaratılış destanlarındaki etkisini göstermektedir. Zira Budizm’de dünyanın gerçek yaratıcısı olan “Bodhisatva Manjuçri” kaplumbağa şekline girerek sırt üstü yatmış ve göbeği de yeryüzünü meydana getirmiştir.¹⁴²

C) Yakut (Saha) Türk Yaratılış Destanları ve Dinî Motifler

1) Yakut (Saha) Türkleri ve Yaratılış

Yakutlar (Saha), Doğu Sibirya’nın yerli ahalisinin en ileri gelen kabilelerinden olup Türk ırkına mensupturlar. Yakutlar, kendilerine “Saha”, dillerine de “Sahatıla” (Saha dili) diyorlar. Destanî hikâyelerinde bunların kendilerine “Urenha Saha” dedikleri anlaşılmaktadır. Yakut adı Avrupa’ya Ruslar vasıtasıyla yayılmıştır.¹⁴³

¹⁴¹ Ögel, a.g.e., I / 481.

¹⁴² Ögel, a.g.e., I / 442.

¹⁴³ İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 20.

Türklerin en uzak grubunu teşkil eden Yakutların uzun süre diğer Türk grupları ile ilgileri kesilmiş olup Türk kavimlerinin en kuzeydoğusunda yaşadıkları söylenmektedir.¹⁴⁴

Saha kelimesinden hareketle Yakut kabilesinin Yenisey havzasında Sogay Türklerinden ayrılmış bir grup olduğunu söyleyenler de vardır.¹⁴⁵ M.Ö. VII / IV. asırlarda Orta Asya'da hâkim göçebe milletler. Sakalarla Masagetlerdir. Bu iki kavme daha sonraları İran unsuru (Sakalara Soğutlar, Masagetlere de Alan ve Khorezm İranîleri) karışmışsa da her iki kavmin menşe' itibariyle Türk olduğu kanaati vardır. Dârâ kitabesinde zikrolunan üç Saka grubundan Saka-Tigrahkuda'nın Türk olduğu ve Göktürk ile kendilerini bugün bile Saka diye adlandıran Yakutların ve Sogayların bunlardan neşet ettikleri söylenmektedir.¹⁴⁶

Yakutların ırkî meseleleri araştırmacılar arasında münakaşalara sebep olmuş; fakat dil, etnoloji ve tarih tetkikleri bunların Türk boylarının en eski kalıntılarından olduğunu ispat etmiştir. Bu günkü Yakutlar Buryat ve Horilerle komşudurlar ve Yakutlarda "Hori" oymakları vardır.¹⁴⁷

Yakut Türklerinin dini hakkında önemli araştırma Troşçanskiy tarafından yapılmıştır. Ona göre Yakut Türkleri dünyanın yaratılışı ile pek ilgilenmemişlerdir. Çünkü onlar, dünyanın başlangıçtan beri var olduğuna inanıyorlardı. Var olan bir şeyin yeniden yaratılması ise anlamsız olacaktı.¹⁴⁸ Bazı efsanelerden anlaşıldığına göre eski Yakutlar kâinatın ezeli olduğunu kabul ediyorlardı. Onlara göre yaratıcı Tanrıların görevleri ezeli göklerde hazır olan nesnelere yere indirmekten ibarettir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1988, I / 30-31.

¹⁴⁵ İnan, aynı eser.

¹⁴⁶ A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981, s. 23.

¹⁴⁷ İnan, aynı eser.

¹⁴⁸ Ögel, a.g.e., I / 430.

¹⁴⁹ İnan, Şamanizm, s. 13.

Yakut Türk Yaratılış Destanlarında iki temel esas vardır:

1. Dünyanın Yaratılışı

2. İnsanın Yaratılışı

Burada örnek olması bakımından Yakutlardaki yaratılış efsanelerini genel çizgileriyle vermeye çalışacağız. Seroşevskiy tarafından derlenen bu efsaneler Altaylarda söylenen yaratılış destanlarına büyük bir benzerlik gösterir. Dünyanın yaratılışı ile ilgili iki ayrı efsane örneği, insanın yaratılışı ile ilgili ise bir örnek metin aşağıdaki şekildedir.¹⁵⁰

a) Dünyanın Yaratılışı¹⁵¹

Büyük Ak yaratıcı Urung-Ayığ-Toyan, ta başlangıçlarda, büyük denizin üzerinde, yükseklerde durup dururken, su üstünde yüzen bir köpük gördü. Tanrı durdu ve köpüğe sordu; “-Sen kimsin?” diye. Köpük baktı tanrıya dedi: “Ben bir şeytanım. Ta su dibinde yerde, ben orada yaşarım.” Tanrı döndü şeytana “-Gerçek mi bilmem sözün! Var mı su altında yer? Öyleyse getir bana, yerden bir parça toprak!” Şeytan daldı denize, epey bir zaman geçti. Sonra şeytan göründü, elinde az toprakla. Tanrı eline aldı, kara toprağa baktı. Takdis etti toprağı, elinden suya attı. Sonra şeytan döndü, şu tanrıyı ben nasıl, suya batırayım da, suda boğayım diye. Fakat tam bu sırada, toprak nasıl olduysa, başladı büyümeğe, etrafa yayılmağa. Sertleşti katılaştı. Denizin büyük kısmı hemen toprakla doldu.

Diğer bir rivayet de dünyanın yaratılışını şöyle anlatmaktadır:

Şeytan, Hz. İsa'nın büyük kardeşi idi. Ama kardeşi nasıl iyiyse, o da o kadar kötü idi. Tanrı durmuş, düşünüyordu. Bir dünya yaratayım ama nasıl yaratayım diye. Düşünüp dururken Tanrı, şeytana şöyle dedi: “-Sen hep parlaksın, hep kuvvetlisin, her şeyi yaparım” diye, övünür durursun. Gel öyle ise, gel de denize dal ve denizin dibinden bana biraz kum çıkar. Şeytan denize

¹⁵⁰ Ögel, a.g.e., I / 445-446.

¹⁵¹ Ögel, a.g.e., I / 448.

daldı. Az sonra yine çıktı. Çıktı, çıktı ama kum da avucundan akıp gitti. Şeytan ikinci defa yine daldı. Fakat eli boştu yine. Baktı ki şeytan olmayacak. Hemen bir kırlangıç olup daldı denizin dibine, gagasına bir parça, balçık aldı ve suyun yüzüne çıktı. Tanrı balçığı aldı ve takdis etti. Sonra da denize attı. Bu suretli yeryüzü yaratılmış oldu. Ama başlangıçta dünya dümdüz, tıpkı tepsi gibi idi. Tanrı böyle istemişti ve böyle olmuştu. Fakat şeytan daha önceden tanrının isteğini anlamış ve ağzında bir parça toprak saklamıştı. Niçin tanrının dünyası olsun da benim olmasın diye. Çok geçmedi ve tanrı bunu sezdi. Çağırıp şeytanı yanına eliyle vurdu ensesine. Şeytan tokadı yeyince, ağzındaki çamurlar sıçradı etrafa. Her taraf bu çamurla dağ, taş oldu. Tanrının o güzelim dünyası da bugünkü dünya oldu.

b) İnsanın Yaratılışı¹⁵²

Tanrı, insan şeklinde yedi tane şekil yapmıştı. Hepsine can (kut) verip yedi tane erkek yaptı. Ayrıca dört tane de kadın yapmıştı. Bu kadınları, insanoğlunun dördü ile evlendirdi. Ama geriye kalan üç kişi kadınsız kaldı. Gidip tanrıya şikâyet ettiler. Böyle olur mu diye! Fakat tanrı hiç oralı olmadı. Ne cevap verdi ne de kadın. Tabii bu üç kişi boş durmadılar. Kadınların etrafında dolanmaya başladılar. Ne olduysa böyle oldu, insanoğlu vefasız oldu. Kadınların vefasızlığı da, hep burdan gelirmiş. Ama sonunda diğer üç erkek nasıl bulmuşlarsa, üç kadın daha bulmuşlar. Evlenmişler ve üç oğulları olmuş. Diğer dört insanın da dört kızı olmuş. Evlendirmişler bunları birbirleriyle. Ama kızlardan biri açıkta kalmış. Erkeklerden biri de onu karısının üstüne almış. Bu suretle çok kadınla evlenme âdeti (Polygamy) meydana gelmiş. Ama erkekler, bu alan kızı, ben alayım diye, uğraşırken vefasız olmuşlar. Erkeklerin vefasızlığı da buradan gelir.

¹⁵² Ögel, a.g.e., I / 449.

2) Dinî Motifler

a) Dünyanın Yaratılışındaki Dinî Motifler

Yakut Türk yaratılış destanlarında her yeri kaplayan ilk deniz (Okyanus) temel motif olarak ortaya çıkmaktadır. Yine eski Türk kavimlerinde kutsal kabul edilen yedi rakamının da bu destanlarda büyük bir önemi vardır.

Yakut Türklerinde büyük bir yaratıcının varolduğuda göze çarpmaktadır. Yakutlar bu büyük yaratıcıya “Ürüng-Ayığ-Toyan” ismini vermişlerdir. “Ürüng” beyaz, “Ayığ” yaratan “Toyan” ise tanrı, efendi anlamındadır. Yakutçada ve eski Türklerde, Mâni dinine girmiş olan Uygurlarda Toyan, rahip ve şaman anlamında kullanılmıştır. Yakutlarda “Ayığ” sözü yaratıcılık ve iyilikle ilgili şeyleri temsil eden iyi ruhların ve meleklerin genel adıdır. “Ürüng” ise diğer yaratıcıların üstündedir. O iyi bir varlık ve iyi bir ruhtur. Kâinatı yaratan o’dur. İnsana can (kut)da veren o’dur. “Toyan” sözü rahip, şaman, efendi anlamına kullanılan bir deyimdir. Fakat Yakutlar büyük yaratıcı için “Ayığ Tangara” yani “Yaratıcı Gök” terimini de kullanmışlardır.¹⁵³

Umumiyetle Şamanist Türklerin kozmogonisi “Yaratıcı Tanrıları” (ayısıt, yayucu) tanıyorsa da yaratma mefhumunu “yoktan varetme” olarak anlamaktan çok uzaktır. İlk akla gelen Tanrıların bile dayanacak yerleri o veya bu nesneyi “yaratmak” için ellerinin altında ezelden beri mevcut maddeleri bulunmuştur. Yakutların kendi menşe’lerine dair söyledikleri rivayetlere göre, ilk Yakut (Saha) yani ilk insan, gökten inen bir yaratıktan türemiştir, bu yaratık yarı at, yarı insan şeklindedir.¹⁵⁴

Yakutlarda Tanrılar, milli birliğin simgesi, barışın koruyucusu, mutluluğun kaynağı, eşit biçimde adaletli ve herkes için yararlı bir birlik meclisi

¹⁵³ Ögel, a.g.e., I / 430-431.

¹⁵⁴ İnan, Şamanizm, s. 13.

kişiliğindedir. Dikkate değer olan, Yakutlarda İl'in iki koldan oluştuğu gibi ilahlarında iki kola ayrılmasıdır.¹⁵⁵

Bilindiği gibi Altay Yaratılış destanlarında da Ülgen denize bakarken bir toprak parçası görmüştü bu toprak parçası üzerinde insan vücuduna benzeyen kil tabakası vardı. Bu toprak daha sonra “kişi” olmuştu. Bu anlatış biçimiyle, büyük Ak Yaratıcı deniz üzerinde durup duruken su yüzünde yüzen bir köpük gördü. “Sen kimsin?” diye, sordu. Köpük de “ben şeytanım, su dibinde yaşıyorum” dedi, şeklindeki anlatış biçimi hemen hemen aynıdır. Altay yaratılış destanlarındaki Ülgen'in yerini burada Ak yaratıcı Erlik'in yerini de şeytan almıştır.

Altay, Yakut gibi birbirinden çok uzakta bulunan Türklerin yaratılış destanlarının tümünde tanrı ve şeytan kâinatın başlangıcından beri varolan başlıca iki varlıktır. Bu şekildeki bir sistem İran mitolojisinin temel sistemine benzer. Dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak verdiğimiz ikinci metinde geçen Hz. İsa ifadesi Yakut Türklerine Hristiyanlığın açıkça tesis etliğini göstermektedir. Burada Türk tanrısının yerine Hz. İsa, şeytanın yerine de Hristiyanların şeytanları konmuş fakat efsane yine eski Türk Yakut efsanesi olarak kalmıştır.¹⁵⁶

Dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak nakledilen Yakut Türk yaratılış destanlarında Altay Türklerinin tesiri açık bir şekilde gözükmektedir. Zira söyleyiş tarzı bakımından yaratılış efsaneleri aynı şekilde nakledilegelmiştir.

b) İnsanın Yaratılışındaki Dinî Motifler

Bu yaratılış efsanesinde tanrının “yedi insan” yaratmış olması ifadesi diğer efsanelerde geçmez. Bu efsanenin başlangıcında da tanrı, ilk insanı yaratıp köpeğin muhafazasına bırakır. Ona gökten ruh getirmeye gider ve şeytan köpeği kandırarak insan eline geçirir. Onu tükürüğe boğar. Daha sonra efsane tanrının yedi insan yaratması ve onlara can vermesi şeklinde devam eder.

¹⁵⁵Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Yalçın Toker, İstanbul, 1989, s. 49; Geniş bilgi için bakınız. Ziya Gökalp, Türk Töresi, İstanbul, 1972, s. 60.

¹⁵⁶ Ögel, a.g.e., I / 420.

Efsanenin sonunda kadın ve erkeğin vefasızlığından ve çok evlilikten bahsedilir.

Bu efsanede Tanrı'nın ilk olarak yaratmış olduğu insan beğenmeyerek yeniden yedi insan daha yaratması dikkati çekmektedir. Bu da destanın Batı Türklerinin tesiri altında oluşturulduğunun bir göstergesidir. Yedi rakamı İran ve Mani dinindeki mitolojilerde de geçmektedir. Onlara göre dünya yedi bölgeye bölünmüştür. Ve yedi nazır tarafından yönetilmektedir.

Yakut Türkleri arasında toplanmış “Er Sogotoh” destanında da yedi rakamı gök ve cennetle ilgili olarak kullanılmaktadır.¹⁵⁷

Yedi rakamı Kur'an-ı Kerim'de de aynı şekilde gökle ilgili olarak kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Büyük ve iyi bir tanrı olarak Altaylarda muhafaza edilmiş olan Ülgen içinde yedi rakamı kullanılmaktadır. Mesela, Altaylılar Ülgen'e yedi göbek babalarının tâzim ettiklerini, yer yaratılalı ona taptıklarını söylerler. Ülgen yedi oğula, dokuz kıza sahip bir tanrıdır. İyi Ruh Ülgen gibi Kötü Ruh Erlik de çoluk çocuk sahibidir. O'nun da yedi, başka bir rivayette dokuz oğlu, dokuz kızı vardır.¹⁵⁹

Yedi rakamı Macar efsanelerinde de işlenmiştir. Efsaneye göre, bir seferde Macar ordusundan herkes öldürülmüş geriye sadece kulağı kesilmiş halde yedi kişi kalmıştır. Gel zaman git zaman Macar milleti bu yedi kişiden meydana gelmiştir. Şunu da belirtelim ki Yakut Türklerinde bu ilk “Yedi Ata” ananesi daha açık ve sağlam bir şekilde belirtilmiştir. Tanrı'nın yarattığı yedi insan bütün Yakutboylarının ve hatta bütün insanlığın atası durumundadır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Ögel, a.g.e., I / 100.

¹⁵⁸ 2-Bakara, 29.

¹⁵⁹ İnan, Şamanizm, s. 32 vd.

¹⁶⁰ Ögel, a.g.e., I / 591.

D) Türk Memlûk Yaratılış Destanı ve Dinî Motifler

Memlûkler devrinde Mısır'da yaşamış olan Türk tarihçisi Ebu Bekr b. Abdullah b. Ay-Bek ed-Devari Türklerin menşei ile ilgili olarak bir efsane nakletmiştir. O'na göre "Ulu Han Ata Bitikçi" adlı Türkçe bir kitap vardır. Bu kitabı bulan Cebril b. Bahteşyu adlı bir tabiptir. İran tarihçisi olan bu zat, kitapta anlatılan şeyleri Türkçeden Farsçaya tercüme etmiştir. Bu Farsça tercümeyi de Ay-Bek ed-Devaderi bulmuş ve kitaptaki bilgileri olduğu gibi kendi kitabına almıştır.

Efsanede geçen Ata-Mağarasının bulunduğu Kara Dağ'ın adı ile Türklerin ve insanlığın atası olan Ay Atam'ın adı Türkçedir. Buradan hareketle efsanenin tamamının uydurma olmayıp yine Türkler arasında derlenmiş bir rivayet olduğu kabul edilebilir. Ana motifler itibariyle uydurma olmayan bu efsanenin Türklerle ilgisi oldukça azdır.¹⁶¹

Efsaneye göre ilk çağda yağmurdan hâsıl olan seller Kadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamurları sürükleyip getirmiş ve insan kalıbına benzeyen yarıklara dökmüştür. Dört unsurun etkisiyle bu mağara kadın rahmi vazifesi görmüş ve dokuz ay sonra Ay-Atam denilen insan şeklinde bir mahlûkoluşmuştur. Aynı şekilde sellerin akması sonucu ve güneşin burçtaki durumum göre bir kişi daha meydana gelmiştir. Fakat bu dişi durumdadır. Buradan ay yüzlü anlamında "Ay-Va" denilmiştir. Ay-Atam ile Ay-Va'nın evlenmesinden çocuklar ve onların devamıyla da insanlık oluşmuştur.¹⁶²

Görüldüğü gibi bu efsane de Oğuz menkıbeleri ile Moğol devrinde söylenen değişik rivayetler birbirine karışmıştır. Ayrıca İran ve Yunan mitolojileri ile ilgili husular da bu efsaneye oldukça tesir etmiştir.

Nitekim insanın yaratılışını dört unsur ve balçık esasına dayandıran inanç şekli daha ziyade Ön Asya ve İran mitolojisine aittir. Öyle anlaşılıyor ki bu inanç geç zamanlarda da olsa Türkler arasına girmiş ve Türkler efsane de adı

¹⁶¹ Ögel, a.g.e., I / 485; İnan, Şamanizm, s. 21.

¹⁶² İnan, a.g.e., s. 21.

geçen yer ve kişi adlarını kendilerine mal etmişlerdir. Bununla beraber Ata Mağaraları Türk mitolojisine yabancı değildir. Zira Göktürklerin menşei efsanelerindeki kurtla çocuğun sığındıkları yer bir mağaradır. Yine Ergenekon'da da durum aynıdır.¹⁶³

Destanda geçen mağarada Karadağcı adlı dağı üzerinde bulunan bir mahradır. Efsanede en çok dikkat çeken hususlardan biri ilk insanın meydana gelişinde tabiatçı bir görüşün hâkim olup tanrıyı, insanın yaratılışı ile ilgili olarak devre dışı bırakmış olmasıdır.

İşrâki felsefenin Endülüs'teki en önemli temsilcilerinden biri de İbn Tufeyl'dir. (1106-1168) O'nun tarafından kaleme alınan "Ruhun Uyanışı" adlı eserde de insanın salt topraktan türediği belirli bir bölüm içerisinde anlatılmıştır.¹⁶⁴

1) Türk Memlûk Yaratılış Destanı¹⁶⁵

Yıllar sayılamaz çok çok eski bir çağmış,
Gökler sanki delinmiş, çok çok yağmurlar yağmış,
Dünya sele boğulmuş, bu şiddetli yağmurla,
Yeryüzü hep kaplanmış sürüklenen çamurla,
Sellerin önündeki, çamurlar bir yol bulmuş,
Kara-dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,
Mağaranın içinde, kayalar yarılmışmış,
Yarıkların bazısı, insanı andırırılmış,
Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,
Kalıpların içi de kille, çamurla dolmuş
Aradan zaman geçmiş yıllar asırlar dolmuş
Yarıklarda bu toprak, sular ile hallolmuş
Saratın burcu derler, bu burca gelmiş güneş,

¹⁶³ Ögel, a.g.e., I / 485.

¹⁶⁴ İbn Tufeyl, Ruhun Uyanışı, Haz. N. Ahmet Özalp, İstanbul, 1985, s. 54 vd.

¹⁶⁵ Ögel, a.g.e., I / 483-485.

Havalar çok ısınmış, ateş ile olmuş eş
İnsan kalıbınaki su ile toprak pişmiş
Birbirine karışmış zerreleri ise pişmiş
Onlara göre mağara sanki bir kadınmış
İnsana vücut veren, içi de bir karınmış
Güneşin ateşiyle su ile toprak pişmiş
Dokuz ay süreyle de serin bir rüzgâr esmiş
Su, ateş, toprak, rüzgâr, dört unsur derler buna
Bunlar temel olmuşlar ilk insan vücuduna
Tam dokuz ay geçince bir insan çıkıvermiş
Nedense adını da “Ay-Atam” alıvermiş.
Ay Baba’yla, Ay-Dede Türkçeye burdan kalır.
İnsanın ilk cediti de kökünü aydan alır.
Ay-Atam adlı ata göklerden yere inmiş.
Bu yerin suyu tatlı, havası da serinmiş
Sonra başlamış yine büyük seller yağmurlar
Mağarayı doldurmuş, yine killer çamurlar
Sünbüle denen burca, güneş de gelmiş inmiş
Bu burçsa Saratan’dan daha aşağı inmiş
Güneş alçak burçtayken, yeniden toprak pişmiş
İkinci yaratıkta da birinciye tam eşmiş
Birincisi Ay-Ata, nesil idiyse kişi
Bu ikinci şahısta, yaratılmıştı dişi
Ay-Va demişler herkes bu dişinin adına
Ak yüzlü anlamına böyle dermiş kadına
Ay-Atam ile Ay-Va birleşip evlenmişler
Kırk çocuğun yarısı nasılsa erkek doğmuş
Diğer yarısı ise tesadüfle kız olmuş

Evlenmişler çocuklar nesilleri bol olmuş
Soyları büyüyerek ulusları çoğalmış
Anne ve babaları zamanla ölüp gitmiş
Çocuklar mağaraya onları gömüp gitmiş
Ama bu mağarayı hiç kimse unutmamış
Hiçbir kutsal şey onun yerini tutamamış
Altın kapıları ise kapamışlar ağzını
Çiçekle süslemişler mağaranın yanını

2) Türk Memlûk Yaratılış Destanındaki Dinî Motifler

İlk insanın balçık ve topraktan yaratılmış olması inancı eski çağlardan beri Türkler arasında yaygındır. Nitekim Altay ve Sibiryâ Türklerinin yaratılış efsanelerinde toprak ana motifi olarak ele alınmıştır. Önceki bölümlerde de belirttiğimiz şekilde Türklere göre ilk insanın şeklini de topraktan yapmıştır.

İran mitolojisinde de ilk insan balçıktan yaratılmıştır. Burada dikkati çeken ilk insanın meydana gelişinde, Tanrının hiçbir fonksiyonunun olmayışıdır. Hâlbuki İran mitolojisinde bu fonksiyonu Kil-Şah, Sibiryâ'da da tanrı yüklenmiştir.

Nitekim insanın çamurdan yaratılmış olduğu hususu ve tanrının buradaki rolü İslâm dininde de vardır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir: "Yarattığı her şeyi güzel yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalpler verilmiştir. Öyleyken pek az şükrediyorsunuz."¹⁶⁶Yine Kur'an-ı Kerim'de insanın balçıktan yaratılmış olduğu hususu da ayetlerde zikredilmiştir.¹⁶⁷ Hatta bazı ayetlerde çamur ve balçık sözü birlikte

¹⁶⁶ 32-Secde, 7-9.

¹⁶⁷ 15-Hicr, 26.

kullanılmıştır. “O, insanı pişmiş çamur gibi kuru balçıktan yaratmıştır.” şeklindeki ayet bu hususu açık bir şekilde ifade eder.¹⁶⁸

İnsanın yaratılışında zikredilen dört unsur İran ve Ön Asya mitolojisinde büyük bir öneme sahiptir. Altay ve Sibiryta mitolojisinde bu dört unsura pek rastlanmaz. Ancak dört unsur Uygurlarda geçmektedir. Bu tesirin de İran yoluyla olduğu kabul edilmiştir. Karahanlılar çağında da dört unsur burçlarla ilgili olarak kullanılmıştır.¹⁶⁹

Eski Türk tasavvuf ve özellikle Bektaşî edebiyatında dört unsura bir hayli rastlanmaktadır. Dört unsurun geçtiği bu terennümleri anlayabilmek için “Devir, Devriyeleri” iyi bilmek gerekir. Birçok büyük dinlerde önemli bir yer tutan devir ya da devriye ilim dilinde “Transmigration” olarak adlandırılır.¹⁷⁰

Tasavvuf felsefesinde südur ve tecelli nazariyesinden insan-ı kâmil telakkisi doğduğu gibi bununla alakalı olarak devir telakkisi de doğmuştur. Tasavvufî edebiyattaki meşhur devriyeler bunun neticesidir. Buna göre mevcut âlemlerin en süflisi olan bu maddi âleme düşen bir varlık önce cemâd, sonra nebat, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli ederek ondan da insan-ı kâmil durumuna gelir ve hakka vasil olur.¹⁷¹

Devir fikri Mevlana’da da ortaya çıkmaktadır. Fakat bu tenasüh fikri değildir. Bazı eserlerinde Mevlâna devri şu kelimelerle izah eder: “Önce toprak ve cemâd’dın, seni bitki âlemine getirdi, bitki âleminden alaka ve mutka âlemine yolculuk ettin. Bundan hayvanlık âlemine, hayvanlıktan insanlığa sefer ettin.”¹⁷²

Budizm’deki tenasüh nazariyesi (öldükten sonra tekrar zuhur etme) devirle benzerlik arzeder. Zira tenasüh nazariyesine göre günahkâr olan bir kimse ancak

¹⁶⁸ 55-Rahman, 14.

¹⁶⁹ Ögel, a.g.e., I / 487.

¹⁷⁰ Ögel, a.g.e., I / 488.

¹⁷¹ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 222.

¹⁷² Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, Fihî Mâfih, Çev. M. Ülker Tarıkâhya, İstanbul, 1985, s. 32 ve 185.

öldükten sonra üç şekilde ceza görür. İlk defa şeytan olarak, sonra cehennemde, sonra da hayvan kılığında yeniden doğar.¹⁷³

Budizm’de nirvanaya ulaşanlar tekrar Mayrı Burkan ile birlikte yeniden doğarlar.¹⁷⁴

Bektaşiler ikinci defa dünyaya gelişte kötü insanların bir tavşan veya yılan şeklinde görülebileceğine inanırlar. Tavşan etinin Aleviler tarafından yenilmemesinin sebebi tavşanı da bir kadın gibi hayz gören Muaviye’nin bacaklarının arasından çıkmış kabul etmeleridir. Bu daha ziyade Budizm’deki tenasühü hatırlatmaktadır. İslâm felsefesindeki sudur, tecelli ve devir Buddizm’deki tenasüh değildir.¹⁷⁵

Ölümden sonra ruhun yeniden insan bedenine girerek dünyaya tekrar gelmesi inancına “Reenkarnasyon” denir. Bu inanç dünyanın en eski inançları arasında yer alır. Hint kaynaklı olduğu söylenen bu inanç Gulat-ı Şia’da da mevcuttur.¹⁷⁶

Altay ve Sibirya Türk mitolojisinde insanın yaratılması konusunda güneş pek fazla bir rol verilmemiştir.¹⁷⁷Hâlbuki bu destanla geçtiği şekliyle güneş saratan burcundadır ve sıcaklığı çok kuvvetlidir. Bu sıcaklığı ile güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırıp pişirmiş ve bu suretle de Türklerin erkek ataları durumunda olan Ay-Ata meydana gelmiştir. Güneş sümbüle, yani başak buramdayken sıcaklığı biraz düşmüş ve topraktan yaratılan kişi dişi olmuştur. Bu da Ay-Va denilen Türklerin türemesindeki dişil unsurdur.¹⁷⁸

¹⁷³ W. Ruban, Budizm Tarihi, Ankara, 1974, s. 34.

¹⁷⁴ Şinasi Tekin, Uygurca Metinler II, Ankara, 1976, s. 329.

¹⁷⁵ Ögel, a.g.e., I / 489-490.

¹⁷⁶ Celal Kırca, İslâm Dinine Göre Reenkarnasyon, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3, Kayseri, 1986, s. 225.

¹⁷⁷ Ögel, a.g.e., I / 487.

¹⁷⁸ İnan, Şamanizm, s. 21

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

Bilindiği gibi saratan yani yengeç burcu yaz başına, Haziran ayına, başak burcu da Ağustos ayının ikinci yarısına rastlar. Güneşin burada sıcaklığı yavaşlamış durumdadır.¹⁷⁹

Güneş ve Ay Orta-Asya kavimlerinde eski çağlardan beri bir kült durumundadır. Altaylı Şamanistler güneşle ant içerler ve onlara göre güneş ana, ay atadır. Güneşi yerde ateş temsil etmektedir. Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeş olup her ikisi de tanrıdır. Bazı kahramanlar güneşin lutfuyla türemiş ve onun himayesinde barınmışlardır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Ögel, a.g.e., I / 487.

¹⁸⁰ İnan, a.g.e., s. 29.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNİ MOTİFLER

A) Türeyiş Destanları

Bu başlık altımla Uygurların Türeyiş Efsanesi ile Yakut Türklerinin “Er-Sogotoh” ağaçtan türeme efsanesini ele alacağız.

Türk destanlarının muhtelif parçaları Türk tarihinin genel tekâmül safhalarına göre çeşitli tarihi devirlere bölünmüş gruplar halinde sınıflanabilir. Bu başlangıçtan hareket edildiği takdirde İslâmiyet’ten evvelki devirde milli destanların bir nevi başlangıcı sayılan “yaratılış” usturesini takip eden şu üç büyük grup ortaya çıkmaktadır.

1. Eski Türk veya “Hiyung-nu”
2. Göktürk veya Tu-kiiea
3. Uygur¹⁸¹

Üçüncü grupta yer alan Uygurların türeyiş efsanesi ile ilgili önemli kaynaklardan biri İran Tarihçisi Cüveynî’ye ait olan “Tarih-i Cihanguşa”dır. İkinci kaynak Uygur hükümdarı, Temür-Buka adına dikilmiş olan mezar taşı yazıtıdır.¹⁸²

Cüveynî tarafından Uygur kaynaklarına dayanarak bu menkıbe nakledilmiştir. Cüveynî kendi rivayetine göre Uygur kitaplarından ve kitabelirinden istifade etmiştir.¹⁸³Biz de bu çalışmamızda Cüveynî’den nakledilen rivayeti esas aldık.

Uygurlar Göktürk devletinin 630’da yıkılmasından sonra Budizm ile temasa gelmişler ve bu dini benimsemeye doğru gitmişlerdir. 744’te Uygur Devleti, bir

¹⁸¹ Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 44.

¹⁸² Ögel, Türk Mitolojisi, I / 78.

¹⁸³ Köprülü, a.g.e., s. 60.

Kağanlık halinde kurulunca genişlemeye başlamıştır. Doğu Türkistan şehirlerini de sınırları içerisine alan Uygurlar, Budizm'in bir nevi kaynağı sayılan şehirlere yerleşmişlerdir. Bu da ister istemez Budist Türklerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir.¹⁸⁴

Göktürkler toplumun savaşçı ruhunu yok edebileceği düşüncesiyle güneyden gelen dinleri kabul etmezken, Uygur Devleti'ni kuran Dokuz Oğuzlar, Göktürklerin bu siyasetini terk etmişlerdir. 762 yılında Lo-Yong'a girip ülkeyi fetheden (Bögü Kağan) bu ülkede Mani din adamlarıyla karşılaşmış olanlardan dört tanesini beraberinde Ordu-Balık'a getirmiş ve kendisi de Mani dinini kabul etmiştir.¹⁸⁵

Bögü Kağan'ın bu hareketi Orta Asya tarihinde kendisine büyük bir şöhet sağlamıştır. İşte Uygurların türeyiş efsanesinin kahramanı gibi görünen Bögü Kağan, Mâni dinini kabul eden ve yayan bu kişidir. Efsanenin gerek konu ve gerekse dayandığı inançlar bakımından, Mâni dininin prensipleri ile kurulmuş olması gerekirdi. Fakat durum, Mâni dininin lehinde inkişaf etmemiştir. Eski Türk inanç ve efsaneleri ağır basmış ve efsanesinin ana motifleri, eski Orta Asya Şamanizm'inin unsurları ile donanmıştır. Bu sebeple eski Türk inançları Maniheizm ile Budizm'i adeta efsanenin dışına itmişlerdir.¹⁸⁶

Yakut Türklerinin bir nevi milli destanı olan Er-Sogotoh destanı konu itibariyle bir yaratılış ve türeyiş efsanesidir. Bu destan birkaç ayrı seyyah ve araştırmacı tarafından toplanarak yayınlanmıştır. Destan aynı olmasına rağmen araştırmacıların metinleri arasında önemli farklar vardır. Bütün araştırmacıların metinlerini ayrı ayrı olarak burada vermek tabii olarak imkânsızdır. Bu destanın en iyi metnini derlemiş olan Alman dilcisi O. Böbtling'in bir özetini burada

¹⁸⁴ Ögel, a.g.e., I / 73.

¹⁸⁵ Harun Güngör, Maniheizm, E. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 5, Kayseri, 1988, s. 151.

¹⁸⁶ Ögel, a.g.e., I / 73.

vermek daha yerinde olacaktır. Zira o bu alanda uzman araştırmacılardan biri sayılmaktadır.¹⁸⁷

1) Uygurların Türeyiş Destanı¹⁸⁸

a) Uygurların Yurtları

Bundan önce, Uygurların durumundan ve onların kitaplarında nasıl yazıldı ise, inanışlarından ve kendi dinlerinden birazını da yazmıştık. Onların inanışlarına göre ilk tuedikleri yer, Arkın (Orhun) Nehri kenarı idi. Bu nehir kaynağını, Kara-Korum denilen dağdan alırdı. O dağda, (Ögedey) Kaan'ın yaptırılmasını emrettiği şehrin adı da Kara-korum'du. Dağdan otuz tane çay ve dere çıkardı. Her çayın kıyısında da bir boy otururdu. Uygurların Arkun Nehri kıyılarında, başlıca iki boy grubu vardı. Sayıları artıp da nüfusları çoğalınca, bunlarda diğer kavimler gibi toplandılar ve kendi aralarında birini başkan yaparak ona itaat ettiler. Böylece, aradan 500 senelik bir süre geçti. Bundan sonra Böğü Han onların başlarına geçti. Söylendiğine göre Böğü-Han, Efresiyap'tır. Bir kuyuya da bu ad verilmişti. Kara-Korum'un kenarındaki büyük bir kaya da, aynı adı taşırdı. Bu kuyu Bijen adlı pehlivanın atıldığı bir kuyudur. Çayın kenarında bulunan ve Ordu-Balığ adı verilen büyük şehrin adı da böyledir. Bu gün bu şehre, Mavu-Balığ adı verilir. Şehrin dışındaki kayalar üzerine, bir saray resmi oyulmuştur. Ben, bunların hepsini gördüm (Ögedey) Kaan zamanında, bu kayaları kazdılar. Kayalar altında bir kuyu ve bu kuyunun ağzına da bir taş levha koydular. Bu levhanın üzerinde bazı yazılar vardı. Bu yazıların ne olduğunun anlaşılması ve ne dediğinin sökülmesi, Kaan tarafından emredildi. Bunun üzerine oraya bazı adamlar geldiler. Fakat hiç kimse bu yazıları okuyamadı. Hitay'da bir kavim vardır. Onlaraderler. Onlardan bazı kimseleri de getirdiler. Buyazıların onlara ait olduğu anlaşıldı.

¹⁸⁷ Ögel, a.g.e., I / 97-103.

¹⁸⁸ Ögel, a.g.e., I / 73 ve devamında Cüveyni'ye göre Uygurların türeyiş efsanesi nakledilmiştir. Biz de aynı buraya aldık.

b) Uygurların Türeyişi

Kara Korum çaylarından sayılan iki nehir vardır. Bunlardan birine Toğla ve diğeri de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında da iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk ve diğeri de Farsların naj adını verdikleri ağaca benziyordu, kışın bile bunların yaprakları, servi gibi dökülmezdi. Meyvesinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam fıstığındakine benzerdi. Öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da iki dağın arasında yetişerek büyümüşü

Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dallar yavaş yavaş büyümeğe başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinden büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeye başladı. Her gece bura, bir ışık inmeğe ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmağa başlardı. Diğer bir günde aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde ayrı ayrı birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmağa yetecek kadar süt dolu emcikler asılıydı. Çadırın tabanı da baştan aşağıya kadar gümüşle döşenmişti.

Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıkdılar. Beslenip büyütölmeleri için de onları sütannelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık, süt çocuğı olmaktan çıkıp da konuşmağa başlayınca, Uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp ağaçların yanına gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

“-Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun!”

O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükmdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Çocukların doğdukları yerden şehre dönülünce, onların her birine birer ad koydular. En büyüğünün adı Son kur-Tegin, ikincisinin adı Kotur-Tegin, üçüncüsünün adı Tügel-tekın, dördüncüsünün adı Or-Tegin ve beşincisinin adı da Böğü Tekin oldu. Çocukların doğuşundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesi kanaatine vardılar. Çünkü bunlar, tanrı tarafından bu iş için gönderilmiş olmalıydılar.

Bu çocuklar arasında Bökü-Tegin gerek güzelliği ve gerekse boyu, bosu, sabrı, iradesi, ileriye görüşü bakımından diğerlerinden daha ilerda idi. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Herkes O'nun, Han olarak seçilmesi üzerinde birleştiler ve şenlikler yaparak O'nu Hanlık tahtına oturtular. O memleketi adaletle döşedi ve zulm sahifelerini de kapadı. O'nun etrafındaki adamlar, maiyeti, askerleri, atları ve kulları gittikçe çoğalmaya başladı.

c) Böğü-Han ve Âkınları

Tanrı, ona bütün dilleri bilen üç karga göndermişti. Nerede mühim bir iş olursa, bu kargalar hemen oraya giderler ve o işin nasıl olup bittiğini gözlerler ve ondan sonra da Han'a haber getirirlerdi.

Böğü-Han bir gece evinde uyurken, pencerenin önünde bir kızın hayali belirdi ve O'nu uyandırdı. Bu hayaletten korkan Böğü-Han, kızını görmezlikten geldi ve kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Fakat Han yine görmüyormuş gibi yaptı ve kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu Han vezirine danıştı. Üçüncü gece kız yine gelince, vezirin öğüdüne uyarak, kızını alıp Ak-tağa gitti. Bu dağda sabaha kadar beraber kalıp kızla konuşular. Bu buluşma ve konuşma, yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün, her gece devam etti. Ayrılacakları gün kız ona şöyle dedi:

“-Doğu’dan Batı’ya kadar bütün dünya, senin buyruğun altında kalacaktır. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca, insanların da değerini bil!”

Böğü-Han, askerlerini topladı ve onlardan 300.000 kadar seçme askerini Sonkur-Tegin’in komutasına verdi. Ayrıca Sonkur Tegin’in Kırgız ve Moğol ülkelerine akın yapmasını emretti. 100.000 askerini de Kotur-Tegin’in komutasına verdi ve O’nu da akın için Tankut tarafına gönderdi. Tügel-Tegin’i Tibet yönüne gönderdi. Kendisi de 300.000 askerini emine alarak Hitay (Çin) yönüne yöneldi.

Diğer kardeşi Or-Tegin’i de kendi yeinde bıraktı. Etrafa giden orduların hepsi başarı kazanarak geri döndüler. Getirdikleri paralar, mallar ve ganimetler, sayı ile sayılmazdı. Her yerden birçok adamlar topladı ve onların yardımıyla Ârkun Nehri kıyısında Ordu-Balığ adlı başşehri kurdurdu. Doğudaki bu ülkeler bu suretle onların buyruğu altına girmişti.

Böğü-Han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar O’na yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Böğü Han’a şöyle dedi:

“-Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır!”

Böğü Han’ın veziri de aynı gece, aynı rüyayı görmüştü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandılar ve aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeye çalıştılar. Bunun üzerine orduları buyruklarını alıp batıya yöneldiler. Gide gide Türkistan sınırına vardılar. Burada çayır ve çimenlerle döşenmiş, akarsuları bol bir yere rastladılar. Herkes bu yeri çok beğenmişti. Bunun için de bu yere bir şehir kurdular. Bu şehir, şimdi Kuz-Balığ adı verilen, Bala-Sagun şehridir. Bu şehirde yerleştikten sonra, etrafa ordular göndermeye başladılar. Bu yolla her yeri ellerine geçirmiş oldular. Yeryüzünde onlara kafa tutan ve âsi görünen hiçbir kimse kalmamıştı.

O kadar ileri gitmişlerdir ki, insana benzeyen acayip mahlûklara da rastladılar. Bu insanların elleri ayakları tıpkı hayvanlara benziyordu. Bunları görünce, artık bundan sonra insanların bulunmadığını anlamışlar ve geri dönmüşlerdi. Bütün bu akınlar sırasında pek çok kıymetli şeyler toplamışlardı. Bunların hepsini bir araya getirerek Böğü-Han da herkesin yaptığı hizmete göre, ele geçen bu malları aralarında bölüştü.

Bundan sonra Uygurların emrine giren hükümdarlar birer birer gelerek Böğü-Han'a saygılarını sundular. Bunlar arasında Hint Padişahı çok çirkindi. Bunun için de Böğü-Han, bu padişahı huzuruna kabul etmedi. Böğü Han (bu kabul töreninden sonra) bu padişahların hepsinin kendi ülkelerine dönerek bölgelerini idare etmelerini emretti. Bundan başka bu padişahların Böğü-Han'a ne kadar vergi verecekleri de, ayrıca (bir toplantı ile) karar altına alındı. Artık yeryüzü zaptedilmiş ve Böğü Han'ın karşısında bir engel kalmamıştı. Bunun için geri dönmeye karar verdi ve kendi yurduna geldi.

d) Uygurların Dinleri

Uygurların putlara tapmalarının sebepleri şunlardır: Uygurlar sihirbazlığı iyi biliyorlar ve kendi büyücülerine de Kam adını veriyorlardı. Bu büyücüler, şeytanlar bize bağlıdır ve ne olup biterse bize gelip haber verirler diyorlardı. Onlara göre kendileri olmuş olacak her şeyi bilip ve ona göre tedbirini alabilecek durumla idiler. Bu büyücülerin durumunu tetkik için, bazı kimseler onların yanlarına gitmişlerdi. Bu kişiler bana şöyle dediler:

“-Güya şeytanlar, onların çadırlarının pencerelerinin önüne gelir ve bu büyücülerle konuşurlarmış. Büyücüler, insanlara kötülük getiren bu ruhların, bazıları ile dostluk ve bazıları ile de düşmanlık güdüyorlardı. Bu büyücü kamların en güçlü oldukları zaman, iyi veya kötü ruhlarla bağ kurdukları ve onlarla konuştukları günlerdi. Böyle günlerde Kamların cinsi hayatları söner ve kendilerinde şehvet diye bir şey kalmazdı. İşte Uygurlar bu sihirbazlara Kam adını verirdiler.”

Moğollarda ise ilim ve mağrifet diye bir şey yoktu. Onlar, eskiden beri hep kamların sözlerine inanırlar ve onların emirlerine bağlı kalırlardı. Şimdi bile hükümdar ailesinden gelen Han oğulları ile torunları, onların sözlerine inanır ve verdikleri öğütleri yerlerine getirirler. Hatta ve hatta bir işe başlanacağı zaman müneccimlerle büyücülerin öğüt ve yolları arasında bir birlik gözükmezse o işi durdururlardı. Bunun için de işe başlama emri verilmez idi. Moğollar, hastalarını da onların öğütlerine göre tedavi etmek isterler ve bu yolla hareket ederlerdi.

Çin’de putlara tapma inançları vardır. Böğü Han bir gün, Çin’e elçi göndererek onların Tüviy nan (?) denen din ulularını yanına davet etti. Bu Çin rahipleri Uygur ülkesine gelince, bunları Uygur Kamları ile karşılaştırıp aralarında bir münakaşa yaptırdılar. Münakaşada bunların hangisi galip gelirse, Böğü-Han da onların dinini kabul edecekti. Çin’den gelen bu rahiplerin kutsal kitaplarına, Nom adı verilirdi. Onlar, bu kitaptaki sözlere çok inanırlardı. Bu kitapta, birçok akıl ermez ve batıl hikâyelerle olaylar anlatılıyordu. Bununla beraber bu kitap insanlara eziyet verilmesine ve zulüm yapılmasına karşı idi. Bu kitaba göre kötülüğü iyilikle karşılamak lazımdı. Hayvanlara eziyet etmek de günah sayılıyordu. Bu kitaba bunlara benzer, peygamberlerin getirdikleri dinlere ve yollara uygun pek çok güzel öğütler de vardı. Onların din yolları ve kaideleri çoktur. Bu din, umumi çizgileri ile genel olarak, daha ziyade Hulûli mezhebine benzer. Dediklerine göre bu dine inanan insanlar, birkaç sene önce bile mevcut idiler. Onlar yalnızca iyilik yapar ve ibadetle meşgul olurlardı. Ruhların yükselme ve alçalmalarının, insanların işledikleri işlerle ilgili olduğuna inanır ve kötü işleri yapmamaya dikkat ederlerdi. Kendilerini bu yola vererek bazıları padişahlık, bazıları vezirlik buldular. Bazıları da iyi bir tebaa olmaya çalıştılar. Aralarında dervişlik derecesine erenler de vardı. Onlara göre halk arasında ayrılık ve düşmanlık ekenlerin, insan öldüren veya iftirada bulunanların, halka zulmederek, onlara eziyet verenlerin ruhları, ölümden sonra eziyet ve ızdırıp içinde kalacaklardır. Çünkü bu ruhlar türlü kötü böceklerin vahşi hayvanların ve

buna benzer kötü hayvanların vücudlarına girerek, onların şekillerine bürünerek ve böylece yaşayacaklardı. Kötü işler işlemiş insanların yeniden insan olarak doğmaları mümkün değildi. Bunun için de onlar, sonsuz bir keder ve ıstırap içinde kalacaklardı.

Çin'den gelen rahiplerle Uygur Kamları arasında yapılan mümkaşada, Çin'den gelenler galip geldiler. Bunun için de Böğü-Han, puta tapanların dinini kabul etti. Bu dine sonradan, birçok kavimler de inanmaya başladılar. Doğu ülkelerinde yaşayan, puta tapan halklar, dinlerine çok bağlı ve müteassıptırlar. Bunun için de Müslümanlara karşı düşmanlık güderler. Böğü-Han ölünceye kadar ömrünü saadet içinde geçirdi.

Bana söylenen bu batıl şeyler ve yalan inançlar pek uzundur. Ben bunların ancak yüzde birini yazdım. Bunları yazmakla güttüğümüz maksat da bu halkların cehaleti ile ahmaklıklarının ne derece olduğu göstermek içindir.

e) Uygurların Göçü

Bir dostum da bana şöyle bir şey anlatmıştı: “-Bir kitapta okuduğuma göre vaktiyle yaşamış bir kişi varmış. Bu adam kendi yurdundaki iki ağacın arasında bir çadır kurmuş. Bu çadırın içine de sıra ile kendi çocuklarını oturtturarak, çocukların arasına birer mum koymuş. Birtakım adamları da toplayarak bu acayip şeyi göstermek için oraya götürmüş. Çadırdan içeri girince hemen diz çökeder onlara saygı göstermiş ve tapınmağa başlamış. Etrafindakilere de kendisi gibi yaparak saygıgöstermelerini emretmiş. Cahil ve bilgisiz halk da buna inanmışlar ve tapınır gibi yerlere kapanmışlar. Bundan sonrada çocukları iyi bir bakım ve büyük bir saygı ile büyütmüşler. Aradan zaman geçip ve çocuklar büyüyünce, bunlardan birini alıp han yapmışlar.”

Günün birinde Uygurlar ile onlara bağlı olarak yaşayan halklar bazı garip şeyler hisseder olmuşlar. Nasıl olmuşsa atlar kişnemeye, develer böğürmeye, vahşi hayvanlar ile kuzular melemeye, çocuklar da ağlamaya başlamışlar. Bu arada da her sestten “Göç! Göç!” diye bir söz duyulur olmuş. Uygurlar, bu

seslerden artık eski yurtlarını bırakarak gitmenin zamanı geldiğini anlamışlar ve her şeylerini toplayarak yola koyulmuşlar. Her konakladıkları yerde de “Göç! Göç!” seslerini duyar olmuşlar. En sonunda bir yere gelmişler ve orada Beş-Balığ şehrini kurmuşlar. Artık bundan sonra da “Göç! Göç!” sesleri duyulmaz olmuş. Bu seslerin kesilmesini onlar, artık burada yerleşmeleri için bir buyruk olarak kabul ettiler ve orada yerleştiler. Aynı beş mahalle yaptılar ve bu beş mahalleden meydana gelen şehre de Beş-Balığ adını verdiler. Bu şehir gün geçtikçe büyümeğe başladı ve bu çağdan itibaren de Uygurların soy ve çocukları bu şehirde hükümdarlık etmeğe başladılar. Uygurların Hanlarına “İdil-Kut” unvanı verilmiştir. Uygurların türedikleri bu ağacın birer dalı da her Uygur evinde duvara asılı olarak bulundurulurdu.

2) Yakut Türklerinin “Er-Sogotoh” Ağaçtan Türeme Destanı¹⁸⁹

Er-Sogotoh isminde bir er varmış. Anasız babasızmış. Gökten mi indi, yoksa yerden mi çıktı, kendisi de bilmezmiş. Bir garip ermiş. Boyu en geniş karış, eni dört geniş karış, bir omuzundan bir omuzuna kadar da beş karış tutarmış. Kolları tıpkı kurumuş bir kayın ağacı gibi. Gözleri, at dizgini halkaları gibi yuvarlakmış. Burnu ise, bir ineğin kürek kemikleri kadar büyükmüş.

Küvetine gelince, donmuş ağaçları bile kökten çıkarmak onun için bir hiçmiş. Kuru, koca kayın ağaçlarının tutup kırmak onun için bir zevkmiş. Dikili ağaçları kökten çıkartıp atmak, onun için de neymiş! Sözleri gök gürültüsünü, nefesi rüzgârı, sesi fırtınaları, bakışı ise yıldırımları andırmış. Yurdundaki çayırlar tıpkı bir kalay gibi parlar; ormanlar ise bakırdan yapılmış bir yer parçasına benzermiş. Suları gümüş gibi parlarmış. Yurdunda bir süt denizi varmış ve hiç kurumazmış. Er-Sogotoh ırmaklarında yıkanır, ormanlarında avlanırmış. Hemen yurdunun kıyısında bir de büyük bir deniz varmış. Bu denizde kumlar cam parçası gibi, dalgaları da tıpkı beyaz bir gümüş gibi parlarmış. Ormanlarında arslanlar dolaşır, kızgın ayılar gezer ve Boz-kurtlar (Kök-Börü) bulunurmuş.

¹⁸⁹ Ögel, a.g.e., I / 104-106; Böhtling’in derlediği destanın bir özeti Ögel tarafından bu şekilde nakledilmiştir.

O'nun yurdunda hiç kış yokmuş. Ağaçların üstünde kartallar çılgık atar ve kuşlar ötermiş. Ağaçlar yapraklarını da hiç dökmezlermiş

Evi, O'nun yurdunun üstünde tıpkı mavi bir duman gibi görünürmüş. Kırk pencereci, kırk köşeli bir evmiş. Her köşesi, gümüşten yapılmış imiş. Evin ortasında büyük bir salon varmış. Bu salonda da üç ocak bulunur ve her ocağın üstünde de bir baca tütermiş. Her ocağın başında da birer kadın otururmuş.

Evinin doğu tarafında büyük bir çayırılık varmış. Tam evin önünde de büyük bir ağaç yükselirmiş. Bu ağaca Hakan-Ağaç derlermiş. Bu ağaç öyle büyük, öyle büyükmüş ki, ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş. Zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş. Onun dibinde de insanlığa ölmezlik sırrını veren ebedi “Hayat Suyu” kaynarmış. İhtiyarlar, kuvvetten düşmüş inekler gelirler bunun diplerinde gezerler, bu sudan içtikten sonra, yine gençleşip kuvvetlenerek geri dönerlermiş. Uçan ve kaçan vahşi hayvanlar, bu ağacın dallarında gezerler ve onun usarelerini emerek, kutsal bir kuvvete sahip olurlarmış.

Eviden yine çıkıp güneye bakılınca, güneyde de büyük bir kayın ağacının yükseldiği görülürmüş. Bu kayın ağacı o kadar güzelmiş ki, tıpkı gençbir kızı andırırmış. Bir tepe üzerinde yükselir ve adeta bir adacık meydana getirirmiş.

Batı'da da fundalıklar uzanır, onun arkasını da lâdin ormanları kaplarmış. Kuzey'e gelince, burada kadın şamanlar bulunur, büyüler yapar ve dualar okurlarmış. Şamanların ötesinde de, ihtiyar bir “Ana” otururmuş.

Er-Sogotoh'un elbiseleri de fevkalâde idi. Silahlarına gelince bir yayıvardı ki, kemikten yapılmıştı ve altı kişi bile yığılsa bu yayı çekemezdi. Okları tıpkı çekice benzendi ve ağaçtan yapılan balıkçı kulübeleri kadar büyüktü. Sivri uçlu bir okunu, bir obanın demircisi, kaşığa benzer okunu da başka bir obanını demircisi uzun zaman çalışarak yaparlarmış. Bunlardan başka ağır bir mızrağı, topuzu ve kılıcı vardı. Onun atının tarihi ise çok uzundur.

Er-Sogotoh, 19 yaşına gelince, kalbi başka türlü atmağa ve kanı da için için kaynamağa başladı. Baktı etrafına, kendine yanadı. Dünya âlemde herkes çift çift geziyordu. Bu olmaz, ben de kendi eşimi bulayım diyerek yola koyulmuş. Gitmiş evinde uyumuş, sabah kalkınca ilk işi Hakan-ağaç'ın önüne gitmek olmuş. Ağacın önüne gitmeden önce de güneşe dönüp üç defa selam vermiş. Hakan ağacın önüne gidince, diz çökmüş ve ağaca şöyle demiş:

“-Benim ağaç Hakan'ım! Ey kutsal ruh! Ey Ulu Hatun! Benim yurdumun ruhu! Ben bir yetimden başka bir şey değildim. Sen aldın beni büyüttün! Ben küçük bir çocukken, sen beni büyük bir adam yaptın! Gel de benim ne olacağımı, geleceğimi de bildir! Ben ne yapacağım? Ben bundan sonra nasıl yaşayacağım? Ey ulu Anne!”

Er, bunları söyledikten sonra birden gökler kapanmış; bulutlar toplanmış ve gök de müthiş bir şekilde gürlemeğe başlamış. Az sonra da iri, iri damlalı bir yağmur yağmış ve etrafı seller götürmüş. Gökten beyaz bir bulut uçmuş ve bu buluttan da yerlere yıldırımlar inmiş. Yer gök titremiş, ırmaklar taşmış ve denizler çalkalanmış. Az sonra, ak saçlı Ana-Tanrı görünmüş. Yavaş yavaş ağacın kökünden dışarı çıkmış ve oğlanın karşısında durmuş. Tıpkı keklik göğsü gibi, iki büyük tulum gibi de memeleri varmış. Oğlana dönmüş ve şöyle demiş:

“-Dinle, ey çocuk! Senin baban Er-Toyon ve annen ise Kübey-Hatun idi. Seni doğuran ve dünyaya getiren onlardır. Göğün üçüncü katından bir emir geldi ve bu emirde, senin alınarak büyütülmen ve insanların atası olman buyuruldu. Bunun için de ben seni alıp büyüttüm. Şimdi atına bin de güneye git. Belki yolculuğun güç ve zahmetli olacak. Ana Tanrı yardımcın olsun, her şeyden başarı sana ulaşsın...”

Ak saçlı ana, oğlana bunları dedikten sonra, birazda hayat suyu, vermiş ve oğlan sarı atına binip yola koyulmuş. Oğlan ayrıca 7 inekle 7 öküz de kesip etlerini pişirip derilerini de tulum yaparak, ağızına koymuş ve tulumları da atının kulağına asmış ve acıktıkça buradan uzanıp yemeğe başlamış.

Epey yol aldıktan sonra, “Kaya Kapısı”na gelmiş. Oradan Demirdağ’a geçmiş. Demirdağ’ı da geçtikten sonra “Kan Irmağı” na erişmiş. Bu ırmaktan, su yerine kan akarmış. Bu defa atı çaresini bulmuş ve uçarak sahibini ırmağın öte geçesine geçirmiş.

Oradan Kara-Han’ın ülkesine gelmiş. Bu Kara-Han, Ulur-Toyon’un neslinden gelirmiş. Han-Tangara’nın da akrabasıymış. Kara-Han’ın on tane oğlu ve dokuz tane kızı varmış. Kızları o kadar güzelmiş ki, bu kızların güzelliğini bilmeyenyokmuş. Er-Sogotoh, baştan ayağa demire donanmış olarak gelmiş ve Kara-Han’ın ülkesine girmiş.

Bundan önce de Kara-Han’ın ülkesinde bazı garip şeyler olurmuş. Gökler kararmış, yerler titremiş ve cehennemın sahibi Buura-Dohsun gelmiş ve Karar Han’ın canını almak istemiş. Kızlar ağlaşmışlar, oğlanlar bağırışmışlar. Tam bu sırada da Er-Sogotoh gelmiş. Kızlar böyle bir erin geldiğini görünce hemen önünü kesmişler ve olan biten her şeyi anlatarak, ondan yardım istemişler. Oğlan cehennem zebanisi Buura-Dohsu’u görünce hemen hücum etmiş ve başlamışlar dövüşmeğe. Ama cehennem zebanisi çok kuvvetli imiş ve başlamış ağır basmağa. Oğlan tam acze düşmüşken, bakmış ki, damarlarında tanrısal bir kan ve vücudunda da gittikçe çoğalan bir kuvvet ve tuttuğu gibi cehennem zebanisinin başını kesmiş. Vücudunu da parça parça etmiş ve göklere savurmuş. Yalnızca kalbinin bir ucu kalmış. O da bir karga olup uçmuş. Onun için bu kuş kötü kötü bağırılmış...

Kara-Han, bu felakatten kurtulunca küçük kızını tutmuş Er-Sogotoh’a vermiş. Onlar da yeryüzüne inerek, Yakut Türklerini meydana getirmişler

B)Türeyiş Destanlarındaki Dinî Motifler

1) Uygurların Türeyiş Destanındaki Dinî Motifler

Uygurların Böğü Kağan zamanında yani 763 senesinde kabul ettikleri Mani dini ile ilgili bir motif gökten ışık inmesidir. Maniheizm’de ışık bir prensip ve felsefe halindedir. Bu efsanede Mâni dinini kabul ederek Uygurlar arasında yayan Böğü Kagan’a büyük bir önem verilmiş olması da bu efsanenin Mâni diniyle ilgisini gösteren başka bir delildir. Gökten ışığın inmesiyle gebe kalma olayı Çinlilerde de görülmektedir.¹⁹⁰Aynı olay Moğolların tarihinde açıkça anlatılan “Alanguvan: Alageyik” Karahitay sülalesinin ilk validesi, sonra Kırgız menkıbesindeki “Kırk Kızla ‘Kanklı’” menkıbesindeki Han kızları, Karahanlılara mensup “Alanur Hanım” hep bu suretle hamile kalmışlardır.¹⁹¹

Kuşlarla konuşulması Orta-Asya ve Anadolu masallarının önemli bir özelliğidir. Orta-Asya ve Batı Sibiryas masallarındaki büyük hanlar ve ermişler bilhassa kaz dilinden çok iyi anlıyorlardı. Göçmen kuşlardan olan yaban kazları bölge halkının inancına göre tanrı yerlerine gider ve dönüşlerinde de haber getirirlerdi. Şamanlarda kuşlarla konuşabilir özelliğe sahip idiler. Altay Türkleri ağaçkakan kuşunun tanrı ile aralarında elçi kabul ederlerdi. Orta-Asya ve SibiryasŞamanizm’inde yer alan kartal da tanrının bir elçisi sayılırdı.¹⁹²Bilindiği gibi kuşdili bilmek, kuşlarla konuşmak Hz. Süleyman Peygamber’inde bir özelliğidir.¹⁹³Efsanede de Böğü Kağan’ın kargalarla konuşmasından bahsedilmektedir. Ayrıca kargaların tanrı tarafından gönderilmiş olduğu ve Böğü Han’a ondan haber getirmeleri hususu da dikkati çekmektedir.

Türk mitolojisindeki destan karamanlarının evlendiği hanımlar genellikle tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır. Burada da Böğü Kağan’ın hanımının aynı şekilde gönderilmiş olduğunu görüyoruz. Üst üste üç gece

¹⁹⁰ Ögel, a.g.e., I / 83.

¹⁹¹ Köprülü, a.g.e., s. 62.

¹⁹² Ögel, a.g.e., I / 86. Ayrıca bkz. I / 47.

¹⁹³ 27 / Neml, 16.

kutsal kızın hayali Böğü Han'ın penceresinde belirmiştir. Bu duruma alışık olmayan Böğü Kağan vezirine danışarak kızı alıp Ak Dağ'a gitmiş ve bu buluşmalar yedi yıldan fazla sürmüştür. Ayrıca Böğü Kağan bu kızın müjdesi ile yeryüzünü fethetmiş ve bunda başarılı olmuştur.

Bu destandaki bazı motiflerle Oğuz Kağan destanındaki motifler arasında büyük benzerlikler vardır. Böğü Kağan'ın askerlerini toplayarak savaşa hazırlanması ve yeryüzünü fethetmesi Oğuz Han'ın savaşlarını ve zaferlerini hatırlatmaktadır. Beyazlar giymiş bir ihtiyarın Böğü Han'a bir yeşim (yada) taşı vermesi ve onu muhafaza etmesini istemesi de bir motif olarak gözükmektedir. Türklerin ya da taşı dedikleri ve kendisinde sihirli bir kuvvetin varlığını farzettikleri bu taş Türkler arasında çok eskiden beri bir tılsım mahiyetinde düşünülmektedir.¹⁹⁴Bu husus menkıbelerin oluşumunda kendisini açıkça göstermektedir. Ya da, Cada ve Yad şeklinde isim verilen bu taş Türk kavimlerinde sihirli bir taş kabul edilmiştir. Bu taşla istenildiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılabilir. Fırtına çıkarılabilir. Bu taş her devirde Türk kanlarının ve büyük Türk komutanlarının elinde bulunmuş Şamanistlere göre zamanımızda da Büyük Kamların ve Yadacıların ellerinde bulunmaktadır.¹⁹⁵

Kaşgarlı Mahmut “Yat” ismini verdiği bu taşla ilgili olarak şunları söyler: “Belli başlı taşlarla yapılan bir çeşit kâhinliktir. Bu, Türkler arasında meşhurdur. Yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilebilir. Yağma ülkesinde mevsim yaz olmasına rağmen bu suretle kar yağdırıldığına gözlerimle şahit oldum.”¹⁹⁶

İslâm kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına yağmur taşı veya cada taşı denildiği kaydedilmiştir. Yakutlarda ya da taşına “Sata” denilmektedir. Onlara göre bu taş at, inek, ayı, kurt gibi hayvanların içinde bulunur. En kuvvetli sata taşı, kurdun karnından çıkartılan taştır. Altay Şamanistlerinde de kamlardan

¹⁹⁴ Köprülü, a.g.e., s. 61-62.

¹⁹⁵ İnan, Şamanizm, Ankara, 1986, s. 60.

¹⁹⁶ Divanu Lügati't-Türk, Besim Atalay Tercümesi, Ankara, 1986, III / 3.

başka “Yadacı” denilen kinseler vardır. Bu taşlar da bahsedilen özelliklere sahiptir.¹⁹⁷

Aksakallı ihtiyar motifleri, Türk mitolojisinin belirgin motiflerinden biridir. Oğuz Kağan destanında da yüksek bir maneviyata ve uzun bir tecrübeye sahip aksakallı asıl bir insandan bahsedilmektedir. Bu bilge insan, Oğuz Han ve oğullarına uzun seneler vezirlik yapmış olan İrkil Ata’dır.¹⁹⁸

Destanlarda destan kahramanların isimleri de tertiplenen bir toy da aksakallı ihtiyarlar tarafından verilirdi. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde Han’ın oğlunun Bamsı Beyrek ve Manas Destanı’nda da Manas’ın oğlunun Semetey adını almaları bu şekilde olmuştur.¹⁹⁹Aksakallı ihtiyar motifleri Şamanist Altay ve Sibiryâ masallarının her alanında ortaya çıkan bir motiftir.

Türk destanlarında ağaçtan türeme motifi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Uygurların türeyiş efsanesinde de ağaç motifi şöylece ifade edilir: “Togla ve Selenge adlı iki nehrin arasında birtakım özelliklere sahip iki ağaç vardı. Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık inmişti. Ve ağacın gövdesinde bir şişkinlik belirdi, on aya yakın bir süre sonra bu şişkinlik yarılarak içinden beş çocuk çıktı. Bunların en küçüğüne Böğü Han adı verildi.”²⁰⁰Oğuz Kağan destanını incelerken de aynı sahnelerin cereyan ettiğini gözlemlemiştik. Orada da Oğuz Kağan’ın ikinci karısı göl ortasındaki bir ağacın kovuğunda bulunmuştu.

Dede Korkut kitabında da ağaç için söylenmiş çok güzel mersiyeler vardır. Ayrıca Türk edebiyatında kaba ağaç deyimi de çok büyük bir öneme sahiptir.²⁰¹

Uygurlar arsında tutulmuş ve diğer Türklere yayılmış olan Maniheizm’de beş hayat ve beş de ölüm ağacı vardır. Bu on ağaç ananesi Türklerinkinden oldukça ayrı özelliklere sahip görünümündedir.²⁰²Hayat ağacı ile ilgili olarak Yahudilik’te

¹⁹⁷ İnan, Şamanizm, s. 162-163.

¹⁹⁸ Ögel, a.g.e., I / 209; İnan, Makaleler ve İncelemeler, I / 196.

¹⁹⁹ İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1991, II / 240.

²⁰⁰ Ögel, a.g.e., s. 90.

²⁰¹ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara, 1989, s. 108 ve 214.

²⁰² Ögel, a.g.e., s. 90.

de bir inanç mevcuttur. Çeşitli mitolojilerde insanın kendinden geldiği, ölümden sonra ruhların tekrar ona döndüğü şeklinde anlatılan ağaç, Hayat Ağacı motifidir.²⁰³

Şamanist Türklerin takdis ettikleri ağaçlardan en meşhur olanı kayın ağacıdır. Her Şamanlık ayini yapılırken kayın ağacı bulunur. Şamanistlerin inanışlarına göre kayın ağacı “atamız Ülgen’den, anamız Umay ile gökten indirilmiştir.” Şaman ilahilerinde kayın ağacı “Bay Kayın” diye tavsif edilmiştir.²⁰⁴

Kayın ağacı, eski Türklerin günlük hayatlarında da çok önemlidir. Türkler en iyi ve sağlam oklarını kayın ağacından yapmışlardır. Ayrıca toz dedikleri yay kılıfları da kayın ağacı kabuğundandır. En iyi semer ve eğer ağaçları da yine kayın ağacındandır. Yakut Türklerinde kayın ağacı kadar Karaçamlar da önemlidir. Altay şamanları da sık sık gökten inen kutsal bir kayın ağacından bahsetmişlerdir.²⁰⁵Türklerin saydıkları ağaçlar arasında kayın ağacından başka ağaçlar da vardır. Bunlardan biri de ardıç ağacıdır. Manas destanında, kısır kadınlara çocuk verdiğine inanılan ardıçlı mezarudan bahsedilmektedir. Kahramanlardan biri ardıçlı mezar hazretin tanrısından meydana gelmiştir. Ayrıca Başkurtlar da ardıç ağacını kutsal saymaktadırlar.²⁰⁶

2) Yakut Türklerinin “Er-Sogotoh” Ağaçtan Türeme Destanındaki Dinî Motifler

Saha Türklerinin milli destanı durumundaki Er-Sogotoh efsanesi, Türk mitolojisinin önemli bir parçasıdır. Bu efsane birçok araştırmacı tarafından derlenip yayınlanmıştır. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi biz Böntling tarafından derlenen metni esas aldık. Bu destanda Er-Sogotoh Oğuz Han’a vücut yapısı olarak benzetilmiştir. Ak Deniz ile Süt Deniz Altay ve Yakut mitolojisindeki gibi burada da geçer. Bunlar birer motif durumundadır. Türk

²⁰³ Hikmet Tanyu, “Ağaç”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 457.

²⁰⁴ İnan, Makaleler ve İncelemeler, II / 254.

²⁰⁵ Ögel, a.g.e., I / 93-95.

²⁰⁶ İnan, Makaleler ve İncelemeler, II / 258.

mitolojisi bakımından önemli bir noktada kök bürü yani, gök kurtların burada geçmesidir. Hayat ağacı ve kutsal kayın ağacı da burada zikredilmiştir. Oğuz Kağan destanında olduğu gibi Er-Sogotoh'da kutsal bir kişidir. Oğuz Kağan'ın babasının adı Karahan idi. Karahan asil soydan gelmeyen hükümdarlara verilen bir addır. Er Sogotoh hayat ağacı ile görüştüktan sonra, Karahan ülkesine giderek kızını istemiştir. Bu destandaki Karahan adı da kara insanların reisi dunnundadır.²⁰⁷

Bilindiği gibi “hayat ağacı” ile “hayat suyu” dünyanın en yaygın mitolojik inançlarından. Hayat ağacı kavramıyla ilgili inançlar Mayalarda, Cermenlerde, Vedalarda ve eski Mısır'da mevcuttur. Bu ağaç ölümsüzlük bahşeder ve ilahlara mahsustur. Çeşitli varlıklarla korunduğundan ona ulaşmak zordur.²⁰⁸

Kitab-ı Mukaddes'te de hayat ağacı birçok yerde zikredilmektedir. Bunlardan biri Hz. Âdem'in yaratılmasından sonra Aden'deki bahçede dikili olan ağaçlardan birinin hayat ağacı²⁰⁹ olduğu, bir diğeri de hayat ağacının Âdem'in dokunmaması gereken yasak ağaç²¹⁰ olduğu şeklindedir.

Yahudilik'te hayat ağacı, kökleri semada, dalları yeryüzünde olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca bu ağaç, Tevrat'ta ifade edildiği üzere ölümsüzlük bahşetmektedir.²¹¹

Merkez simgeçiliğın en yaygın çeşidi evrenin merkezinde bulunan ve üç dünyayı bir eksen gibi tutan kozmik ağaçtır. Bazı inançlarda ayinsel ağaçla, kozmik ağaç özleşmiştir.²¹² Hristiyanlık bu simgeyi kullanmış yorumlamış ve genişletmiştir. İyilik ve kötülük ağacının tahtasından yapılma haç, kozmik ağacın yerine geçmiştir. Bizans ilahilerinde bugün bile kutsal haçın yükseltilme

²⁰⁷ Ögel, a.g.e., I / 97 vd.

²⁰⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 361.

²⁰⁹ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 2 / 9.

²¹⁰ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 3 / 22.

²¹¹ Bolay, a.g.e., I / 361.

²¹² Mircea Eliade, İmgeler ve Simgeler, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1992, s. 23-27.

gününde İsa'nın çarmıha gerildiği yere dikilen hayat ağacı, hâlâ canlılığını korumaktadır.²¹³

Er-Sogotoh efsanesindeki hayat ağacı ile ilgili inançlara göre yalnız ilk insan Âdem ile Havva değil, bütün diğer varlıklar da bu ağaçtan beslenmektedir. Büyük tanrılardan biri olan doğum tanrıçası da Altaylıların doğum tanrıçası gibi bu ağacın içindedir. Bu hayat ağacı Er-Sogotoh destanında yedi dallı olarak anlatılmıştır.²¹⁴

Bu efsanede de kayın ağacından söz edilmektedir. Önceki bölümde bu konuda biraz bilgi vermiştik. İlave olarak Yakutların, karaçam ağacını da kutsal saydıklarını belirtelim. Çocuğu olmayan Yakut kadınları “yuvalı” karaçam ağacını gelip beyaz at derisini ağacın altına serip ve ağacın karşısında dua etmektedirler.²¹⁵

Er-Sogotoh efsanesinde ortaya çıkan belirgin bir motif de hayat suyudur. Bazı Altay efsanelerine göre göğün onikinci katma kadar yükselen dünya dağının üzerinede bir kayın ağacı vardır. Hayat suyu da bu kayın ağacının altındaki kutsal bir çukurda bulunmaktadır. Tata isminde kutsal bir bekçi o hayat suyunun başında beklemektedir. Ayrıca hayat, suyunun da çeşitleri vardır. Bazı masallarda hayat suyu yalnızca ölüleri ve hastaları iyileştirir. Bazı efsanelerde ise ihtiyarlara gençlik verir.²¹⁶Yakut destanında da hayat suyu hakan ağacın dibinde kaynamaktadır. İnsanlığa ölmezlik sırrını bahşeder. İhtiyarlar bu sudan içtikten sonra gençleşip kuvvetlenirler. Efsanede geçtiği şekliyle Er-Sogotoh'a yeni ve sonsuz birgüç veren su da hayat suyudur.

İnsanların ve toplumların sahip olduğu farklı eğilimler onlara sonsuz hayat fikri vermiştir. Gerçek hayattaki suyun da insanlar üzerindeki etkisi ile insanlar kendilerine ölümsüzlük kazandıran efsanevi bir su “Ab-ı Hayat”

²¹³ Eliade, aynı eser, s. 195.

²¹⁴ Ögel, a.g.e., I / 96.

²¹⁵ İnan, Şamanizm, s. 64.

²¹⁶ Ögel, a.g.e., I / 107.

oluşturmuşlardır. Hızır'ın içtiği ve içenleri ölümsüzlüğe kavuşturduğu söylenen²¹⁷bu su, çeşitli inanç sistemlerinde kendini göstermektedir.

İslâm Türk kaynaklarında ve edebi mahsullerde değişik isimlerle anılan Ab-ı Hayat, Hızır ve İskender'e atfen de kullanılmıştır. Efsanelerin dışında Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılırken “balığın canlanması”²¹⁸olayında da dolaylı olarak bu sudan bahsedildiği ifade edilmiştir.

Arap, Fars ve Türk milletlerinin Müslümanlığı kabul ettikten sonra edebiyatlarında ortaklaşa işlenen konulardan biri de Ab-ı Hayat'tır. Ab-ı Hayat kavramı din dışı edebiyatta İskendernamelerde divan ve halk edebiyatında kullanılmıştır. Tasavvufta da Allah'ın el-Hayy ismi ile ilgili olarak bu kavram izah edilmiştir.²¹⁹

Destan ve masallarda bazı hayvanların Ab-ı Hayat içerek ölümsüzleşmesi olayı motifleri vardır. Bunlardan en meşhuru Koroğlu'nun atıdır. O hayat pınarından içmekle ebedi hayata kavuşmuştur.²²⁰

Er-Sogotoh destanında hayat suyu ile ilgili olarak bilgi verilirken uçan ve koşan hayvanların da bu sudan içerek kutsal bir kuvvete sahip oldukları kaydedilmiştir.²²¹

²¹⁷ Şemseddin Sami, Temel Türkçe Sözlük, Sadeleştirilmiş ve genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî, Tercüman Yay., İstanbul, 1985, I / 1.

²¹⁸ 18 / Kehf, 60-82.

²¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayat”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 1.

²²⁰ Amil Çelebioğlu, “Âb-ı Hayat”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988, I / 4.

²²¹ Ögel, a.g.e., I / 105.

SONUÇ

“Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dini Motifler” isimli bu çalışmamızın birinci bölümü yaratılış destanlarını aitti. Türk yaratılış destanları ve oradaki dini motifler başlığı altında ele aldığımız destanlardan birisi, Oğuz Kağan Destanı’dır. Oğuz Kağan Destanı ile ilgili kaynaklar bu destanın İslâm öncesi vb. sonrası şeklinde iki boyutunu çok az farklarla ortaya koymaktadır. Mesela, İslâm’dan önceki rivayeti ile Oğuz Kağan Destanı, destan yapısına, uygun bir şekilde Oğuz Kağan’dan bahseder. Öyleki, orada Türk cihangirlik ve hâkimiyet duygusu bütünü ile mevcuttur. Fakat Oğuz Kağan destanının İslâmî şekli diye adlandırılan rivayetinde hâkimiyet ve cihangirlik duygusu İslâmleştirilmiştir. Yine aynı şekilde Oğuz Kağan’ın dünyaya gelişi ve annesinin sütünü kabul etmeyişi konusu da İslâmleştirilerek nakledilmiştir. Her iki versiyonunda da Oğuz Kağan Destanı, Türklerin bozkır medeniyeti hakkında bilgiler içermektedir. Oğuz Kağan böyle bir toplum içinde yaşamış, at binmiş, avcılık yapmış, toplumun kahramanı sayılabilecek vasıflara bu kültür içerisinde sahip olmuştur. Oğuz Kağan bir destan kahramanı olarak toplumu idare etmiş ve şahsiyeti ile onlara hâkim olmuştur. Toplumu tehdit eden unsurları ortadan kaldırmış ve onlara yeni ufuklar açmıştır. Bütün bu vasıflara sahip olurken beslendiği en önemli kaynak tanrı olmuştur. Mesela, gergedanı (canavarı) öldürerek kendi toplumunu rahata kavuşturması ve yeni fetih hareketlerine girişerek yeryüzüne hâkim olma düşüncesinde müracaat ettiği iki kaynak da dini bir motif olarak gözükmemektedir. Biri tanrı, diğeri İrkil Ata, tanrının yardımı ve İrkil Ata’nın da tecrübesi daima Oğuz Kağan’ı sahip olduğu ideolojisinde desteklemiştir.

Destanda Oğuz Kağan mitolojik unsurlarla tasvir edilmiş adeta tanrı ile bağlantı kurularak kutsal bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. Daha doğuşunda Oğuz Kağan annesinin Müslüman olmadığı için sütünü emmeyi kabul

etmemiştir. Aradan bir yıl geçmeden konuşma özelliğine sahip değilken konuşmuştur.

Adının kendi tarafından konulmasını sağlamıştır. Bütün bu husular dini birer motif olarak gözükmemektedir. Zira aynı olaylar aynı şekilde Hz. İsa ve Hz. Yahya ile ilgili olarak ehli kitap hakkında da zikredilmiştir. Yine aynı şekilde Oğuz Kağan'ın evleneceği zaman da kendisine layık görülen kızları reddetmesi onların Müslüman olmamalarına bağlanmıştır. Ayrıca Oğuz Kağan amca kızı ile evlenirken onu adeta Müslümanlaştırdıktan sonra kabul etmiştir. Bilindiği gibi İslâm hukukunda da mümin bir kimsenin evlenmesi aynı anlamda belirli şartlara bağlanmıştır. Mesela mümin bir erkeğin kâfir bir kadınla evlenmesi haram kabul edilmiştir.

Oğuz Kağan'ın ikinci evliliği yaptığı kadının yaratılışı kozmik âlemle ilgili bir motiftir. Bu motif Türk kozmolojisinin diğer milletlerin kozmolojisinden ayrıldığı bir motiftir. Zira Oğuz Kağan'ın her iki evliliğinde, Türk düşünce düzeninin önemli bir meselesi mukaddes bir şekilde anlatılmıştır. Adeta Oğuzların yaratılışı, Tanrısal bağlarla izah edilmiştir. Aynı hususu Oğuz Han'ın çocuklarında da görmek mümkündür.

Türk mitolojisinin en önemli sembolü kurttur. Birçok Türk efsanesi, Türklerin kurttan türeyişi ile ilgilidir. Türklerdeki kurt totem olarak kabul edilmemelidir. Kurdun totem olmadığı fakat Türk'ün hayat felsefesine bir hayli yön verdiği açıktır. Destanda geçtiği şekliyle kurt daha çok yol gösterici (rehber) pozisyonundadır. Diğer destanlarla birlikte ele alındığında kurdun ata ya da kurtarıcı durumuna olduğu inancı bu destanda pek gözükmemektedir.

Oğuz Kağan Destanı'ndaki Gök Tanrı ile ilgili pasajlar Türklerin göğün tanrıdan ayrı olduğu şeklindeki inançlarını net bir şekilde belgeler durumdadır.

Eski dinlerde ağacı kutsallaştırma şeklinde bir inanç daima mevcut olmuştur. Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve Müslümanlık'ta ağaç ve ağaçla ilgili birçok

inaniş mevcuttur. Oğuz Kağan Destanı'nda da ağaç kutsal sayılabilecek bir dereceye sahiptir.

Türk destanlarının yaratılış efsaneleri ile ilgili olanlarından biri de Altay Türk Yaratılış Destanlarıdır. Bu destanlar coğrafi bölge açısından Altay-Yenisey sahasında cereyan etmiştir. Ana çizgiler itibariyle Türk ve Sibirya mitolojisine oturtulan bu destanlar geniş çapta İran mitolojisi ve Maniheizm'in etkisine bağlıdır. Altay ve Saha manevi inancının bütün Türklere şamil edilmemesi şartıyla bugünkü Altay dağlarında ve Yenisey Irmağı'nın oluşturduğu bölgelerde yaşayan Türk boylarında bu inançların izlerine rastlamak mümkündür. Şamanî Altay Abakan kabilelerince meskûn bu bölge de Altay yaratılış destanları ile ilgili birtakım eski parçalara rastlamak mümkündür.

Türk milletinin dünyanın ve insanın yaratılışı hakkındaki duyuş, görüş ve inanışlarını ortak olarak bulabilecek yer bu bölgede yaşayan Türkler ve bunlar arasında muhafaza edilen bu destanlardır. Altay Yaratılış Destanlarında Mâni dininden, Budizm'den ve hatta Hristiyanlıktan türlü tesirler gözükmektedir.

Değişik araştırmacılar tarafından derlenen bu destanlarda Türklerin yaratıcı tanrısı durumunda olan Ülgen hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna bağlı olarak yaratıcı Tanrı Ülgen'in Türklerdeki eski ve müşterek tanrı tipini temsil ettiği söylenebilir. Bu destanlarda Tanrı-Şeytan ikilisi, Şeytan Ehrimen şeklindeki İran mitolojisinden farklı ele alınmıştır. Adeta, Tanrı-Şeytan ilişkisi Türklerin tek tanrı düşüncesi çerçevesine indirgenmiştir.

Dünyanın üzerine durduğu balık ya da öküz şeklindeki mitolojik unsurlar bu destanlarda da işlenmiştir. Diğer milletlerin mitolojileriyle de işlenen bu husus, Altay efsanelerinde farklı olarak ele alınmıştır.

Bu destanlarda dünyanın yaratılışı vb. ondan öncesi her yerin su ile kaplı olması düşüncesi ve özellikle ilahi dinlerdeki altı gün ifadesi aynı şekilde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve Eski Ahit'in bir bölümünde de bütün canlıların yaratılmadan önce dünyanın su ile kaplı olduğu ve canlıların sudan

yaratıldığı beyan edilmiştir. Yine aynı şekilde altı günde dünyanın yaratılışı ve yedinci günde tanrının uyuması ya da dinlenmiş olması beyan edilmiştir.

İlahi dinlerde insanın yaratılışı hemen hemen aynı ölçüler içerisinde anlatılmıştır. Buna göre insanın yaratılış maddesi toprak ya da toprak cinsinden şeylerdir. Ve insanı bizzat tanrının kendisi yaratmıştır. Bu destanlarda insanın yaratılışı ile ilgili olarak toprak da ana motiftir. Yine Âdem ve yasak ağaç ya da meyve ile ilgili hususlar Altay yaratılış destanlarında çeşitli dinlerin ve kültürlerin tesiri altında kalınarak anlatılmıştır. Bütün bu hususlar, bu destanlardaki dini motifler ve bu dini motiflere etki eden farklı kültürler hakkında efsanevi de olsa bir yorum getirmektedir. Ayrıca bu motifler kültürlerin birbirini etkilediğinin de açık bir göstergesidir. Nitekim bu destanlardaki Şeytan-Erlik İkilisi, adeta İran mitolojisinin Şeytan-Ehrimen ikilisini ortaya koymaktadır. Budizm'deki deyimlerin bu destanlarda kullanılmış olması da bu hususu desteklemektedir.

Saha Türk yaratılış destanları dünyanın ve insanın yaratılışı şeklinde iki temele dayandırılarak anlatılmıştır. Bu destanlarda da her yeri kaplayan ana motif su ile birlikte yaratıcı bir varlığın kabul edilmesi dikkati çeker.

Türklerin yaratılış destanlarının hepsinde de kâinatın başlangıcından beri başlıca iki varlık vardır: Tanrı ve Şeytan. Bu şekildeki yaklaşım İran mitolojisinin temel sistemine benzer. Hristiyanlığın etkilerinin de görüldüğü bu destanlar yine de Türk Yakut efsaneleri olarak kalmışlardır. Saha Türklerinin yaratılış destanlarında da yedi rakamının ele alınması batı Türklerinin tesirinden kaynaklanmaktadır. Er-Sogotoh destanında yedi rakamının cennet ve gökle ilgili olarak kullanılması ve Kur'an-ı Kerim'in de aynı hususu beyan etmesi önemli bir noktadır.

Türk-Memlûkyaratılış destanlarında farklı olarak nakledilen bir husus vardır ki, o da ilk insanın meydana gelişinde tabiatçı görüşün hâkim olmasıdır. İnsanın yaratılışım dört unsur ve balçık esasına dayandıran inanç şekli daha çok Ön

Asya ve İnan mitolojisine aittir. İnsanın çamurdan yaratılmış olduğu husus ve tanrının buradaki rolü Kur'an-ı Kerim'de de değişik ayetlerde ifade edilmiştir. Ne var ki, insanın çamurdan yaratılması konusu bu destanlarda işlenirken tanrıya hiçbir fonksiyon verilmemiştir. Bu dört unsura eski Türk tasavvuf ve özellikle Bektaşî edebiyatında da rastlanmaktadır. Buna bağılı olarak ele alınan konulardan biri de devir ya da devriyelerdir. Budizm'deki tenasühle aynı olmasa da İslâm felsefesindeki sudur, tecelli ve devir dört unsurla ilgili olan hususlardır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Türk Türeyiş Destanları ve dini motiflerini incelemeye çalıştık. Uygurların Türeyiş Destanı ile Yakutların "Er-Sogotoh" ağaçtan türeme destanı, Türeyişle ilgili destanlardır. Bunlardan ilkinde Mâni dininin etkileri açıkça görülmektedir, ikinci destan ise milli bir destan olma hüviyeti ile meşhurdur.

Uygurların Türeyiş destanlarında geçen ışık motifi ile Böğü Kağan'a gösterilen rağbet Mâni dininin etkisinden kaynaklanmaktadır. Gökten ışık inmesi sonucu ışık inen yerin veya şeyin gebe kalması hemen hemen bütün mitolojilerde görülen bir özelliktir. Yine kuşlarla konuşma, kuş dilindenanlama Anadolu masallarının birçoğunda işlenen husustur. Ya da taşı, bununla ilgili düşünceler, kuşların tanrı tarafından gönderilen bir elçi şeklinde düşünülmesi aksakallı ihtiyarlara danışılarak hareket etme fikri destanlarımızın ortak birer özelliği görünümündedir. Nitekim gökten ışık inerek ağacın gövdesinde şişkinliğin oluşması ve ondan bir kahramanın dünyaya gelmesi şeklindeki ifadeler bu destanın Oğuz Kağan Destanı'yla yakın benzerliğini ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde destanda geçen kayın ağacı ile ilgili inanışlar, diğer destanlarımızla ortaklaşa paylaşılan bir husustur.

Er-Sogotoh destanında geçen Hayat Ağacı ve Hayat Suyu şeklindeki inanışlar destanların milletler bazında ortak olan bir özelliğini gösterir. Türk mitolojisindeki bu inanışlar, dünya mitolojilerinde de mevcuttur. Mesela Vedalarda, Kitab-ı Mukaddes'te ve bunların etkisindeki diğer kültür

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

çevrelerinde Hayat Ağacı ile ilgili inanışlar hala canlılığını korumaktadır. Edebiyatımızda oluşturulmuş Ab-1 Hayat, Hayat Suyu ile ilgili inanışlar yine aynı şekilde Fars ve Arap kültüründe de mevcuttur.

Bütün bu hususlar destanların her millet tarafından ortaklaşa paylaşılan bir kültür unsuru olduğunu göstermektedir. Destanların içerdiği motifler de destanın ait olduğu milletlerin duyuş, düşünüş ve özellikle inanışları hakkında efsanevîde olsa bir fikir vermektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- ANA BRITANNICA Ansiklopedisi, **Destan**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- ARAT, G.R. Rahmeti-BONG. W., **Oğuznâme**, T.D.K.Y. Ankara, 1936.
- ATALAY, Besim, **Divan-ı Lügati't-Türk Tercümesi**, T.D.K.Y. Ankara, 1986.
- AYDEMİR, Abdullah, **Tefsirde İsrailiyat**, Ankara, 1979.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1983.
- BARTHOLD, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Çev: Fuad Köprülü, Ankara, 1986.
- _____, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Çev: Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988.
- BUCAILLE, Maurice, **Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İncil ve Kur'an**, Çev: Mehmet Ali Sönmez, İstanbul, 1987.
- BUHARİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **es-Sahih**, İstanbul, 1979. (I-IV)
- ÇELEBİOĞLU, Amil, “Âb-ı Hayat”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988.
- DELİORMAN, Altan, “Bugünkü Manasıyla Bozkurt”, **Yeni Orkum Dergisi**, İstanbul, 1989.
- ELÇİN, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1977.
- ELIADE, Mircea, **İmgeler ve Simgeler**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, 1992.
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, 1989.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Töresi**, İstanbul, 1972.
- _____, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Haz: Yalçın Toker, İstanbul, 1989.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, 1973.
- GÜNGÖR, Harun, “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei ve Dini İnanış ve Akideleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.40, İstanbul, 1986.
- _____, “Maniheizm”, **E.Ü.İ.F.D.**, S.5, Kayseri, 1988.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fadlı Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut, 1968.

İBN TUFEYL, Ebu Bekr Muhammed b. Muhammed, **Ruhun Uyanışı**, Haz: Ahmet Özalp, İstanbul, 1985.

İNAN, Abdulkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

_____, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1987. (I-II)

_____, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1986.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980.

KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, İstanbul, 1976.

_____, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1979.

KIRCA, Celal, “İslâm Dinine Göre Reenkarnasyon”, **E.Ü.İ.F.D.**, Kayseri, 1986

Kitâb-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İstanbul, 1985.

KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1984.

_____, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Yay: O. Köprülü-N. Pekin, İstanbul, 1986.

KUTLUAY, Yaşar-ATAY, Hüseyin, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ankara, 1990.

KUZGUN, Şaban, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1985.

MEVLÂNÂ Celaleddin-i Rumî, **Fihî Mafih**, Çev: Meliha Ülker Tanrıkahya, İstanbul, 1985.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Âb-ı Hayat”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988.

OLGUN, İbrahim-DRAHŞAN, Cemşit, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara, 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1979. (I-II)

_____, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1981.

_____, “Türklerde Semavi Kurtlar “, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.40, İstanbul, 1986.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1983, I-XIV.

_____, **Türk Tarihinden Yapraklar**, İstanbul, 1985.

RADLOFF, W., **Sibiryadan Seçmeler**, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1976.

RUBEN, W., **Buddhizm Tarihi**, Ankara, 1974.

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-i Türkî**, İstanbul, 1316.

_____, **Temel Türkçe Sözlük**, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-i Türkî, Tercüman Yayıncılık, İstanbul, 1985. (1-111)

SCHIMMEL, Annamarie, **Tasavvufun Boyutları**, Çev. Ender Gürol, Adam Yayıncılık, 1982.

SEPETÇİOĞLU, M.Necati, **Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanları**, İstanbul, 1981.

SEYİTOĞLU, Bilge, “Efsane”, **Türk Dünyası El Kitabı**, S.23, Ankara, 1992.

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar**, D.T.C.F.Y. Ankara, 1967.

_____, “Türk Destanları II”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S.62, İstanbul, 1992.

TANYU, Hikmet, **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.

_____, “Ağaç”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988.

TEKİN, Şinasi, **Uygurca Metinler II**, Ankara, 1976.

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Oğuz Destanı (Reşideddin’in Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili)**, İstanbul, 1972.

_____, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981.

TURAL, Sadık Kemal, “Milli Destanlarımız Üzerine”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 90, Ankara, 1970.

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, 1980. (I-II)

TÜMER, Günay-KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Dergisi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977. (I-VI)

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1982. (I-XII).

GÖKHAN ARSLAN 24.09.1989

1989 yılında Gaziantep'in Şahinbey ilçesinde doğan Gökhan Arslan ilköğrenimini çeşitli ilköğretim okullarında yaptıktan sonra 2009 yılında Ülğan Konukoğlu Lisesi'nden mezun olmuştur. 2010 yılında Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Lisans eğitimine başlayarak 2014 yılında mezun olmuştur. 2015 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başlamıştır. 2016 yılında Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığında idari memur olarak çalışmaya başlamıştır. Ocak 2018'de Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans mezun olmuştur. 2018 Güz (sonbahar) döneminde Rusya Federasyonu Bilim ve Kültür Bakanlığı'nın tam zamanlı "Tarih ve Arkeoloji" doktora burs programına kabul edilmiştir.

YUNUS EMRE TANSÜ 23.10.1969

23.10.1969'da Üsküdar'da doğdu. 1980 yılında Kocaeli Gölcük Piri Reis İlkokulu'nu, 1983'de Kocaeli Değirmendere Atatürk Orta Okulu'nu, 1986'da Kocaeli Değirmendere Lisesi'ni, 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü, 1993'te aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programını ve 2002'de de aynı üniversitede ve bölümde doktora programını bitirdi. 1993-1994 yılları arasında M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Uzmanı, 1995-1996 yılları arasında M.E.B. Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı Araştırma Şubesi Birinci Araştırma Ekibi Başkanı olarak görev yaptı. Bu esnada sırasıyla Japon İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Türkiye Projeleri Avrupa Konseyi Eğitim Komitesi ve Dünya Bankası Projelerinde görev aldı. Milli Eğitim Ders Kitapları İnceleme ve Ders Geçme ve Kredili Sistem Komisyonları'nda üye ve başkan olarak görev yaptı. 2004 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih

TÜRK YARATILIŞ VE TÜREYİŞ DESTANLARI VE DİNÎ MOTİFLER

Bölümüne Yardımcı Doçent olarak atandı. 2004-2015 yılları arası aynı üniversitede Tarih Bölüm başkanlığı yardımcılığı yaptı. 29.01.2015 tarihinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından Atatürk Araştırma Merkezi'nin Haberleşme Üyeliği'ne seçilmiştir. 2012 yılından itibaren ise Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü ile Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölüm başkanlığı yapan Tansü, halen bu görevini yürütmektedir.

